

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

19.YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE OKUL
ÖNCESİ EĞİTİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nilüfer OLTU

İstanbul

Ağustos-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE OKUL ÖNCESİ
EĞİTİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nilüfer OLTU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Beytullah KAYA

İstanbul

Ağustos-2023

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Beytullah KAYA

Üye Dr. Abdullah TOK

Üye Dr. Enver Emre ÖCAL

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “19.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Okul Öncesi Eğitim” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Nilüfer OLTU

ÖN SÖZ

Tez çalışmama başladığım süreçte danışman hocam olan Prof. Dr. Mehmet Mehdi İlhan'a Allah'tan rahmet diliyor ve ömrüm boyunca bana örnek olacak söz ve davranışları sebebiyle saygı, sevgi ve hüznle anıyorum. Pek kıymetli Mehdi hocamla kısa sürede olsa çalışma fırsatını bulduğum için ayrıca kendimi şanslı addediyorum. Daha sonraki süreçte bilgi ve tecrübeleri ile her daim bana yol gösteren, teşvik edici, yönlendirici ve eğitici tarzıyla bana büyük katkılar sağlayan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Beytullah Kaya'ya en kalbi teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum. Süreç içerisinde katkı ve emekleri ile her daim yanımda olan, maddi ve manevi her türlü desteği bana sağlayan pek kıymetli eşim Mücahit Oltu'ya en kalbi ve samimi duygularıyla şükran, hürmet ve muhabbetlerimi sunuyorum. Ayrıca yoğunluğum içerisinde hoşgörüsü ve anlayışı ile beni teşvik eden oğlum Muaz'a, varlığı ile hayatımıza neşe katan küçük oğlum Melih'e ve dualarını esirgemeyen annem, babam ve kardeşlerime en içten muhabbet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Nilüfer OLTU

İstanbul-2023

ÖZET

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE OKUL ÖNCESİ EĞİTİM

Nilüfer OLTU

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Beytullah KAYA

Ağustos, 2023-128 Sayfa

Osmanlı Devleti'nde 4-12 yaş çocukların eğitim gördüğü sıbyan mektepleri, 18. yüzyıla kadar devletin okul öncesi eğitim kurumları olarak işlev görmüştür. Örgün eğitimin ilk basamağını oluşturan sıbyan mekteplerinde temel eğitimini alan çocuklar, dilerlerse hiyerarşik eğitim sisteminde ilerleyerek yüksek ihtisas tahsil edebilmişlerdir. Ancak 18. yüzyılla birlikte mevcut eğitim kurumlarının zamana ve şartlara göre değişen dünya düzeni ve bilimsel gelişmeleri takip etmede yetersiz kalması, devleti yeni çözümler aramaya teşvik etmiştir. Bu dönemde ilk defa eğitimde mevcut sisteminin dönemin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı dillendirilmiş ve çağın gereksinimleri doğrultusunda bir dizi reformların yapılması gündeme getirilmiştir. Bu süreçten sonra tedricen ilerleyen reform hareketleri, 19. yüzyıl modernleşme dönemi ile yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde tam bir geçiş süreci olan 19. yüzyıl, eğitim alanında yapılan geniş çaplı reform hareketleri ile kritik bir süreci temsil etmektedir. Bu önemli süreci ele alan çalışmanın amacı, okul öncesi eğitiminin öncesini, 19. yüzyılla birlikte yaşanan gelişmeleri ve en nihayetinde kurulan yeni okul öncesi eğitim kurumlarının yapısal ve işlevsel özelliklerini araştırarak, nasıl bir şekil aldığını incelemeyi hedeflemektedir.

Modernleşme dönemi ile mevcut eğitim kurumlarının ıslahı ve yeniden yapılandırılması üzere başlatılan çalışmalar hem sıbyan mekteplerinin katı tutumu hem de halkın ve ulemanın tepkisi nedeniyle hayata geçirilememiştir. Bu sebeple devlet eskiye dokunmadan yeni okul öncesi eğitim kurumların oluşturulması yönünde uzlaşmacı bir siyaset izlemeye başlamıştır. İbtidai Mektepleri, Anaokulu, Çocuk

Bahçesi, Ana Mektebi vb. isimlerle kurulan bu yeni kurumlar, klasik döneme kıyasla yapısal ve işlevsel pek çok farklılığı da beraberinde getirmiştir. Bilimsel ve ahlaki derslerin harmanlandığı ders programlarından, okul içerisindeki araç gereçlere, eğitim-öğretimde kullanılan yeni teknik ve yöntemlerden, modern okul öncesi eğitim yaklaşımlarına kadar pek çok yenilik hayata geçirilmiştir. Bu kurumlar vesilesiyle ahlaki erdemlerle donanmış, çağının bilimsel gelişimlerine katkı sağlayabilecek bireyler yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Ancak saf ve halis niyetlerle başlatılan bu çalışmalar hem öğretmen yetersizliği hem de Batı'nın okul öncesi eğitimini birebir kopyalama yönündeki şekilci tutum nedeniyle istenilen sonuçları sağlayamamıştır. Ayrıca zor süreçlerden geçen Osmanlı Devleti'ndeki iç karışıklıklar, savaşlar ve imkânsızlıklarda yapılan çalışmaları sekteye uğratmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan Osmanlı Devleti'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise çıkardığı "Tevhidi Tedrisat Kanunu" ile resmi, gayri resmi ve hususi yapıda olan bütün okul öncesi eğitim kurumlarını, buna vakıflar yolu ile idare edilen Sıbyan mektepleri de dahil olmak üzere tamamını kapatarak ilkokul çatısı altında toplamıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi, Osmanlı, Eğitim, Sıbyan, Mektep, Çocuk Bahçesi

ABSTRACT
PRE-SCHOOL EDUCATION IN THE 19TH CENTURY
OTTOMAN EMPIRE

Nilüfer OLTU

Master Thesis, History and Civilization Research

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Beytullah KAYA

August, 2023-128 Pages

In the Ottoman Empire, "Sıbyan Mektepleri," where children aged 4-12 received education, served as the state's preschool educational institutions until the 18th century. Children who acquired their fundamental education in these "Sıbyan Mektepleri," which constituted the first stage of formal education, had the opportunity to pursue advanced specialization within the hierarchical education system should they wish to do so. However, starting from the 18th century, as the existing educational institutions fell behind in adapting to the changing global order and scientific advancements, the state was prompted to seek new solutions. For the first time during this period, it was acknowledged that the prevailing education system was inadequate in meeting the needs of the era, leading to discussions about the necessity of a series of reforms in line with the requirements of the time. Subsequently, the reform movements that began to evolve gradually took on a new dimension during the 19th-century modernization period.

The 19th century, marked by extensive reform movements in education, represents a crucial transitional period within the Ottoman Empire. The aim of this study, which focuses on this significant era, is to investigate the history of preschool education, the developments that occurred during the 19th century, and ultimately, the structural and functional characteristics of the newly established preschool educational institutions, examining how they took shape.

Efforts to reform and restructure existing educational institutions during the modernization period were hindered from being realized due to the staunch resistance

of "Sıbyan Mektepleri" and the opposition from the public and religious scholars (ulema). Consequently, the government adopted a conciliatory policy of establishing new preschool institutions without disrupting the existing ones. These new institutions, bearing names such as "İbtidai Mektepleri," "Anaokulu," "Çocuk Bahçesi," "Ana Mektebi," among others, introduced various structural and functional differences compared to the classical period. Numerous innovations were implemented, encompassing curriculum revisions that integrated both scientific and moral subjects, changes in school supplies, adoption of new teaching techniques and methods, and the embrace of modern preschool educational approaches. These institutions aimed to cultivate individuals imbued with moral virtues who could contribute to the scientific progress of the era. However, despite the genuine intentions behind these initiatives, the desired results could not be achieved, owing to both a shortage of teachers and an adherence to a rigid emulation of Western preschool education. Furthermore, the turmoil, wars, and resource constraints within the Ottoman Empire posed additional challenges to these endeavors.

Following the collapse of the Ottoman Empire after World War I, the Republic of Turkey was founded. Under the "Tevhidi Tedrisat Kanunu" (Law on the Unification of Education), all official, unofficial, and private preschool educational institutions, including the "Sıbyan Mektepleri" funded through foundations, were closed and consolidated under the umbrella of primary schools.

Keywords: Preschool, Ottoman, Education, Sıbyan, School, Kindergarten

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ.....	1
1.1. Sıbyan Mekteplerinin Modernleşme Dönemi Öncesinde Genel Durumu	7
1.1.1. Mektebe Başlama.....	9
1.1.2. Mekteplerinin Fiziki Yapısı.....	13
1.1.3. Hizmet ve Eğitim Kadrosu	14
1.1.4. Eğitim	15
1.1.5. Ödül ve Cezalar	19
1.2. İlgili Literatür Taraması	23
1.3. Çalışmanın Önemi.....	27
1.4. Çalışmanın Sınırları	27
1.5. Çalışmanın Amacı.....	28
1.6. Çalışmanın Yöntemi	28

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM SİSTEMİNDE BOZULMA VE REFORM HAREKETLERİNİN BAŞLAMASI.....	30
2.1. Eğitimde Modernleşme Adımları.....	35
2.2. Ayrışmanın Başlaması, Sıbyan Mektepleri ve İptidailer	46

2.3. Gayrimüslimlerin Modern Okul Öncesi Eğitim Faaliyetleri	53
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMİN MODERLEŞTİRİLMESİNDE ÖNCÜ ŞAHSİYETLER

59

3.1. Satı Bey	63
3.2. Kazım Nami Duru	68
3.3. Selim Sabit Efendi	73
3.4. Ethem Nejad.....	75
3.5. Sabri Cemil Yalkut.....	80
3.6. İsmail Hakkı Baltacıoğlu	83
3.7. Ayşe Sıdıka Hanım	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERN ANAOKULLARININ KURULMASI.....

91

4.1. Özel Anaokulları	92
4.2. Resmi Anaokulları	98

SONUÇ

104

KAYNAKÇA

105

ÖZGEÇMİŞ.....

117

KISALTMALAR

T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Yy.	: Yüzyıl
A.e.g	: Adı geçen eser
C.	: Cilt
S.	: Sayı
R.	: Rumi
H.	: Hicri
M.	: Miladi
bs.	: Basım, Baskı
Der	: Derleyen
Sad.	: Sadeleştiren
Haz.	: Hazırlayan
Bkz.	: Bakınız
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
Vs.	: Vesaire
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TOĞÜ	: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
ÇÜ	: Çukurova Üniversitesi
FÜ	: Fırat Üniversitesi
HÜ	: Hacettepe Üniversitesi
ATAÜNİ	: Atatürk Üniversitesi
MÜ	: Marmara Üniversitesi

AKDÜ : Akdeniz Üniversitesi
YTÜ : Yıldız Teknik Üniversitesi
NKÜ : Namık Kemal Üniversitesi
İNÜ : İnönü Üniversitesi
KIYÜ : Kilis 7 Aralık Üniversitesi
DEÜ : Dokuz Eylül Üniversitesi
BAÜN : Balıkesir Üniversitesi
GAÜN : Gaziantep Üniversitesi
BUÜ : Bursa Uludağ Üniversitesi
AÜ : Ankara Üniversitesi
GÜ : Gazi Üniversitesi
SCÜ : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Kişinin; bedeni, zihnî, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen doğrultuda geliştirilmesi, ona birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüne "eğitim" denir. Hayat boyu insan yaşamının bir parçası olan eğitim, formal yahut informal olarak gerçekleşir¹. İnfomal eğitim, hayatın doğal seyri içerisinde oluşurken, formal eğitim belli bir disiplin çerçevesinde gerçekleşmektedir. Anne rahminden başlayıp okul süreçlerini de içerisine alan bu iki aşamalı eğitim sürecine "okul öncesi dönem"², bu süreçte belli bir disiplin çerçevesinde gerçekleştirilen her türlü uygulama, eğitim ve öğretim faaliyetlerine ise "okul öncesi eğitimi" denir³.

Okul öncesi dönem çocuğun doğumundan temel eğitime başladığı 0-6 yaş aralığındaki yılları kapsayan, bireyin kişilik oluşumunun büyük oranda şekillendiği en kritik dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu süreç çocuğun kişisel tekâmülünün yanında, bedensel, dilsel, sosyal-duygusal, bilişsel ve psikomotor becerilerinin en üst seviyede tamamlandığı dönemdir⁴. Bu dönemin önemine binaen çocuğun beslenme ve bakımına gösterilen ihtimam kadar, onun gelişimine uygun çevre koşulları içinde, geleceğe

¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 2 bs. (Ankara: AÜ Eğitim Fakültesi Yayınları, 1985), 2.

² Musa Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 1 bs. (Ankara: Alalma Yayınları, 2019), 17.

³ Gülçin Güven Azkeskin ve Kadriye Efe, *Erken Çocukluk Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitim*, 3 bs. (Ankara: Pegem, 2014), 2.

⁴ Ebru Deretarla Gül, "Meşrutiyet'ten Günümüze Okul Öncesi Eğitim", *ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 17, S. 1 (2008): 269.

uyum sağlayabilecek şekilde eğitilmesi son derece önemlidir⁵. Doğal olarak aslında okul öncesi eğitimi çocuğu özelde okula, genelde ise geleceğe hazırlayan kıymetli ve önemli bir eğitim sürecidir⁶.

Tarih boyunca toplumlar, insan hayatı içerisindeki bu kritik sürecin bilincinde olarak küçük yaşlardan itibaren çocukların eğitimine ihtimam göstermeye çalışmışlardır. Çünkü muasır medeniyetler inşa edebilmek ancak iyi bir eğitimle sağlanabilir⁷. Gerçekleştirilmek istenilen idealler, inanç, kültür ve medeniyet değerleri, aynı zamanda siyasal ve toplumsal menfaatlerde ancak çocukların istenilen doğrultuda eğitilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu da bütün toplumlarda çocuğa karşı olan yaklaşımı etkilerken eğitim felsefeleri üzerinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Bu sebeple çocuk, toplumlarda, tarihin farklı evrelerinde, hatta aynı toplumun farklı kesimlerinde farklı şekillerde algılanmış,⁸ bilinçsiz çocuk (Freud), kötü yahut Diyonizoscü çocuk (Hobbes), içkin çocuk (Locke), Masum ya da Apolluncu çocuk (Rousseau) vb. şekilde kavramlarla yorumlanmaya çalışılmıştır⁹. Ortaya atılan kavramlar çocukluğun ne olduğu konusunda doğru ya da yanlış her toplumda çocuğa biçilen rol ve görevlerden, sahip olduğu haklara, sorumluluklarına, uygulanan ceza ve yaptırımlara aynı zamanda eğitim sistemlerine kadar birçok konuda belirleyici rol oynamıştır.¹⁰ Bu da tarih içerisinde eğitim sistemlerinin çocuğa karşı olan yaklaşımlara paralel olarak pek çok çeşitlilik ve farklılık içermesini de beraberinde getirmiştir. Örneğin; M.Ö.8. yüzyılda “polis/kent devletlerin ortaya çıktığı Antik Çağda eğitim;

⁵ Ceren Çetinkaya, "Türkiye’de Okul Öncesi Eğitiminin Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. YTÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 3.

⁶ A,e,g, 8.

⁷ Nurettin Topçu, *Türk Maarif Davası*, 25 bs. (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 30-40.

⁸ G. Gürkan Öztan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, 1bs. (İstanbul: Bilgi Üniv. Yayınları, 2011), 3.

⁹ Bekir Onur, *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi*, 1 bs. (Ankara: İmge yayınları, 2005), 31.

¹⁰ Mine Tan, "Çağlar Boyunca Çocukluk", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.22, S.1 (1989):72.

müzik, şiir ve beden eğitimi (spor) yoluyla ruhu, kötünden iyiye çevirmek olarak tanımlanan sade bir etiği kapsarken, eski Yunan ve Roma’da eğitimin temel işlevi, siyasi otoriteye kayıtsız-şartsız bağlı, sorgulamayan-yargılamayan sadece itaat eden bireyler yetiştirmek olmuştur. Ortaçağ Avrupa’sında ise eğitim manastır ve katedraller içerisine sıkıştırılmış, Hıristiyanlık öğretileri ve teolojisi doğrultusunda şekillendirilmiş, kişiler için bütünüyle dini amaçlar barındıran bir yapıya dönüşmüştür¹¹. Tanrıya hizmet adı altında kilisenin himayesine alınan çocuklar kilise tarafından himaye edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde çocuğa karşı tutumlar oldukça sert ve katı olan Avrupa’da kilisenin himayesi çocuğu aile ve toplum zorbalığından bir nebze kurtarsa da bu seferde kilisenin otoritesi altında ezilmeye başlamıştır. Augustin’ tarafından ortaya atılan “insan günahkâr doğar” anlayışının, kilise tarafından kabul görmesinin ardından çocuklar için yeni bir süreç başlamıştır. Kabul edilen inanç ekseninde doğuştan günahkâr olduğuna inanılan çocuklar, günahtan ve içerisinde bulunduğu inanılan şeytandan arındırılmak için kilise tarafından baskı, zorbalık ve işkenceye maruz bırakılmıştır. Uzun yıllar bu anlayış kiliselerde etkili olurken, çocuklara verilen eğitim ise dinsel kurallar ve ritüelleri öğretmenin ötesine geçememiştir¹².

Aynı tarihlerde ise eski Türk toplumlarında çocuğun durumu, çağdaşı olan diğer toplumlarla kıyaslandığında her yönüyle çok daha medeni bir yapıya sahip olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Örneğin, Grek, Hint, Roma, Çin toplumlarında, çocukların ağır cezalara çarptırılması, satılması ve öldürülmesi, kız çocukların hor görülmesi hatta çok daha ileri giderek diri diri gömülmesi gibi insanlık dışı uygulamalara Türk toplumlarında hiç rastlanılmamaktadır.¹³ Yazıtlarda yer alan bilgiler Türk toplumlarında, çocukların belli hak ve hürriyetlere sahip olduğunu, anne

¹¹ Mehmet Şişman, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, 3 bs. (Ankara: Pegem, 2007), 1-19.

¹² Zeynep, Ata, "Geçmişten Günümüze Çocuk Mağduriyetleri", *Sosyal Çalışma Dergisi*, C.3, S.1 (2019): 50. Ayrıca Bkz. Rabia Dirican, "Tarihi Süreçte Çocukluk ve Çocuk Hakları", *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, C.2, S.2 (2018): 42.

¹³ Murat Öztürk, "Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı", *İslamiyet'ten Önce Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig'de Türk Ailesi*, Der. Murat Öztürk, C.2. (Kayseri: Kardeşler Ofset, 2015): 7.

babanın çocuk üzerinde sınırsız yetkilerinin bulunmadığını göstermektedir. Sahip olduğu haklara rağmen anne babaya karşı saygısızlık söz konusu değildir ve toplumda anne babaya saygı önemli bir yer teşkil etmektedir.¹⁴ Çocukların eğitimi ise göçebe yaşam şartları içerisinde şekillendirilmiş, zorlu yaşam şartlarına uyum sağlamak için gerekli olan bilgi, beceri ve alışkanlıkları kazandırmayı amaçlamaktadır.¹⁵ Yazılı eserlerin henüz yaygın olmadığı süre zarfında şiir, atasözü, destan ve sözlü eserler temel eğitim aracı olarak kullanılmaktadır. Göçebe bir toplum için fiziki olarak eğitime tahsis edilmiş kurumların oluşturulması mümkün olmadığından, eğitim daha çok hayatın içerisinde yaşayarak, dinleyerek ve büyüklerin tecrübe aktarımı şeklinde gerçekleşmektedir¹⁶. Eğitimde savaş ve yöneticilik ön planda tutulmaktadır¹⁷. Devletin din adamları olan şamanlar ise birçok konuda halka önderlik ederken, çeşitli hastalıkları tedavi eden şifacı ve çocuklara sahip oldukları bilgileri aktaran birer yaygın eğitimci olarak toplum içerisinde aktif rol oynamaktadır¹⁸.

Eğitim, Türk toplumunda İslamiyet öncesinde önemsenen ve teşvik edilen bir yapıdadır. İslamiyet'in kabulünün ardından, dinin ilim konusundaki teşvikleri ile eğitim alanındaki çalışmalar çok daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. İslamiyet öncesinde Göktürkler, Uygurlar ve Karahanlılar, yaşam şartlarına göre şekillendirmiş oldukları kadim eğitim sistemini sürdürürken, İslamiyet'in kabulünün ardından eğitim ve terbiye, töreye bağlı kalınarak İslami inanç esasları ekseninde yeniden şekillendirilmiştir¹⁹.

¹⁴ Rabia Dirican, Tarihi Süreçte Çocukluk ve Çocuk Hakları, 43

¹⁵ Yavuz Ercan Gül, "Eski Türk Kültüründe Terbiye Kavramı ve Terbiye Yöntemleri", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 82 (2020): 533

¹⁶ Mustafa Şanal ve Eray Alaca, *Türk Eğitim Tarihi Orta Asya'dan Günümüze*, 2.bs. (Ankara: Pegem, 2021), 1-2

¹⁷ Servet Hali, vd. "İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 6, S. 17 (2017): 427

¹⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 7.

¹⁹ Yavuz Ercan Gül, Eski Türk Kültüründe Terbiye Kavramı ve Terbiye Yöntemleri, 533

10-12.yüzyıla gelindiğinde İslâm dünyası ve Türkler (Karahanlılar, Selçuklular) bilim ve sanatta önemli keşiflerin yaşandığı parlak bir dönem yaşarken Avrupa'da kargaşa içerisindeydi. Avrupa'nın her yanından pek çok öğrenci İspanya ve Sicilya'da Müslümanların kurup eğitim verdikleri medreselere giderek öğrenim görüyorlardı. Daha sonra bu medreselerde yetişen Avrupalı öğrenciler kendi ülkelerine giderek buralarda yükseköğretim kurumları açmışlardı²⁰. Ancak bütün bu gelişmeler yaşanırken de Avrupa toplumlarında çocuklara karşı tutum hala oldukça sertti. Aile ve çocuklar arasında belli bir yaşa gelinceye kadar duygusal bağlar kurulmamasına özen gösterilmekte, 14. yüzyılın sonuna kadar vasiyetlere bile dahil edilmiyordu. Avrupa toplumunda çocuklar, serflik ideolojisi ile uyumlu olarak 16. ve 17. yüzyıl sonlarına kadar taşınılabilir mülkiyet olarak görülmekteydi. Ayrıca dönemin yazılı kaynaklarında çocuklarla ilgili metinlere rastlamak oldukça zor olmakla birlikte, kız çocuklarından neredeyse hiç bahsedilmemekte, hatta yok gibi davranılmaktaydı²¹. İlerleyen yıllarla birlikte çocuklar toplum içerisinde kabul görmeye başlamış olsa da pozitif bir ayrımcılık söz konusu değildi. Babanın mutlak otoritesi bu çağda da etkinliğini korumaktaydı. Fransa'da 1639'da yayınlanan bir bildiriye babaların, çocuklarını yargılamadan hapsedirme yetkisine sahip olduğu ve cezanın cinsini, süresini belirlemekte yetkili oldukları görülmekteydi²².

Türk toplumlarında çocuklar, İslamiyet öncesinde masum ve günahsız kabul edilen, her türlü kötü muameleye karşı korunmaları hususunda hassasiyet gösterilen, belirli hak ve hürriyete sahip değerli bireylerdir. İslamiyet sonrasında da bu algı değişmediği gibi, çocuğu tanımlama, bireysel ve ruhsal farklılıklarına yönelik eğitim modelleri geliştirme ve çocuk bakımı hususunda yapılan çalışmalar, çocuğun toplum içerisindeki konumunu pozitif yönde etkilemiştir. Farabi 10. yy yazdığı eserinde çocukların bireysel farklılıklara sahip olduklarını belirterek, onların kişisel ve zihinsel eğitimleri

²⁰ Yahya Akyüz, "Eğitimin Kültür ve Uygarlıkları Geliştirme ve Yeni Nesillere Aktarma İşlevi", *Türkiye Eğitim Dergisi*, C.1, S.1 (2016): 5.

²¹ G. Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, 15-20.

²² Sevinç Güçlü, "Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları", *Sosyoloji Dergisi*, C.22, S.1 (2016): 4.

hususunda dengeli davranılmasını tavsiye etmiştir. Aynı dönemlerde yaşayan İbni Sina bir eserinde çocukların ruh ve beden sağlığına hassasiyet gösterilmesi ve onların ihtiyaçları doğrultusunda yaklaşılarak kalplerinin kazanılmasını gerektiğini vurgulamıştır. İslam dünyası içerisinde önemli bir yeri olan Gazali ise eğitimde pekiştirmenin faydalarından, sevgi ve şefkatin gerekliliğinden ve oyunun çocuk eğitiminde ki önemli yerinden bahsetmiştir. Oyunun çocuğun belleğini yenilediğini, onu dinç ve zinde tuttuğunu aktarırken günümüz çocuk ve çocukluk anlayışına benzer bir bakış ortaya koymuştur²³.

İslamiyet'le birlikte Türk toplumları "sıbyan mektebi" adı verilen çocuklara okuma-yazmanın öğretildiği kurumlarla tanışır. Sıbyan mekteplerinin oluşumu Hz Muhammed zamanında "küttab" denilen ilköğretim okullarının kurulmasıyla başlar. Küttaplar yapı ve işlev bakımından ikiye ayrılır. İlki çoğunlukla ders veren muallimlerin evinin bir odasında kurulmuş, çocuğa okuma ve yazma öğretilen yerlerdir. İkincisi ise cami bitişiğinde inşa edilmiş yahut bizzat cami içerisinde faaliyet gösteren, çocuklara Kuran-ı kerim ve dini bilgilerin öğretildiği yerlerdir. Bu ikinci yapıya sahip olan Küttaplar, daha sonra Sıbyan mektebi olarak adlandırılmışlardır.²⁴

Sıbyan mektepleri, kavram ve kurum olarak Osmanlılar' a Anadolu Selçuklularından aktarılmıştır. Bu kurumlar Osmanlı kuruluşundan itibaren oluşturulmaya başlanmış halk ve hayır sahipleri de bu konuda teşvik edilmiştir. Özellikle İstanbul' un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet eğitimde etkili adımlar atmıştır²⁵. Osmanlı Devletinde çocukların eğitimi için oluşturulmuş bu eğitim kurumları tıpkı eğitimin diğer kademelerinde olduğu gibi 16.yüzyıla kadar sürekli bir gelişme kaydetmiş ancak 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir takım düzensizlik ve aksaklıklar başlamıştır. Bu durum karşısında devlet duruma müdahale etmeye başlamış olsa da istenilen başarı

²³ Mehmet Sağlam, vd., "Tarihsel Süreç İçerisinde Çocuk ve Çocukluk Kavramları", *Çocuk ve Medeniyet*, C.1, S.2 (2016): 49.

²⁴ Elif Akbaş, "Tarihten Günümüze Sıbyan Mektepleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SCÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018): 6.

²⁵ Şadiye Yılmaz, "Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 5.

elde edilememiş, bozulma ve usulsüzlükler ilerleyerek devam etmiştir²⁶. Nihayetinde Modernleşme dönemi ile devletin birçok alanında başlattığı geniş reform hareketleri, eğitim kurumlarında da birçok köklü değişikliği beraberine getirmiştir. Buna paralel olarak gelişen, eğitimin ilk basamağı olan okul öncesi kurumlarında da yeniden yapılandırma çalışmaları başlatılmış ve 19.yüzyılla birlikte Osmanlı'da okul öncesi eğitim yeni bir boyut kazanmıştır.

1.1.Sıbyan Mekteplerinin Modernleşme Dönemi Öncesinde Genel Durumu

Osmanlı sosyo-kültürel yapısı içerisinde aile, toplumun en temel yapı taşını teşkil eder.²⁷ Sosyal hayat içerisinde vazgeçilmez bir ehemmiyete sahip bu kuruma yüklenen en mühim görev, çocuk yapmak ve onu devlete ve topluma yararlı bireyler olarak yetiştirmektir. Osmanlı aile yapısında çocuğun eğitimi önemli bir yer teşkil ederken genel itibariyle eski Türk toplumlarından devredilmiş bir gelenek olarak, erkek çocuğun eğitimiyle baba, kız çocuğun eğitimiyle ise anne ilgilenmektedir.²⁸ Bu anlayış üzere ilk eğitimini ailesinden alan çocuklar belli bir yaştan sonra²⁹ Osmanlı'da kısmen okul öncesi ve temel ilköğretim eğitimi veren Sıbyan mekteplerine³⁰ gönderilmeye başlar.

Sıbyan mektepleri, kavram ve kurum olarak İslam devletlerinden Selçuklulara, Selçuklulardan da Osmanlı Devleti'ne geçmiş eğitim kurumlarıdır. Bu mektepler; Taş

²⁶ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.3 (2002): 386.

²⁷ Bilgehan Pamuk, "XVII. Yüzyıl Erzurum'unda Toplumsal Bir Vaka: Şartlı Boşanma", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 30 (2003): 103.

²⁸ İlhan Aksoy, "Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 16 (2011): 13.

²⁹ Meral Güdek, "Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 91.

³⁰ Yahya Akyüz, vd. "Anaokullarının İkinci Meşrutiyet Dönemindeki Gelişiminde Okul ve Çocuk Sağlığı", *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*, C. 4, S. 7 (2005): 150.

Mektep, Darü's Sıbyan, Muallimhane, Mekteb-i Sıbyan, Darü'l-İlim, Mektephane, Darü't-talim ve Mahalle mektebi vb. isimlerle de anılmıştır.³¹

Sıbyan mektepleri Osmanlı coğrafyasında oldukça yaygın eğitim kurumlarıdır. Mekteplerdeki öğrenci sayıları genel itibarıyla 9 ila 60 arasında değişmektedir.³² Evliya Çelebi ise bazı mekteplerde bulunan öğrenci sayılarının üç yüz ila dört yüz aralığında olduğundan bahsederken,³³ 1630 İstanbul'un da 1299 tane sıbyan mektebinin bulunduğunu söylemektedir.³⁴ Ayrıca sıbyan mekteplerini inceleyen akademik bir çalışmada da 14.ve16. yüzyıl Bursa'sında 134 tane sıbyan mektebinin varlığı tespit edilmektedir. Bu da Osmanlı'nın diğer şehirleri için bir tahmin ve değerlendirme aracı olarak mütalaa edilirse oldukça yüksek bir sayıya tekabül eder.³⁵ Bu sayılar o dönem mektebe gitme zorunluluğu olmayan Osmanlı toplumunda hiç de azımsanmayacak derecede olmasına rağmen kırsal kesimlerde fakirlik ve imkânsızlıklar sebebiyle çocukların mektebe gönderilmediği, doğal olarak bu temel eğitimden mahrum kalarak hayata atıldıkları da görülmektedir. ³⁶ Ancak çoğunlukla halkın çocuklara İslami inanç esaslarının öğretilmesi konusundaki hassas tutumu, bu mekteplere talebin ve buna paralel olarak da sayılarının fazla olmasını beraberinde getirmektedir³⁷.

³¹ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1 (2007): 2.

³² Mefail Hızlı, Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 12 (2008): 87.

³³ Araz, *16.Yüzyıldan 19.Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, 1 bs. (İstanbul: Kitap yayınevi, 2013), 109.

³⁴ Refia Şemin, *Eğitim ve Öğretim Problemlerimiz*, 1 bs. (İstanbul: İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973), 14.

³⁵ İsmail Kara ve Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 5 bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 18.

³⁶ Araz, *16.Yüzyıldan 19.Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, 113-114.

³⁷ Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, 1.

1.1.1. Mektebe Başlama

Sıbyan Mekteplerine başlama yaşı konusunda kesin bir sınırlama olmamakla birlikte³⁸ genellikle İslami gelenekte uğurlu sayılan 4 yaş, 4 ay, 4 gün geleneğine uygun olarak okula gönderilirdi³⁹. Çocuklar bu mekteplerde en az 3 veya 4 yıl eğitim alıyordu. Mekteplerde şartlar elverişli ise kız ve erkekler ayrı sınıflarda okutuluyor, elverişli değilse birlikte ders görüyorlardı. Mektebe kayıt-kabul gibi herhangi resmi bir işleme gerek duyulmuyordu. Müslüman olan herkes bu okullara gidip çocuklarını rahatça okutabiliyordu.⁴⁰

Sıbyan mekteplerine başlama halk arasında "Âmin alayı", ilim ile uğraşan kimseler arasında ise "Bed-i Besmele" diye adlandırılan⁴¹, mektep öğretmeni, öğrenciler ve çocuğun ailesinin iştirak ettiği coşkulu bir merasimle gerçekleşmektedir. Osmanlı toplumunda sayılı birkaç kutlamadan biri olan şölen okunan dualar ve âmin seslerine binaen genel olarak Âmin alayı ismi ile anılmaktadır.⁴² Merasime hazırlıklar günler öncesinden başlarken, çocuğun hayatı boyunca unutamayacağı en önemli bir kaç hadiseden biri olarak hafızasına kazındığı, yazarların hatıratlarında bu konuya bütün detayları ile yer vermesinden anlaşılmaktadır⁴³.

Merasim öncesinde çocuğun velisi mektep hocasına giderek çocuğunu mektebe vermek istediğini beyan ederek Âmin alayı için münasip bir tarih belirlenmesini talep

³⁸ Şadiye Yılmaz, "Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 11.

³⁹ Mehmet Nuri Yardım, *Tanzimat'tan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, 3 bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 1998), 223.

⁴⁰ Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, 3.

⁴¹ Merve Günaltay Başak, "Osmanlıdan Günümüze Sıbyan Mektepleri Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. YTÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 38.

⁴² Mehmet Üstünipek ve Şeyda Üstünipek, "Âmin Alayı ve Resimlerde Ele Alınışı", *Art-Sanat*, S.1 (2014): 37.

⁴³ Yardım, *Tanzimat'tan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, 118-147-156.

ederdi. ⁴⁴ Bu günlerin İslâm dininde önemli sayılan pazartesi veya perşembe günü yapılmasına hassasiyet gösterilirdi⁴⁵. Törenin olacağı gün çocuğa kadife yahut ipekten dikilmiş işlemeli kıyafetleri giydirilirdi. Çocuk başında fesi, omuzlarından aşağı salınmış renkli şalı ve boynunda ipek işlemeli cüz kesesi, cüz kesesine ise ailenin en değerli manevî hatırası olan En'am-ı Şerif konulurdu. Çocuk büyüklerin ellerini öper, hayır dualarını alır ve mektepten onu almaya gelecek olan alayı beklemeye başladır⁴⁶. Çok geçmeden süslenmiş bir at arabası yahut ufak bir midilli ile dua ve ilahiler eşliğinde âmin alayı çocuğun kapısında yerini alırdı. Arabanın önünde mektep hademesi başının üzerinde ise çocuğun mektepte kullanmak üzere ailesi tarafından tahsis edilmiş işlemeli rahlesi bulunurdu. Rahlenin üzerinde de Şam kumaşı veya kadifeden işlemeli bir minder olurdu⁴⁷.

Alayın önünde ilahiciler, arkada sırayla mektebin hocası, kalfası, imam, muhtar, ihtiyar heyeti, çocuğun aile, akraba ve komşular, en arkada da kadınlar hazır bulunurdu. İlahiler okunarak ilerlenirken, birkaç mısrada bir teganni için ilahiler kesilir ve alay içerisinde bulunanlar âmin diye haykırırlardı. Mektep hocası bir dua okur ve alayı yine bu şekilde âmin diye hep bir ağızdan bağırarak cadde ve sokaklarda dolaşır, alayı izlemek için toplanan insanlar ve çocuklar bu coşkulu kalabalığı hayranlıkla izlerdi⁴⁸

İlahi ve dualarla çocuğun evinin önüne gelinir, çocuk midilliye yahut arabaya bindirilir ve mektebe doğru yola çıkılırdı. Mektebe varınca herkes yerine oturur, çocuğa hocasının eli öptürüldükten sonra yanlarında getirilen rahle ve minderi hocanın önünde hazır edilirdi. Çocuk kız ise erkekler, erkek ise kadınlar bulunmazlardı. Diz çöküp hocanın önündeki yerine oturan çocuk hocanın söylediklerini tekrarlamaya başladır.

⁴⁴ Kara, Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 314.

⁴⁵ Günaytan Başak, "Osmanlıdan Günümüze Sıbyan Mektepleri Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme", 23.

⁴⁶ Abbas Çelik, "Hatıralarla Sıbyan Mektepleri", *Atatürk üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27 (2007): 127-128.

⁴⁷ Kara, Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 301.

⁴⁸ Yardım, *Tanzimat'tan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, 54.

- Rabbi yessir
- Vela tüassir
- Rabbi Temmim
- Bilhayr

Şeklindeki tekrarından sonra boynuna asılmış olan kesesinden çıkardığı elif ba cüzünü rahlesinin üzerine koyar. Hocası birkaç ilk beş harfi tekrarlattıktan sonra bu kadar yeter, ödevin bugünlük burası deyip çocuğu evine göndermesi ile tören sona ererdi⁴⁹.

Âmin alayları Osmanlı'da önemli yer tutan kutlamalar arasında olmakla birlikte mektebe başlayan bütün çocuklar için aynı durum söz konusu değildir. Kutlamalar ailenin sosyo-ekonomik durumuna göre değişkenlik gösterebilir. Coşkulu merasimler daha çok varlıklı ailelerin çocukları için uygulanan bir gelenektir. Eğer aile fakir ise çocuk ailenin bir büyüğü tarafından elinden tutularak okula götürülüp hocaya teslim edilmesi ile tamamlanan sade bir yapıya sahiptir⁵⁰.

Haluk Şehsuvaroğlu, okula başlama törenlerini içeren yazısında farklılıkları şöyle aktarır.

*Çocuk fakir bir aileye mensub babası, anası yahud velisi tarafından civardaki mahalle mektebine götürülür, hocanın eli öptürülür ve okuyup yazmak öğretilmesi rica edilirdi. Orta halli ailelerde çocuk giydirilir, kuşatılır erkek ise fesine, kıza saçlarına elmas, inci gibi süsler, boynuna şal ve klaptanlı bir cüz kesesi takılır, akraba ve tanıdıklarla beraber mektebe gidilir ve çocuk derse başlatılırdı. Hoca duasını eder, yeni talebenin velisi mektepteki çocuklara ikişer, üçer kuruş, hoca ile mübassıra, kalfaya ucuna birkaç mecediye bağlanmış birer mendil verilirdi. Zengin çocukların törene başlaması ise bir merasime tabi idi.*⁵¹

Osmanlı toplumunda aslında bu merasimlerin asıl amacı, çocuğa mektebi sevdirebilmek ve derslerine uyum sağlayabilmesi için moral verebilmektir. Ayrıca

⁴⁹ A.e.g, 158.

⁵⁰ Çelik, Hatıralarla Sıbyan Mektepleri, 127.

⁵¹ Üstünipek, Üstünipek, Âmin Alayı ve Resimlerde Ele Alınışı, 37.

hem mektebe başlayacak çocuğun hem de mektebe başlamak için gün sayan çocuklar için bir heves vesilesi olabilmektir. Bu sayede çocukların korkuları azalırken yerini heves ve heyecan almaktadır ⁵².

Sıbyan mekteplerinin yapımı devlet bütçesinden karşılanmaz, Osmanlı'daki birçok eser gibi vakıflar yoluyla inşa edilirdi. Bu eğitim kurumları bazen padişahların hazinesi hassa denilen kendi şahsi gelirlerinden, bazen sadrazamlar veya vezirler gibi devletin üst kademesinde yer alan yöneticiler tarafından yahut da halk arasında maddî kazancı yüksek olan kişilerin hiçbir karşılık beklemez bizzat kendi mülklerinden yaptırdığı hayır eserleriydi.⁵³ Bu kişiler mektepleri ya kendine ait bir arsaya yahut da "Mukataa" ödemek suretiyle başkasının arsasına inşa ettirirlerdi. Ayrıca bu kurumların giderlerinin karşılanması ve uzun yıllar eğitim etkinliklerinin sürdürülebilmesi için maddi kazanç sağlayan başka mülklerini de vakfederlerdi. Toplum içerisinde mektep yapımı ve gelirini karşılayacak kurumların tahsisi, durumu iyi olan kişiler arasında oldukça yaygındı⁵⁴. İnsanların öldükten sonra güzel anılmak ve yaptırdıkları eserlerin uzun yıllar boyunca hayra hizmet etmesini arzulamalarının yanında toplumsal olarak da bir itibar vesilesi olması⁵⁵ bu kurumların devlet yardımı olmadan da bütün Osmanlı coğrafyasına yayılmasına ve uzun yıllar hizmet edebilmesine olanak sağladı.

Sıbyan mekteplerin yönetim ve idaresi, merkezi yönetimden bağımsız olarak vakıf sahibinin mektep vakfiyesinde belirlediği şart ve koşullara göre yapılırdı. Vakfiye muallim maaşlarından çocuklara verilecek hizmete, yönetim ve denetim şekline kadar birçok konuda belirleyici resmi belge idi. Şartlara uygun olarak işleyişi denetleyen yapı ise yine vakfiyede belirlenen müteveli heyetinin görev idi. Bütün yetki bu heyetin elinde olmasına rağmen halkın mektep işleyiş ve idaresi üzerinde ciddi etkileri vardı. Ahalinin etkisi hem müteveli heyetinin hem de muallimlerin görevinden uzaklaştırılmasına varacak boyutlara gelebilirdi.

⁵² Günaytan Başak, Osmanlıdan Günümüze Sıbyan Mektepleri Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme, 39.

⁵³ Demirtaş, Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi, 2.

⁵⁴ Güdek, Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü, 2.

⁵⁵ Araz, 16.Yüzyıldan 19.Yüzyula Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak, 110.

Mektebin gelir sağlayan menkul ve gayrimenkul mülklerinin işletmesi ve kazancın artırılması da mütevellî heyetinin görevleri arasındaydı. Güçlü gelir kaynaklarına sahip olabilmek, zaman içerisinde karşılaşılabilecek ekonomik sıkıntıları kolaylıkla atlatabilmek ve mektebin uzun yıllar ayakta kalmasını sağlamak ancak bu kaynakların doğru yönetimi ile mümkündür. Doğru yönetim ile birçok mektep asırlar boyunca çocukların eğitime olanak sağlarken, bazı mekteplerde görülen yanlış yönetim ve kaynak yetersizliği birtakım sorunların da ortaya çıkmasına sebep olurdu. Böyle durumlarda çalışanlardan destek beklenir hatta "Rakabe" uygulamasına da başvurulurdu. Rakabe, mekteplerde maddi gelirlerin ihtiyaçları karşılayamaması halinde mahkemeye müracaat edilerek çalışanların maaşlarına bir süre el konulmasına verilen isim idi. Bu uygulama mekteplerde yer yer görülürdü. Örneğin, Bursa Sıbyan mektebinin ve Afyon'da bulunan Gedik Ahmet Paşa vakfının bakım ve onarım ihtiyaçlarını karşılayamaması sebebiyle bu uygulamaya başvurduğu mahkeme kayıtlarına yansımıştı⁵⁶.

Vakfiyelerde göze çarpan bir diğer detay ise bu mekteplerin yetim çocuklar ve maddi durumu yetersiz olan ailelerin çocukları için kurulduğundan bahsedilmesidir⁵⁷. Ancak halk içerisinde zengin kişilerden çocuklarının eğitimi için özel hoca tutanlar olduğu gibi⁵⁸, mektebe göndermeyi de tercih edenlerde bulunuyordu⁵⁹. Bu da gösteriyor vakfiyelerde belirtilmesine rağmen uygulamalarda böyle bir ayrıma gidilmeyip zengin fakir bütün Müslüman çocukların mekteplerden yararlanmasına imkân tanınıyordu.

1.1.2. Mekteplerinin Fiziki Yapısı

Osmanlı'da eğitim ağırlıklı olarak İslami ilimlerinin öğretilmesinden müteşekkil olduğundan, eğitim kurumları da ibadet edilmeye elverişli olarak inşa edilmekteydi. Bu kural sadece diğer mektepler için değil, sıbyan mektepleri için de geçerliydi. Özellikle mescit ve cami yanına bitişik olarak inşa edilme konusunda hassasiyet gösterilen sıbyan mektepleri, ahşap veya kâgir, tonozlu yahut kubbeli olarak inşa

⁵⁶ A.e.g, 110-112.

⁵⁷ Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, 3.

⁵⁸ Yardım, *Tanzimat'tan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, 118.

⁵⁹ A,e,g, 53-55.

edilirdi. Önünde bahçesi, tuvalet ve abdest alınabilecek bir çeşmesi bulunurdu. Genel itibariyle iki katlı olarak inşa edilen bu yapılarda, alt katta sınıf olarak kullanılan iki oda, üst katta bir oda ve mutfak olurdu. Birçok yönüyle eve benzeyen bu yapılarda dersler, kışın daha sıcak olduğundan kubbeli bölümlerde yapılırken, yazın daha serin ve havadar olan sofalarda yapılırdı⁶⁰.

1.1.3. Hizmet ve Eğitim Kadrosu

Sıbyan mekteplerinin elbette ki fiziki şartları, eğitim ve hizmet kadrosu zamana, mekâna ve maddi imkânlar göre değişkenlik gösterebilirdi. Bazen bu yapılar tek odalı, tek kişinin çalıştığı mütevazı yerler olabilirken bazen de imkânlar ölçüsünde çok daha büyük ölçekli, bünyesinde birçok çalışanın bulunduğu kurumlar olarak da görülebilirdi.

Çoğunlukla mütevazı yapılar olarak karşımıza çıkan Sıbyan mekteplerinin, vakfiyelerden, arşiv belgeleri ve hatıratlardan yola çıkılarak en geniş haliyle hizmet kadrosu şu şekildedir.

1. Hoca veya muallim: Yaygın teamüle göre mektep muallimi bir tane olurdu. Birden fazla hocanın bulunması halinde bu hocalar muallim sani veya muallim evvel ismi ile anılırdı⁶¹. Erkek öğrenciler için medreseden mezun olmuş veya mahalle imamları, kız çocukları içinse okuma yazma bilen hanımlar yahut imamların eşleri seçilirdi⁶².

Bazı kaynaklarda mektep hocalarının dışında hâce-i küttab, hâce-i kurra, hâce-i meşk ve hâce-i fıkıh isimlerine rastlanmaktadır. Bu kişilerin muallimi evvel ve muallimi sani dışında hafızlık yaptıran, güzel yazı, fıkıh ve ilmihal bilgilerini öğreten hocalar olduğu tahmin edilmektedir.

2. Halife veya Kalfa: Hocanın yardımcılığını yapan, hocanın yokluğunda ona vekâleten işleri yürüten kişi anlamına gelmektedir. Mekteplerde birden fazla kalfa bulunabilir. Kalfaların görevi mektebe yeni başlayan ve dersi zayıf çocuklarına ders

⁶⁰ Güdek, Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü, 2.

⁶¹ Kara, Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 10-11.

⁶² Demirtaş, Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi, 175.

çalıştırmaktır. Mekteplerde muallime yaptıkları bu yardımdan ötürü mektebin gelirine 1 ila 3 akçe arasında yevmiye ödenmektedir.⁶³

3.Bevvab: Kelime manası olarak kapıcı anlamına gelmektedir. Mektebin sabah açılması, temizliği, çocukların evlerinden toplanması, yemek çıkınlarının taşınması ve mektep içi asayişin sağlanması bu kişinin görevleri arasındadır. Mektebin en fonksiyonlu elemanı sayılabilecek bu kişi aynı zamanda âmin alayının icrasında da aktif rol almaktadır. Bazı vakfiyelerde bevvabtan ayrı olarak ferraş, müstahfız, ıbrıkcı ve hademe-i mektep ismiyle başka hizmetlilerden de söz edilmektedir. Ancak bu kişilerin kalabalık ve büyük mekteplerde bevvaba yardımcı olan hizmetliler oldukları anlaşılmaktadır.⁶⁴

1.1.4. Eğitim

Osmanlı'nın kuruluş döneminde eğitim veren Sıbyan mektepleri, Selçuklular' daki eğitim şeklini aynen devam ettirmiştir. Bu dönemde içerik, yöntem ve teknikler konusunda belirgin bir değişiklik yapılmamıştır. Bunun nedeni olarak dönemin içerisinde bulunduğu siyasal ve askeri nedenler sebebiyle devlet yöneticilerinin bu kurumlara yeterince odaklanamadığı iddia edilmiştir.⁶⁵

İlk sistematik sıbyan mektebi Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Bu sıbyan mektepleri Sahn-ı Seman ve Tetimme medreselerinin yanına yapılmış olup öksüz ve yetim çocukların eğitim alması amaçlanmıştır. Öğrencilerin eğitim, barınma, sağlık ve beslenme gibi temel ihtiyaçları ücretsiz olarak karşılanmıştır.⁶⁶ Kurulan sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirebilmek için ise Fatih, Ayasofya ve Eyüp medreselerinde yeni bir bölüm açılmış ve genel medrese müfredatından farklı bir program belirlenmiştir. Programdan ağır fıkıh dersleri kaldırılarak usul-u tedris (öğretim yöntemleri) ve Adabı mübahase (Tartışma kuralları) gibi dersler

⁶³ Ümmü Gülsüm Arslan, "Osmanlı Yenileşme Hareketleri Döneminde Çocuk Eğitimi"
(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AKDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 39-40.

⁶⁴ Kara, Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 11.

⁶⁵ Elif Akbaş, *Tarihten Günümüze Sıbyan Mektepleri*, 24

⁶⁶ Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, 1-2.

konulmuştur. Ancak belirli bir süre sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştiren bu bölüm Fatih sonrası dönemde kaldırılarak geleneksel sistemde öğretmen temin edilmesine geri dönmüştür.⁶⁷

Sıbyan mekteplerinde eğitim, akademik eğitimden ziyade ahlaki eğitimi ön plana alan bir yaklaşımla çocuğun hayra teşviki, kötülükten/günahtan menetme ve iyi bir Müslüman olarak yetiştirme felsefesine uygun olarak düzenlenmiştir⁶⁸. Burada okutulan dersler köy, kasaba yahut şehirde olmasına göre değişkenlik gösterdiği gibi vakfiye şartlarına, hocaların inisiyatifine ve dönemlere göre farklılıklar arz etmektedir. Dersler genel itibariyle Kur'an öğretimi, namaz surelerinin ezberletilmesi, kısas-ı enbiya, tecvit ve ilmihal (ahlak, ibadet, itikad) bilgilerinin öğretilmesi, tekbir, salavat ve birtakım ilahilerin ezberletilmesinden müteşekkildir⁶⁹.

II. Bayezid' in vakfiyesinde yer alan ifadeler, mektep müfredatının bir hayli erken dönemlerden itibaren teşekkül ettiğini göstermektedir.

Ve bir salih hafızı kelâmullah ve namazın erkânın ve şeraitin bilir ve sübyan talimine münasip ve kadir kimse muallimhanede eytamdan ve sübyanı fukaradan otuz nefer oğlancıklara yevmi cumadan gayri günlerde mushafi kerime baka, Kur'anı menit okuda ve kema- yenbegî öğretre ve bildire ve mazilerin ve geçmiş derslerin dinliye, ve namaza müteallik nesnelere okuda ve bildire, ve tedibe muhtaç olanları tedibi şer'î eyliye ve hizmetinde daim ciddü sa'y eyliye, ve destur vericek (akşam evlerine gitmek üzere talebe salıverildiği zaman) vâkıfın ruhiçün ve kabulü tilâveti eytam için dua ettire, ve bir salih hafız kimesne anda halife (kalfa) ola, sübyan okutmakta ve bildirmekte mazilerin dinlemekte ve tedipte muallime daim muavenet eyliye.⁷⁰

Köylerde bulunan Sıbyan mekteplerinde eğitim daha ezbere ve tekrara dayalı bir yapıya sahip iken, şehir ve kasabalarda bulunan Sıbyan mekteplerde ilmihal okutma,

⁶⁷ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 75-76.

⁶⁸ Demirtaş, *Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi*, 174.

⁶⁹ Kara, *Birinci, Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 12.

⁷⁰ Osman Nuri Engin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2 (İstanbul: Eser Matbaa, 1977), 83.

hüsn-ü hat (güzel yazı yazma) dersleri yaygındır. Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe sözlük muhtevasında olan Sübha-i Sıbyan kitabının da birçok mektepte okutulduğu bilinmektedir. Ayrıca bazı vakfiyelerde Arapça sarf-nahiv ve Farsça öğretilmesi de şart koşulmaktadır⁷¹.

Ders içerikleri göz önünde bulundurulduğunda sıbyan mektepleri çocuklara Kur'an okutmak, namaz sure ve usullerini öğretmek, biraz da yazı yazmasını sağlamak gibi üç temel gaye ile kurulmuş oldukları anlaşılmaktadır. Burada bahsedilen yazı düz yazı değil kaligrafidir. Buna mukabil amelî ilimlere önem verilmesine rağmen, dünyevi ilimlerin (hesap, tarih, coğrafya vb.) göz ardı edildiği, Türkçeye ise mekteplerde yer verilmediği görülmektedir. Aslında bu sadece Sıbyan mekteplerine has bir uygulama değildir. Benzer uygulamalar üst kademe mektep ve medreselerde de gözlemlenmektedir. Bunun nedeni olarak bu devirde İslami ilimlerin daha büyük ve esaslı birer ilim müessesesi olarak talep görmesi sayılabilir⁷².

Mektebe başlama hususunda kesin bir yaş sınırı bulunmayan bu kurumlarda ⁷³ toplam eğitim süresi ile ilgili de net bir sınırlama yoktur. Tahsil süresi çocuğun beceri, zekâ, çalışkanlık ve ders kitaplarını bitirmedeki süresine paralellik arz etmektedir. ⁷⁴ Mektepten mezun olan erkek çocuklar dilerlerse daha üst mekteplerde eğitimlerine devam edebilirken, kızlar için aynı durum söz konusu değildir. Kız çocuklarının Kur'an okumayabilmesi, namaz surelerini ezberlemesi ve temel dini bilgileri öğrenmiş olması mektep sürecinin sona ermiş olması demektir. Sıbyan mekteplerinin dışında kızlara mahsus okulların bulunmaması ve ayrıca ergenliğe giren kız çocuklarının erken yaşlarda evlendirilmeleri de mektebe devam edememe nedenleri arasında sayılabilir.

⁷¹ Kara, Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 13.

⁷² Engin, *Türk Maarif Tarihi*, 86.

⁷³ Araz, *16.Yüzyıldan 19.Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, 113.

⁷⁴ Nurdan Şafak, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahhaneler (1863-1903)", *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Der. Haşim Şahin, Nurdan Şafak (İstanbul: Dem Yayınları, 2012), 115.

Ancak üst mektebe devam edemeyen kız çocukları için ailenin sosyo-ekonomik durumuna göre tutulan özel hocalarla evde eğitime devam edildiği de görülmektedir.⁷⁵

Fakir ve yoksul ailelerin ekonomik yetersizlikleri de çocukların eğitimleri önünde ciddi engel teşkil etmektedir. Bu ailelerin çocukları ya mektebe hiç gidememekte yahut da burada akranlarına nazaran daha az zaman geçirebilmektedir. Ancak mekteplerin zorunlu olmaması ve maddi imkânsızlıklar mektepler etrafında kuvvetli bir geleneğin oluşmasına mâni olmamaktadır. Gerek mektebe başlama gerekse Kur'an-ı Kerim'in hatmedilmesi ile yapılan merasim ve kutlamalar çok uzun yıllar Osmanlı toplumundaki en coşkulu kutlamalar arasındaki yerini korumakla beraber,⁷⁶ birçok yazarın hatıratında değinmeden geçemedikleri çocukluk yıllarının unutulmaz anıları arasında ilk sırayı alması adeta bunu kanıtlar niteliktedir.⁷⁷

Tatil günleri perşembe öğleden sonra ve cuma tam gün olan mekteplerde⁷⁸ eğitim sabah erken saatlerde başlayıp ikindiye kadar devam etmektedir. Öğlen verilen yemek arası dışında teneffüs gibi aralar bulunmamaktadır⁷⁹. Farklı yaşlardan olan çocukların aynı sınıfı paylaşmaları nedeniyle dersler birebir yapılmaktadır. Mektepler sade bir yapıya sahiptir ve günümüzde kullanılan basit ders materyalleri (harita, küre, masa vs.) bulunmamaktadır⁸⁰. Bütün bu materyallerin kullanılmamasının en önemli sebeplerinden biri Mekteplerin yeniliklere kapalı tutumu sebebiyledir. Çünkü varlığı vakıflar sayesinde sağlanan bu mekteplerde vakfiyelerde belirtilen şartlara uygun olarak ders verilmesi şarttır. Bu sebeple vakfiyelerde dini esas ve geleneklere göre

⁷⁵ Akbaş, Tarihten Günümüze Sıbyan Mektepleri, 22.

⁷⁶ Araz, *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, 114-115.

⁷⁷ Kara, Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 45-444.

⁷⁸ Akbaş, Tarihten Günümüze Sıbyan Mektepleri, 22.

⁷⁹ Demirtaş, Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi, 174-175.

⁸⁰ Yılmaz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler, 21.

belirlenen şartların değiştirilmesi veya herhangi bir yeniliğe gidilmesi hoş karřılanmamaktadır⁸¹.

1.1.5. Ödül ve Cezalar

Sıbyan mekteplerinde uygulanan eğitim sisteminden bahsedilirken ağırlıklı olarak cezalara yer verilmesi, eğitimde ödüllendirmenin bulunmadığı kanısını oluşturabilir. Hâlbuki bu mekteplerde hem ödül hem de ceza uygulamaları mevcuttur⁸². Din eksenli olarak şekillendirilmiş eğitim sisteminde ahlaki terbiye ve saygı eğitimde önemli bir yer edinmiştir⁸³. Bu vesileyle belirlenen kaide ve kurallara uyum ödüllendirilirken, ihlal etme durumlarında cezalara başvurulmuştur.

Sıbyan mekteplerinde ödül, Aferin Belgesi, Tahsin Belgesi ve İmtiyaz Belgesi olmak üzere üç çeşittir. Aferin belgesi, öğrencinin ahlaki, çalışkanlığı ve derslerindeki başarısı göz önünde bulundurularak hocanın kanaati ile verilen belgedir. Bu belge, “aferin, bravo, çok yaşa” gibi manalara gelen bir ödül olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Aferin belgesinin sayıca belli bir rakama ulaşması diğer belgeleri almaya hak kazanmaktadır. Şöyle ki bir öğrencinin on adet aferin belgesi alması Tahsin belgesini almaya, beş adet Tahsin belgesi ile de imtiyaz belgesini almaya hak kazanmaktadır. Bunun dışında yapılan imtihanlarda ikinci olanlar Tahsin belgesi ile mükâfatlandırılırken, birinci olanlar imtiyaz belgesi ile ödüllendirilir⁸⁴.

Mektep içerisinde cezai uygulamalar ise öğrencinin mektep kurallarına uymaması, tembellik yapması durumunda, yaramazlık yapması ya da ahlaki suçlar işlemesi durumlarında uygulanmaktadır. Öğrencinin suçuna göre azarlama, kulak çekme, değnekle ele vurma, falakaya yatırma, vb. cezalar mevcuttur. Bu dönemin sosyo-kültürel yapısı içerisinde dayak meşru bir disiplin aracı olarak görülürken bunun

⁸¹Hatice Şentürk, “Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Genç Kalemler Dergisi*, C. 4, S. 5 (2018): 88.

⁸²Günaytan Başak, Osmanlıdan Günümüze Sıbyan Mektepleri Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme, 81.

⁸³Şentürk, Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme, 89.

⁸⁴Günaytan Başak, Osmanlıdan Günümüze Sıbyan Mektepleri Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme, 81.

çocuğa saygı ve ahlaki terbiye kazandıracağına dair bir inanış hakimdir. Tabii bu yaygın inanışta dönem yazarlarının çocuk eğitimi ile ilgili kaleme aldıkları eserlerindeki yaklaşımlarının da etkili olduğu düşünülebilir. Sadi Şirazi Bostan ve Gülistan'da, Amasya' lı Ali Efendi Tacüledep'te, Hoca Sadettin Efendi Tacüttevarih'te, Kınalı Ali Efendi Ahlâk-ı Âli'de dayaktan bahsederler.

Sadi Şirazi Osmanlı'da oldukça temel eserlerden biri olan Bostan ve Gülistan adlı eserinde öğretmen ve öğrenci ilişkilerine değinir ve öğretmenin cevrinin (haksızlık, eza ve eziyet) baba şefkatinden üstün olduğundan bahseder. Aynı zamanda öğretmenin çocuğa karşı sürekli müşfik olmasının ise yanlış olduğunu vurgular.⁸⁵

Ali Efendi ise 1453 tarihli Tacüledep adlı eserinde “Ve dahi, her edepsizlik kim oğlandan sadir ve zahir ola ve yahut tahsilde tembellik göstere, ihmal etmeyüb döğmek gerektir ki çubuk darbı ile yaban canavarlarına edep ve bâzice öğretirler.⁸⁶” demektedir.

Yazar yine aynı eserinde mektebin ilk günleri dayak atılıp ürkütülmemesini, üç gün geçip mektebe ısındırıldıktan sonra dayağa başvurulabileceğinden bahseder. Ayrıca her şeye dayakla mukabele edilmemesini tavsiye ederken, kız çocuklarına karşı uygulanacak cezaların ise daha mülayim olması gerektiğini söyler. Kızlar için çubukla ele ve ayağa vurulabileceğinden bahsederken falakaya yatırılması ve kulaklarının bükülmesine ise müsaade etmez. Yazar kalfaların da dayak atabileceğini ancak falakaya yatırmanın sadece hocalara mahsus bir durum olduğunu bildirir⁸⁷.

Amasyalı Ali Hüseyin ise Tariku'l edeb adlı eserinde konuyla ilgili “Ve oğlanı muallime getirince şu denlü sıkı sıkı tembihleyip korkutarak ısmarlamak gerek ki, çocuk korkmalı, okumakla ve öğrenmekle meşgul olmalı. Hocadan kaçıp eve gelirse onu öylesine letmeli (dövmeli) ki, hocaya ısınıp bir daha kaçmasın⁸⁸.” demektedir.

⁸⁵ Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ-i*, Haz. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2014), 177-178.

⁸⁶ Şemin, *Eğitim ve Öğretim Problemlerimiz*, 18-19

⁸⁷ A.e.g, 19.

⁸⁸ Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, 5.

Osmanlı toplumunun ahlaki şekillenmesinde önemli etkileri bulunan Kınalızâde Ali Çelebi ise *Ahlak-ı Alâ-i* adlı eserinde “Ve muallim salih-ü dindar u âkıl ve perhiz-kar-ı selimü'l-hulk u ve sahîhül akl kimesne ola. Ve âhlak-ı hasene ve âdâb-ı mülük ü ekabire vakıf, gazab u hilmde mu'tedil ola; gayet halim olmaya ki te'dib ü tehzibden aciz olur” şeklindeki ifadesiyle, öğretmenlerin akıllı, dindar ve güzel ahlaklı kimseler olması gerektiğini vurgularken, öğretmenlere eğitimde yumuşak ve itidalli davranmayı tavsiye eder. Disiplin ve dayak konusunda ise, “Ve mu'allim darbla te'dib ettikte feryadu şenâ-at etmekten men edip bu fi'l –i zu'afâdır diyeler. Ve mu'allim dahi ol darbı az ede, amma gayet mü'lim ede ki şekâvet etmekten muhtezir ola. Ve mu'allim dahi bi-mûcib darb eylemeye” diyerek öğretmenin öğrenciyi terbiye etmek için gerekirse dövebileceğini söylemekle birlikte bu duruma başvurulacağında dayanın az ve uygun durumlar da gerçekleştirilmesini ve gereksiz yere öğrencinin darb edilmemesini öğütler.⁸⁹

Kınalızade tavsiyelerinde, diğer yazarlara göre daha ılımlı bir tavır sergilerken öğretmenlerin aşırıya kaçan sertliği karşısında öğrencinin hem derslerinde başarısız olacağını hem de öğretmeninden nefret edebileceğini aktarır. Bu sebeple öğrencinin başarılı olabilmesi için öğretmenin, çocuğa hem kendini hem de dersini sevdirmesi gerektiğinden de bahseder⁹⁰.

Osmanlı toplumunda dayanın bir disiplin aracı olarak görüldüğü ahlak ve terbiye kitaplarında açıkça gözükmektedir. Bu düsturlarla şekillenmiş olan Osmanlı eğitim sisteminde de dayak uzun yıllar mekteplerde çocukları terbiye edebilmek için başvurulan yöntemlerden biri olarak yerini almaktadır. Ancak bu durum öğretmenlerin inisiyatifine bırakıldığı için bunun dozunun zaman zaman kaçtığı, dayak ve falaka olaylarında öğrencilerin mahkemeye başvurup hocasını şikâyet edebildikleri de görülmektedir. Bunlardan biri olan Hadika-i Marifet mektebi öğrencisi 11 yaşındaki Fuad isimli bir çocuk kendisini darp eden hocası İsmail Hakkı Efendi'yi dava etmiştir.

⁸⁹ Kınalızade, *Ahlâk-ı Alâ-i*, 177-178.

⁹⁰ Temel Öztürk, “Türk Kültüründe Pedagoji Eğitimi Açısından Ahlâkı Alâ-i: Çocuk Terbiyesinin Adabı”, *Bellekten Dergisi*, C.78, S.283 (2014): 938.

Bu dava sonucunda mahkeme çocuğu haklı bularak İsmail Hakkı Efendi'den bir buçuk altın alarak çocuğa verilmesine karar vermiştir⁹¹.

Ercüment Ekrem de hatıralarında falaka sebebiyle hastalanıp ölen akranlarının olduğundan bahsetmektedir. Bu çocukların ailelerinden konuyu mahkemeye taşıyanlar olduğundan bahsederken mahkeme sonucunda gerekli cezayı alan herhangi bir hocanın olmadığını ve davaların ekseriyetle hocaların beraatı ile sonuçlandığını dile getirmektedir⁹².

Günümüz eğitim yaklaşımlardan farklılık arz eden bu durum dönemin şartları içerisinde değerlendirildiğinde, diğer toplumlarda bedeni cezaların çok daha yaygın ve ileri seviyede olduğu görülmektedir. Örneğin; Alman bir gezgin anılarında Türklerden bahsederken onların çocuklarına karşı sevecen ve merhametli olduğundan bahsederken, Türklerin çocuklarını dövsele bile Avrupalılar gibi sakatlamadıklarından söz etmektedir⁹³.

Hem yazarların katı disiplini eserlerinde terbiye yöntemi olarak telkin etmesi, hem de çok eskilerden beri söylenile gelen dayanın cennetten çıktığı, hocanın vurduğu yerde gül biter gibi atasözlerinin şüphesiz eğitim anlayışı üzerinde etkili olduğu da bir gerçektir. Hatırat ve anılarda da sıkça bahsedilen dayak ve bedeni cezaların hem sosyal hayatın içerisinde hem de eğitim alanında oldukça etkin olduğunu göstermektedir. Ancak anlatılanlar topyekûn bütün mektep hocalarının aynı görüşü benimsediği anlamına gelmez. Ercüment Ekrem anılarında dayanın eğitim hayatı içerisinde oldukça etkin bir yere sahip olduğunu kabullenmekle birlikte mektep hocaları içerisinde çocuğa kıymet veren, ona hilm ve şefkatle yaklaşmanın şüphesiz daha faydalı ve yararlı olduğunu düşünen, dayanın ise çocuğu terbiye etmekten daha ziyade arzı ve yüzüstü ettiğine inanan büyük bir kesim olduğunu söylemektedir. Ancak mekteplerde yapılan uygulamaların hocaların inisiyatifine bağlı olduğunu

⁹¹ Kara, Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 19.

⁹² Münif Fehim ve Ercüment Ekrem, *Dünden Hatıralar*, (İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1945), 34.

⁹³ Ünal Taşkın, "Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 3 (2008): 350.

vurgulayarak böyle bir hocaya denk gelebilmenin baht işi olduğunu dile getirmektedir⁹⁴.

1.2. İlgili Literatür Taraması

Osmanlı klasik dönem okul öncesi eğitimi ile ilgili araştırmalar daha çok arşiv vesikaları ve döneme özgün belgeler ile sağlanabilirken, Tanzimat sonrası devletin çocuk özelinde ortaya koyduğu politikalar, çocuk edebiyatının ortaya çıkması ve gelişmesine, çocuk eğitimi ve yetiştirilmesi hususunda daha tafsilatlı eserlerin yazılmasına katkı sağlamıştır. Çocuk özelinde ortaya konulan bu eserler, çocuk yaşamı ve algısı üzerine daha net ve kesin çıkarımlar yapmayı kolaylaştırırken, günümüz araştırmacıları içinde Osmanlı'da çocuk algısı, yaşam ve eğitimini anlamaya yardımcı olacak önemli çalışmaların yapılmasını kolaylaştırmıştır.

Akyüz, "*Türk Eğitim Tarihi*" adlı eserinde, Osmanlı Devleti'nin eğitim sisteminde XIX yüzyılda köklü değişiklikler olduğunu söylemektedir. Akyüz XIX yüzyılda. Eğitim sistemini incelerken bazı dönemler hariç, devletin eğitimde niceliğe, yani okul, öğrenci ve öğretmenleri sayıca arttırmaya yönelik çalışmalar yaptığını ancak niteliğin her zaman ikinci plana atıldığını iddia etmektedir. Ona göre eğitimin en temel unsuru olan öğretmenler iken, en düşük eğitimin öğretmen yetiştirme alanında olduğunu ve bunun oldukça zararlı sonuçlara sebebiyet verdiğini aktarmaktadır. Nitelikli ve donanımlı öğretmenlere sahip olmayı temel eğitim sorunu olarak görmedikçe, o ülkede en iyi eğitim sistemi ve en yüce eğitim amaçlarına sahip olursa dahi, eğitimin toplumsal gelişimi gerçekleştiremeyeceğini ve amaçlanan sonuçların bir hayal olmanın ötesine geçemeyeceğini savunmaktadır.⁹⁵

Çocuklarla ilgili algıların Batı dünyasındaki dönüşümünden yola çıkan Onur Osmanlı Devleti'nin sonları ile Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yaşayan aydınların hatırat ve anılarına dayanarak kaleme aldığı "*Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*" adlı eserinde Osmanlı'nın son iki yüz yıllık modernleşme sürecini incelemektedir. Onur, modernleşme hareketinin düz bir çizgi şeklinde gerçekleşmediğini, bazen eski ve yeninin bir arada olduğu, bazen kaynaştığı, bazen de çatıştığını öne sürmektedir.

⁹⁴ Fehim, Ekrem, *Dünden Hatıralar*, 34.

⁹⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 201-202.

Batı'daki modernleşmeyle tam bir koşutluk olmasa da, büyük bir benzerlikler olduğunu iddia etmektedir. Osmanlı toplumunda çocuğa gösterilen sevgi ve ilginin çağdaşı olan toplumlara kıyasla çok daha üst seviyede olmasına rağmen, okullaşma oranının düşük ve okul öncesi eğitime katılımın yetersiz olduğunu dile getirirken, bunu önemli bir çelişki olarak yorumlamaktadır. Osmanlı toplumunun çocuk sevgisinin din kaynaklı olduğunu savunan Onur, Osmanlı'da eksik olan şeyin çocuk sevgisi değil, çocukluk bilinci (kavramı) olduğunu iddia etmektedir. Çocukluk bilinci, çocuğu sevmenin ötesinde onun gelişimi için yapılması gerekenleri bilmekten geçtiğinin altını çizerken, bu bilincin dinsel değil, ancak laik ve akılcı bir yaklaşımla olabileceğini savunmaktadır.⁹⁶ Ancak sadece Osmanlı döneminde değil, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında da çocuk sevgisi çağdaşı olan toplumlara kıyasla çok daha ileri bir seviyede olduğu göz önünde bulunduracak olursa, bu varsayımın genel Türk tarihi içindeki çocuk algısı göz önünde bulundurulmadan yapıldığı gözlemlenmiştir.

XIX yy. ikinci yarısı hız kazanan modernleşme ve yenileşme hareketleri toplumun her kesim ve kurumunda kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde çocuklar özelinde önemli değişim hareketleri olmuştur. Okay'ın "*Osmanlı'da Çocuk Hayatında Yenileşmeler*" adlı eserinde Tanzimat öncesi çocuklarının toplum içerisinde farklı varlıklar olarak algılanmadığı, onların adeta küçük yetişkinler olarak görüldüklerini, modernleşme dönemi sonrası ilk defa çocukların "çocuk" yani ayrı bir birey olarak kabul edilmeye başlandığını iddia etmektedir. Toplumun hemen hemen her alanında girişilen yenilik hareketleri karşısında Osmanlı toplumunun, değişimi tam olarak özümsemediği ve geleneksel yapısını muhafaza etmek istenmesi sonucunda ikili bir yapının ortaya çıktığını söylemektedir. Ancak ortaya çıkan bu ikili yapı çocukların hayatını olumsuz etkilemeyerek onlar için eğitimde, sağlıkta ve gündelik hayatın içerisinde olumlu gelişmelerle sonuçlandığını belirtmektedir. Yapılan reform çalışmaları neticesinde, çocuklar modern okullara kavuşurken, tiyatro, çocuk dergi ve kitaplarıyla da yine bu dönemde tanışmaktadırlar. Büyüklerin değişim karşısında yaşadığı ikilem ve bocalamanın çocuklarda yaşanmadığını ve değişime çok daha kolay ve hızlı bir şekilde adapte olduklarını söylemektedir.⁹⁷

⁹⁶ Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, 527-538.

⁹⁷ Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, 157-159.

Özta'nın "*Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*" sosyal, siyasal ve kültürel bağlamda ele aldığı çocuk algısının geçirdiği değişimi ve bu değişimlerin politik ve ideolojik temellerini incelediği eserinde, Tanzimat'la birlikte çocuğun ayrı bir kategori olarak kabul edilmeye başlandığını, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeni bir boyut kazandığını söylemektedir. Meşrutiyet'in ilanından önce çocuk eğitiminin en temel unsuru olan sultana ve siyasal otoriteye bağlılık ve itaat kavramlarının, modernleşme süreci ile değişerek yerini eşitlik, kardeşlik, özgürlük ve adalet kavramlarına bıraktığını belirtmektedir. Modernleşen eğitim sistemi ve popüler yardımcı kaynakların, çocuğu Meşrutiyet'in getirdiği ilkeler doğrultusunda yetiştirebilmek için yeniden programlandığını iddia etmektedir. Egemen unsurların hedeflediği toplumsal yapı içerisinde çocuğa biçilen rolü, hedefe ulaşmak için kullanılan yöntem ve söylemleri ele alan Özta, bu süreçte çocuklar için itaat beklentisinin politik zeminde değişerek itaat edecekleri asıl merciinin, meşruti rejimin dünyevi yasaları olarak dönüştürüldüğünden bahsetmektedir.⁹⁸

Osmanlı Devleti'nde "Modernleşme Dönemi" olarak adlandırılan 19 yüzyıl, siyasal ve toplumsal alanda birçok dönüşümünü beraberinde getirmiş en faal dönemlerden biridir. Bu dönemde başlatılan reform hareketleri önce askeri müesseselerde, daha sonra ise toplumsal yapıyı etkileyecek kurum ve kuruluşlarda başlatılmıştır. Girişilen geniş kapsamlı çalışmalar büyük bir seferberlik görünümü vermekle birlikte istenilen sonuçlar tam anlamıyla elde edilememiştir. Bu durumun en önemli nedenini Koçer, "*Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*" adlı eserinde modernleşme döneminde baskın iki grup olduğunu dile getirir. Bunlardan ilki, bir milleti millet yapan din, dil, ırk, kültür ve tarih birliği gibi unsurları dikkate almadan körü körüne Türk milletini Batı medeniyetine adapte etmek isteyen Avrupa mutaassıplarıdır. Diğer grup ise müfrit şekilciler, gözlerini kendi dışında olup bitene kapatan, bunun sıkıntıları ile karşılaşınca ise dünya onlara, ahiret nimeti ise bizlere verilmiştir diye kendi dininin dahi kabul etmediği bir zihni yanılığa kapılmış olan Medrese Mutaassıplarıdır. Bu grup dini mebdelerin ve şark hikmetinin dışındaki her yeniliğe karşı cephe alarak halkı eğitmeye çalışmış olan ulema sınıfıdır ki en nihayetinde başarısız olmuşlardır. Diğer grup ise Batı'nın ilim ve tekniğini, şekli ve üstünkörü olarak almış, asli unsurlarını göz

⁹⁸ Özta, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, 233-234.

ardı etmişlerdir. Oysa mensup olduğumuz medeniyeti, Batı medeniyetinden ayıran sayısız farklar bulunmaktadır. Eğitim politikaları belirlenirken bu farklar gözetilerek o toplumun ihtiyacına göre düzenlenmelidir. Bu vesile ile Fransız eğitim sisteminin aynen aktarımı mahiyetinde olan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1913 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı toplumun değerlerine uymadığı için istenilen başarı elde edilememiştir.⁹⁹

Araz ise "*16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk olmak*" adlı eserinde, XIX yüzyılda yapılan reformlarla çocuk algı ve yaklaşımlarında büyük değişiklikler olduğunu ancak bunun ambalajda kaldığını içeriğin ise aynı olduğunu iddia etmektedir. Ona göre çocuk eğitiminde dil farklılaşmış olsa da, çocuklar halen önceki dönemlerin klasik ahlak ve terbiye kitaplarındaki ahlaki değerler etrafında eğitime devam etmektedir. Klasik dönem ahlak ve terbiye kitapları ile Tanzimat dönemi kullanılan ders ve çocuk eğitimi üzerine yazılan kitaplarının karşılaştırmasını yapan Araz, dili farklı olsa da bu eserlerin önceki dönem kitaplarla ayırt edilemeyecek bir benzerliğe sahip olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁰

II. Meşrutiyet döneminde yeni yeni gelişmekte olan okul öncesi eğitimini, arşiv belgelerine ve özgün dönemseller kaynaklarına dayanarak araştıran Bardak, "*Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*" adlı eserinde, devletin içerisinde bulunduğu sıkıntılara rağmen bu dönemde okul öncesi eğitimi alanında önemli adımların atıldığını dile getirmektedir. II. Meşrutiyetten günümüze kadar ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında birçok değişim yaşanmasına rağmen okul öncesi kurumlarının ufak değişiklikler haricinde içerik ve şekilsel özelliklerini aynen koruduğunu belirtmektedir. En çok eleştirilen konuların başında gelen Modern Ana Mekteplerinde hazırlıksız olarak işe girildiği ve öğretmenlerin yetersiz olması konularında ise Bardak, aynı durumun günümüzde de halen yaşanabildiğini dile getirmektedir. Ayrıca o dönemde öğretmen yetiştirme programlarında eğitime başlamadan önce öğretmen adaylarının nitelik ve mesleki yeterlilikleri, aynı zamanda

⁹⁹ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 230-231.

¹⁰⁰ Araz, *16.Yüzyıldan 19.Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, 176.

ahlaki değerleri göz önünde bulundurularak seçimlerin yapılmasını günümüzle kıyaslayarak takdir etmektedir.¹⁰¹

1.3. Çalışmanın Önemi

İnsanın medeniyet inşası serüveninde önüne ışık tutan en kıymetli olgudur eğitim. Eğitimli bireylerin ortaya koyacakları gelişim toplam bir sinerjiye dönüştüğün de gelişmiş medeniyet değerlerine sahip ileri toplumlar oluşur. Bu muasır medeniyetler seviyesine ulamış toplumların oluşturduğu milletler gerek ahlaki ve manevi değerler açısından gerekse fenni açıdan başarıya ulaşmış olurlar. Diyebiliriz ki eğitim milleti millet yapan değerlerin inşasının tek yoludur. Dolayısı ile medeniyet inşası sürecimize yapılabilecek en büyük katkı eğitim süreçlerine yapılacak katkılar ile mümkün olacaktır. Bu kadar öneme haiz bir mesele olarak önümüzde duran insan yetiştirme sanatı olan eğitimin en önemli evresi okul öncesi eğitimi dönemidir. En nihayetinde de “ağaç yaşken eğilir.”

Okul öncesi eğitimin günümüzdeki görünen parametrelerinin temelleri modernleşme döneminde atılmıştır. Günümüz okul öncesi faaliyetlerini anlamak açısından 19.yüzyıl modernleşme hareketlerinin anlaşılması çok değerlidir. Bu bağlamda yapılan araştırma ile Osmanlı Devleti’nde modernleşme dönemi öncesinde var olan okul öncesi eğitim kurumlarının nasıl bir değişim geçirdiği incelenirken, modernleşme dönemi ile yaşanan değişim ve dönüşümün çocuk eğitimi ve okul öncesi eğitimi üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu sayede yapılan bu araştırma ile hem insanın eğitim serüveninde en önemli yeri teşkil eden okul öncesi sürecini hem de Türk eğitim tarihi içerisindeki en kritik süreç olan modernleşme döneminin okul öncesi eğitimine etkisi araştırılarak önemli bir sürece ışık tutulmaktadır.

1.4. Çalışmanın Sınırları

Bu araştırma Osmanlı Devleti’nde 4-12 yaş arası çocuklar ve çocuklara eğitim veren kurumları ve 19.yüzyıl sonrası kurulan resmi, gayri resmi ve hususi okul öncesi eğitim kurumları ile sınırlıdır. Çalışma, okul öncesi eğitim süreçlerine dahil edilebilecek olan

¹⁰¹ Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 141-146.

Islahhaneler, Darüleytamlar, şehzade eğitimleri, özel hoca veya mürebbiyeler vasıtasıyla sağlanan eğitimler konu edinmemiştir.

1.5. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde 19.yüzyıl ile başlatılan geniş çaplı reform hareketlerinin okul öncesi eğitime etkisi ve bu bağlamda kurulan yeni eğitim kurumlarının yapısal ve işlevsel özelliklerini incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın içerisinde resmi, gayri resmi ve özel statüdeki okul öncesi kurumların içerik ve şekilsel özelliklerine, Gayri Müslim tebaanın okul öncesi eğitim çalışmalarına, devletin öğretmen yetiştirme gayretlerine ve okul öncesi eğitimin modernleşmesinde öncü şahsiyetlerin katkılarına da yer verilmektedir.

19.yüzyıl modernleşme dönemi okul öncesi eğitim çalışmalarını konu edinen bu çalışmada klasik dönem sıbyan mekteplerinin içeriğine yer verilmesinin çalışmanın içeriği açısından bazı hususiyetleri vardır. Klasik dönemin yeterince incelenmediği bir çalışmada, yeni kurulan Ana Mekteplerinin şekil ve muhteva yönünden neler ifade ettiğinin anlatılabilmesi mümkün değildir. Zira bir bütünün sadece bir parçasını görmek, tespit ve tasvirlerde yanılığın beraberinde getirirken, objektif değerlendirmeleri gölgeleyecek sonuçlara sebebiyet verebilir. Oysa çalışma, yeni ve eski arasındaki karşıtlığın bir tarafı olmayı değil, yaşanan sürecin objektif olarak değerlendirilebilmesini hedeflemektedir.

1.6. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizi sürecinde, araştırmanın maksadına hizmet edecek şekilde ilk olarak “literatür” taraması yapılmıştır.

Sıbyan mektepleri ve 19.yüzyıl modernleşme döneminde kurulan okul öncesi kurumlarını doğrudan ya da dolaylı olarak konu edinen birinci ve ikinci el kaynaklar toplanmıştır. Kaynakları okuma, not alma, anlama, analiz etme ve veriyi kullanma aşamaları takip edilmiştir. Fetva mecmuaları, mektep kayıtları, mektep nizamnameleri, Osmanlı'da çocuk eğitim ve terbiyesi üzerine yazılmış eserler, hatıratlar, makale, dergi ve gazeteler, tez ve doktora çalışmaları incelenerek değerlendirmeler yapılmıştır.

Ayrıca aynı veya benzer konularda çalışma yapmış kişilerle yüz yüze görüşme sağlanarak fikirleri alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM SİSTEMİNDE BOZULMA VE REFORM HAREKETLERİNİN BAŞLAMASI

Osmanlı Devleti'nde medreselerin en temel işlevi, devletin ihtiyacı olan eğitimli kadroların yetişmesi, bu kadroların dini ve idari yönetimde aktif rol almasını sağlamaktır. Osmanlılar fethettikleri yerlere medreseler inşa ederek sadece ilmiye sınıfını yetiştirmekle kalmayıp aynı zamanda hem İslam'ın öğretilmesine hem de Türk-İslam kültürünün yaygınlaşmasına hizmet etmişlerdir¹⁰².

Osmanlı eğitim tarihi içerisinde Fatih Sultan Mehmet dönemi ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde yapılan çalışmalarla medrese sistemine yeni bir boyut kazandırılmıştır. İstanbul'un fethedilmesinin ardından şehirde bulunan 8 kilise medreseye dönüştürülmüştür.¹⁰³ Medaris-i Semâniyye yahut Sahn-ı Seman olarak adlandırılan bu kurumlar, üst düzey bir eğitim vermek üzere tasarlanmıştır. Yeni kurulan bu medreselerde kendinden önceki medrese geleneği sürdürülürken, müfredatında dini ve fenni ilimler bir arada yürütülmüştür. Bu kurumlarda ders verecek olan müderrisler de itinayla seçilmiş, yapılan değerlendirmeler sonucunda döneminin en önemli ve alanında en yetkin kişileri burada ders verme hakkına sahip olabilmıştır¹⁰⁴.

İlk sistematik sıbyan mektebi Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Bu sıbyan mektepleri Sahn-ı Seman ve Tetimme medreselerinin yanına yapılmış olup öksüz ve yetim çocukların eğitim alması amaçlanmıştır. Öğrencilerin eğitim, barınma, sağlık ve beslenme gibi temel ihtiyaçları ücretsiz olarak sıbyan mektebi tarafından karşılanmıştır. Sıbyan mekteplerinde görev alacak öğretmen ihtiyacını karşılamak için

¹⁰²Tuççem Tirfil, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultaniler" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. HÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 17.

¹⁰³A.e.g, 17-18.

¹⁰⁴Fahri Ünan, "Sahn-ı Seman", *DİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 2008), 35/ 533.

Ayasofya ve Eyüp medreselerinde yeni bir bölüm açılmıştır. Açılan bu yeni bölüm ile çocukları bu alanda daha iyi anlayacak ve çocuğun doğasına uygun olarak eğitim verebilecek kişilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu bölümün müfredatından ağır fıkıh dersleri kaldırılmıştır. Kaldırılan derslerin yerine öğretim yöntemleri ve tartışma kuralları gibi dersler eklenmiştir. Belirli bir süre sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştiren bu bölüm daha sonraları kaldırılarak geleneksel yöntemlerle öğretmen temin edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁵

Kuruluştan Kanuni devrine kadar devamlı gelişme gösteren eğitim müesseseleri bazı yanlış uygulamaları da bünyesinde barındırmaktaydı. Fakat 16. asrın ikinci yarısından itibaren eğitim kurumlarında bazı bozulmalar görülmeye başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman bu problemi fark edip düzenlemelerin ivedilikle yapılması için bir ferman çıkartmıştır. Bu fermanın yayınlanması ile düzelmeler olmuş, fakat düzelmeler yetersiz kalmıştır. İlerleyen zamanlarda bozulma devam etmiştir¹⁰⁶. Kanuni'den sonra gelen dönemlerde tahta oturan padişahlar, eğitim kurumlarının düzeltilmesi yönünde gayret sarf etmiş ancak kayda değer bir başarı gösterilememiş, usulsüzlükler ilerleyerek devam etmiştir.¹⁰⁷

Bazı müellif ve bilim insanları medreselerde yaşanan bu bozulma dönemini İskolastik dönem olarak adlandırmış ve eleştirmişlerdir. İskolastik olarak adlandırılmasının nedenlerini ise Osman Nuri Engin şu şekilde sıralamıştır;

- Medreselerde okutulan doğu ve Batı kitaplarından, müelliflerinden yahut mezheplerinden birine saplanıp kalınması
- Medreselerde okutulan, tercüme edilen veya nakledilen kitapların, uygulanan programlar ve usullerin, millî değerleri ve dönemin ihtiyaçlarını göz önünde

¹⁰⁵ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 75-76.

¹⁰⁶ Ürekli, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları*, 386.

¹⁰⁷ Ayşe Zişan Furat, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Eğitiminde Dönüşüm: İslah mı? Yenilenme mi?”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVIII. Yüzyıl*, Der. Ahmet Hamdi Furat vd. (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018), 253-256.

bulundurmaması, değişen ihtiyaç ve zarureter doğrultusunda onları tebdil ve ıslahtan gafil olunması

- Tecrübe ve gözlemle elde edilmesi gereken bilgilerin kitaptan okutularak öğretilmesi hususunda ayak diretilmesi

- Tecrübe ve gözlemle ğrenilmeyecek bilgilerden bahseden eserlerin ise sorgulanmadan, başka eserlerle karşılaştırılması yapılmadan, yanlış ya da hatalı kısımları üzerine düşünülmeden kr bir teslimiyet gsterilmesi¹⁰⁸

Tabii ki Osman Nuri Engin' in değerlendirmelerini topyekn bütün medrese ve mderrislerine mal etmek doğru olmamakla birlikte haklılık payı bulunmaktadır. Çünkü yapılan araştırmalar birçok konuda Osman Nuri Engin'i destekler niteliktedir. Ancak yaşanan gerileme ve bozulmanın tek nedeni bunlar değildir.

En temel nedenlerden biri olan ve oldukça eleştirilen konuların başında Fatih'in medrese müfredatına dahil ettiği matematik, astronomi, filoloji, felsefe gibi pozitif ilimlerin kaldırılarak, öğrencilerin düşünme, tartışma ve sorgulama yönlerini geliştirmek yerine kitaptan okutulan daha ezberci yöntemlere geri dönülmesi gelmektedir. Akabinde müderris olabilmenin temel Őartlarından olan "Mlazemet" sresinin kaldırılması ve rüşvetle atamaların yapılması gelmektedir. Yapılan bu usulsüz atamaların sonucunda ortaya liyakat sahibi olmayan kişilerin görevlerini layıkıyla yerine getirememeleri sorunu çıkmıştır.¹⁰⁹ Bütün bunlara ek olarak talebe isyanları, nüfus kesafeti, devletin diğer messeselerindeki bozukluklar, bencilik ve taht kavgaları da eklenince ¹¹⁰ medrese yapısının temelden sarsıldığı ve sorunun hızla büyüdüğü görülmektedir.

17. yüzyıl medreselerdeki eğitim anlayışında tıp dışında diğer müsbet bilimlerle uğraşmak hoş karşılanmamış ve bu nedenle medreseler tamamen dini ilimlere yönelerek ahirete yönelik bilgiler veren ve bunları tekrarlamaktan ibaret olan bir

¹⁰⁸ Engin, *Türk Maarif Tarihi*, 3-4.

¹⁰⁹ Tirfil, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultanler*, 19.

¹¹⁰ Ziya Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 18 bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018), 380.

yapıya bürünmüştür. Ancak bütün bunlar yaşanırken Avrupa devletlerinde, bilim, sanat ve fenni ilimlere yönelim artmış ve yapılan çalışmalar neticesinde hızlı bir yükseliş başlamıştır¹¹¹. Takip eden yıllarla birlikte Batı'nın yeni ticaret yolları keşfetmesi, Osmanlı toprakları içerisinde bulunan ticaret yollarının önemini yitirmesine neden olmuştur. 17. yüzyıl sonlarına doğru Tımar sisteminde baş gösteren bozulmaya bağlı olarak köylünün topraktan ayrılmaya başlaması ile mali ve askeri düzende bozulmalar başlamıştır. Ayrıca Batı'nın modernize ettiği orduları karşısında peş peşe yaşanan yenilgiler, taşrada muhalif güç odaklarının oluşmasını tetiklerken, merkezi otoriteyi de sarsmıştır. Ortaya çıkan yönetimsel ve mali buhranlar, sistemin sorgulamasına yol açmıştır. Osmanlı idarecileri, yaşanan gelişmeler karşısında Avrupa'nın Osmanlı karşısında ki yükselişini öne sürerek tekrardan eski güç ve ihtişamlı günlere dönebilmenin geleneksel yöntemlerle değil, Batı'nın kabul edip uyguladığı yöntemlerle mümkün olduğunu savunmaya başlamışlardır. Gerilemenin en temel nedeni olarak Batı'nın askeri üstünlüğü ve devlet sistemindeki yozlaşma görüldüğünden öncelikle merkezi otoritenin yeniden tesisi ve padişaha bağlı modern bir ordu kurulması üzerine çalışmalar yapılmıştır.¹¹²

III. Selim'in tahta çıkmasının ardından Nizamı Cedid hareketi belli bir tertip içerisinde uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Yeniçeri Ocağı lağvedilerek, askeri okullarda eğitim, Batı tarzı teknik ve yöntemlere göre yeniden düzenlenmiştir¹¹³. Yapılan ıslahatlar sadece askeri alanla sınırlı kalmayıp eğitim alanında da önemli bir sürece bu dönemde girilmiştir. Bizzat III. Selim'in emriyle hazırlanan lâyhalarla medrese sistemine yeniden düzenleme getirilmeye çalışılmıştır¹¹⁴. Tekrardan liyakat ön plana

¹¹¹ Yılmaz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler, 27-28.

¹¹² Tarık Soydan, "Mahmut Tüncel, Osmanlı'da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal Ve Yönetimsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi", *Milli Eğitim Dergisi*, C. 43, S.198 (2013): 111.

¹¹³ Recep Ayçiçek, "Nizam-I Cedid Ordusu",
https://www.academia.edu/42101598/N%C4%B0ZAM_I_CED%C4%B0D_ORDUS_U
[13.03.2023]

¹¹⁴ Furat, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Eğitiminde Dönüşüm: İslah mı? Yenilenme mi?", 263.

alınmış, eğitim sisteminde beceri ve donanım kazanmaya teşvik edilen programlar uygulamaya konulmuştur. Özellikle fen ve teknoloji alanında önemli girişimler olmuştur. Bizzat devlet tarafından kurulan ilk yüksekokul konumundaki Mühendishane, ileri seviyede fen bilimleri ve teknik alanda eğitim verecek şekilde tasarlanmıştır. Ancak eğitimde getirilen yenilikler halk tarafından sıcak karşılanmamış hatta halkın kınayıcı söz ve tutumları bazı öğrencilerin hatıratlarına da yansımıştır. Bu öğrencilerinden biri olan Seyyid Mustafa, öğrencilik yıllarından bahsederken halkın çoğunun ilim ve teknikten yoksun olduğunu dile getirmiş ve uygulamaya konulan yenilikler karşısında öğrencilere “Bu kâğıdlar üzerine bu çizgileri ne çizersiz? Bunun ne fâidesi vardır? Harb-ü peygâr cedvel-ü pergâr ile olmaz” şeklinde sataşanlar olduğunu aktarmıştır¹¹⁵.

En nihayetinde III. Selim yenilik karşıtı çevrelerin ayaklanması sonucunda tahttan indirilmiş¹¹⁶ ve yapılan ıslahatlar yenilik karşıtı çevrelerin tepkisi sebebiyle sekteye uğramıştır. Ancak III. Selim’in saltanatı sonrası tahta geçen II. Mahmud ve onun padişah olmasına vesile olan Alemdar Mustafa Paşa kontrolünde, Nizam-ı Cedid hareketi farklı bir isimle yeniden yürürlüğe konulmak istenmiştir. Yapılan bu girişimde yeniçeri isyanı ve Alemdar Mustafa Paşa’nın öldürülmesiyle sona ermiştir¹¹⁷. Bu sebeplerle Sultan II. Mahmud, kendinden öncekilerin başına gelenleri ve yaşanan kanlı olayları göz önünde bulundurarak öncelikle yenilik karşıtı çevrelerin başını çeken yeniçerileri topa tutmuş ve bu piyade kuruluşunu lağvetmiştir.¹¹⁸ Bütün

¹¹⁵ Seyfi Kenan, “Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar”, *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedide III. Selim ve Dönemi*, Der. Seyfi Kenan (İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık, 2010), 139-146.

¹¹⁶ Sadık Çetin ve Ayhan Doğan, “Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye Ordusunun Kurulması ve Amasya’ya Yansımaları”, *Gaziantep üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 3 (2018): 1176

¹¹⁷ Fatih Demirel, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 2 (2012): 509.

¹¹⁸ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 1 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 13.

bu yaşananlar gerekli zeminin oluşturmasını sağlasa da yapılacak olan köklü reformları 18 yıl geciktirmiřtir¹¹⁹.

2.1. Eğitimde Modernleşme Adımları

Modernleşme, 18. yüzyıl aydınlanma felsefecileri tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Modern sözcüğü yeni ve yakın zaman sözcükleri ile aynı anlamı taşımaktadır. Modernlik, terim olarak değerlendirildiğinde Bacon ve Descartes ile başlayan modern felsefe dönemini, aynı zamanda Galileo ile başlayan modern bilim dönemlerini kapsar. Akılcı yaklaşım, bilim ve teknolojiğin yaygınlaştırılması olarak tanımlanan modernlik, farklı kültür ve entelektüel yaklaşımları da ihtiva eder. Bu manada değerlendirildiğinde modernlik sadece değişim olarak algılanamaz. Siyasetten iktisada, aile yapısından din algısına, sanat ve estetiğe kadar birçok konu başlığını içerisinde barındırır¹²⁰.

Modernleşme uzun yıllar boyunca çoğunlukla başka kavramlarla karıştırılmış yahut da farklı terimlerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Terminolojisinde de kelimenin tam karşılığının olmaması nedeniyle modernleşmeyi ifade etmek için çoğunlukla Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Muasırulaşma ya da Avrupalılaşma gibi kavramlar kullanılmıřtır¹²¹.

Osmanlı Devleti'nde ilk defa Batı medeniyetine örnek alması ve Batılı tarzda reformların görülmesi 18.yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Bu yıllar içerisinde başlatılan değişim hareketine teceddüt (yenileşme), ıslahat (düzeltme) daha sonra ise Tanzimat adı verilmiřtir¹²². Tanzimat sonrasında ise temeddün yani medenileşme

¹¹⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 79.

¹²⁰ Ümmü Gülsüm Arslan, "Osmanlı Yenileşme Hareketleri Döneminde Çocuk Eğitimi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AKDÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 19.

¹²¹ Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, 1 bs. (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998),17-18.

¹²²M. şükrü Hanioglu, "Batılılaşma", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/148.

kelimeleri de kullanılmaya başlamıştır.¹²³ Başlatılan bu yenileşme ve düzeltme çalışmaları aslında tek düze bir süreç şeklinde ilerlememiştir. Osmanlı'da yaşanan güç kaybı ve bunun akabinde ortaya çıkan buhranların hızlandırdığı ve biçimlendirdiği bir süreç olarak değerlendirilebilir.¹²⁴

Osmanlı'da eski güç ve ihtişamlı günlerine geri dönmek üzere girişilen çalışmalar çerçevesinde Batı medeniyetini daha yakından tanıyabilmek adına Avrupa'ya elçiler gönderilmiş ve bu kişilerden gerekli raporların hazırlaması istenmiştir. Avrupa ülkelerine gidip gerekli çalışma ve incelemelerde bulunan bu elçiler hazırladıkları raporları Osmanlı yöneticilerine iletmiştir. Ancak raporlarda belirtilen olumlu tespitler yaşanabilecek zorluklar nedeniyle uygulamaya konulamamış ve öncelikle Batı'nın saray adabı İstanbul'da kendini göstermeye başlamıştır.¹²⁵ Batılı devletler tarafından hasta adam benzetmesi yapılan Osmanlı devleti bir taraftan emperyalist saldırılarla uğraşırken bir taraftan da içerisindeki hastalıklı yapıları iyileştirmeye çalışmıştır. Öncelikle askeri yapıyı güçlendirmek üzere girişilen çalışmalarda teknolojinin göz ardı edilemeyecek bir ehemmiyete sahip olduğu ve teknolojiye sahip olabilmek için de Modern eğitim yöntemlerinin ivedilikle eğitim müfredatına dahil edilmesi gerektiği fark edilmiştir.¹²⁶ Bu sebep itibarıyla III. Selim döneminde reformlar ağırlıklı olarak askeri alanda yoğunlaştırılmış olsa da II. Mahmut döneminde eğitim alanında da kendini göstermeye başlamıştır.¹²⁷

Batı'yı hem daha yakından tanıyabilmek hem de Batı bilim ve teknolojisini Osmanlı'ya transfer edebilmek adına Osmanlı bilim insanları kitap çevirileri ve iktibaslar yapmışlardır.¹²⁸ Ayrıca mevcut eğitim kurumlarında görevlerini layıkıyla yerine

¹²³ Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, 17-18.

¹²⁴ Yılmaz, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*, 27.

¹²⁵ Arslan, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri Döneminde Çocuk Eğitimi*, 41.

¹²⁶ İkrâm Çınar, "Türk Eğitim Politikasında Batı etkisi", *Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C. 6, S. 22 (2015): 28.

¹²⁷ Tirfil, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultaniler*, 29.

¹²⁸ Çınar, *Türk Eğitim Politikasında Batı etkisi*, 28.

getirmeyenler belirlenerek onların yerlerine liyakat sahibi kişilerin getirilmesinin ardından modern okulların oluşturulması ve öğrencilerin Batılı tarzda eğitim alması yönünde bir dizi faaliyetlere girişilmiştir.¹²⁹ Tasarlanan eğitimlerle mesleki yeterlilik kazandırmaktan ziyade yeni bir kimlik kazandırılması hedeflenmiştir. Yürütülen çalışmalar neticesinde eğitim seviyesindeki artış, Osmanlı toplumu düşünce ve davranış biçimleri üzerinde doğrudan tezahür etmiş ve modernleşme sürecine hız kazandırmıştır¹³⁰.

Osmanlı Devleti'nde 4-12 yaş çocukların eğitim gördüğü kurumlar Sıbyan mektepleridir. Bu mekteplerle ilgili yapılan düzenlemeler ve ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi ile ilgili ilk girişim 1824'te II. Mahmut tarafından yayınlanan fermanla başlar. Daha önce de bu tarz girişimler olmasına rağmen 1824 fermanı konuyu geniş bir şekilde ele alması ve ilköğretimin zorunluluğundan bahsedilen ilk belge olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Fermanla yer alan ifadelerde çocukların öncelikle dinlerini öğrenip daha sonra dünya işlerine girişmelerinin gerekliliğinden bahsedilmektedir. Çocukların 5-6 yaşlarında iken okullardan alınıp esnaf ve sanatkârların yanına çırak olarak verilmeleri sebebiyle cahil kaldıkları, daha sonra ise okuyup öğrenmeyi arzu etmedikleri vurgulanmaktadır. Bunun bütün vebalinin anne babaya ait olduğu gibi kıyamet gününde de hesaba çekilecekleri dile getirilmiştir. Yapılan izahatların ardından buluşa ermeden çocukların esnaf ya da sanatkârların yanına çırak olarak verilmesi yasaklanmıştır. Eğer anne babalar yasağa uymazlarsa bulunduğu muhitte görev yapan muallim yahut mahalle imamlarının durumu kadiya bildirecekleri, kadı ise gerekli araştırmayı yaptıktan sonra cezai işlem uygulayacakları fermanla beyan edilmiştir. Ancak bu karar yeniçeri ocağının kaldırılması sonucu ortaya çıkan karışıklıklar, Mısır ve Rus savaşları nedeniyle İstanbul'da bile yeterince uygulanamamıştır. Tüm ülkeyi kapsayan ilköğretim zorunluluğu ile ilgili çalışmalar ancak Tanzimat döneminde hayata geçirilebilmiştir.¹³¹

¹²⁹ Ürekli, Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları, 382.

¹³⁰ Tirfil, Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim ve Dönüşüm: Sultaniler, 29.

¹³¹ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 130-131.

Meclis-i Umur-ı Nafia (faydalı işler meclisi) adı verilen istişare kurulunun yaptığı çalışmalar II. Mahmut döneminde eğitim alanındaki ikinci reform teşebbüsü olarak kabul edilebilir. 1838'de Meclis-i Umur-ı Nafia'nın temel eğitim sistemi alanında hazırladığı çalışmanın içeriğinde;

- Sıbyan mekteplerinde görev yapan hocalarının genel durumu, bilgi ve becerilerinin yoklanması, Çocuk eğitimi hususunda yetersiz olanların görevden alınması,
- Fakir öğrencilerin yararlanabileceği yatılı okulların açılması
- Öğrencilerin belirli sınıflara ayrılması ve her sınıfta ayrı dersler okutulması,
- Sıbyan mekteplerinin ikiye ayrılması ve farklı programlar uygulanması,
- Çocukların okula devam etme konusunda zorunlu tutulmaları ve bu zorunluluğun mahalle mekteplerinde dört yaş, büyük mekteplerde ise beş yaşından itibaren başlatılması gibi birtakım kararlar içermektedir.

Alınan kararlar II. Mahmut' un 1824 fermanı ile benzer içerikte olması ve çok ciddi yenilikler içermemesine rağmen buradaki asıl önemli olan ilk defa eğitim planlamasının ulema sınıfına değil, bu istişare (danışma) kuruluna verilmesidir. Bu sayede eğitim planlaması, medreselerden devralınarak devlet denetimine geçirilmesi amaçlanmıştır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde Osmanlı'da eğitimin devlet içerisinde teşkilatlandırılması Meclis-i Umur-u Nafia vasıtası ile II. Mahmut tarafından başlatılır¹³².

II. Mahmut'un ardından 1839 yılında tahta geçen Abdülmecid, 3 Kasım 1839' da Hariciye Nazırı Koca Mustafa Reşid Paşa'nın da etkisiyle Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak bilinen Tanzimat Fermanı yayınlamış, ülkede sosyal ve siyasal bir dizi değişiklikler yapılacağını halka ilan etmiştir.¹³³ Fermanının içerisinde eğitim ve Mekteplere ilişkin tek kelime geçmemesine rağmen bu tarihten sonra eğitim alanında ciddi bir yeniden yapılanma hareketi başlatılmıştır. Yapılan düzenlemeler sebebiyle Tanzimat Fermanı Osmanlı'da çağdaş eğitimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.¹³⁴

¹³² Güdek, Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü, 14-15.

¹³³ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 134.

¹³⁴ Arslan, Osmanlı Yenileşme Hareketleri Döneminde Çocuk Eğitimi, 42.

Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim sisteminde yaygın olan görüşte dini ilimler öncelerken akli ilimlere müfredatta yer vermesine pek sıcak bakılmamaktadır. Bunun farkında olan Abdülmecid, eğitim sistemindeki bu algının değişmesi ve dini içerikli derslerin yanında fenni ilimlerinde medrese müfredatı içerisinde yer almasını istemiştir.¹³⁵ Aynı zamanda sıbyan okullarının eğitim ve öğretim yönünden düzene konulmasının yanında cehaletin kaldırılması (izâle-i cehl) ve kamu terbiyesinin (terbiye-i âmme) çaresine bakılması konusunda doğrudan emirler vermiştir¹³⁶. Bunun üzerine Sıbyan okulları için bir komisyon kurulmuş ve yeni bir program hazırlanmıştır¹³⁷. Ayrıca 1846 yılında Takvim-i Vekayi adlı gazetede ilk defa halkı eğitmek ve bilinçlendirmek için yazılar yayınlanmıştır¹³⁸.

Eğitimde yapılacak düzenlemelerin belirlenmesi adına 1845 yılında Meclis-i Maarifi Muvakkat (Geçici eğitim kurulu) kurulmuştur. Meclis-i Maarifi Muvakkat ilk, orta ve üniversite olarak eğitimi 3'e ayırmış ve Meclis-i Maarif-i Umumiye adlı kalıcı bir eğitim kurulunun oluşturulmasına da karar vermiştir. Meclis-i Maarif-i Umumiye sıbyan mekteplerini zorunlu hale getirilirken falakayı eğitimden kaldırılmış ve okulu bitirmede sınav koşulunu da getirmiştir¹³⁹. 1846 yılında ise Mekatib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur. Sıbyan Mekteplerinde yapılacak olan reformlar ve Rüştîyelerin çoğaltılması ile ilgilenen kurulun başkanlığını Esat Efendi yapmıştır. Verilen uğraşlara rağmen sıbyan okullarında kayda değer bir düzenleme görülemese de rüştîyelerle ilgili pek çok gelişme olmuş ve bu okullar hızla yaygınlaştırılmıştır¹⁴⁰.

Sıbyan mekteplerine yeni araç gereçlerin sokulması ile ilgili ilk düşünce ise 1847 yılına tekabül eder. Bu yıllarda hazırlanan bir talimatname ile mekteplerde yazı

¹³⁵ Yılmaz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler, 31-32.

¹³⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 2 bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 60.

¹³⁷ Balıkçı Nazırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, Haz. Niyazi Ahmet Banoolu, (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1995), 21.

¹³⁸ Yılmaz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler, 31-32.

¹³⁹ Demirtaş, Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi, 177.

¹⁴⁰ Yılmaz, Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler, 33.

taliminde kullanılması amacıyla çocukların taş levha ve birer divit bulundurulması istenir ve bu araç gereçlerin Arabistan'da da kullanıldığı yönünde örnekler verilir. Ancak burada dikkat çeken bir detay vardı ki o da aslında Arabistan'da bu araç gereçlerin kullanılmamasıdır. Bu örneklendirme halkın ve ulemanın usul-u cedide karşı olan tepkisinden çekinildiği için olduğu düşünülmektedir. En nihayetinde zaten bu yeniliklerin sıbyan mekteplerine girmesi hiç de kolay olmamış 19.yüzyılın son çeyreğine kadar bu ders araç gereçleri mekteplere sokulmamıştır¹⁴¹.

8 Nisan 1847 yılında yayınlanan "Etfalin Tedris ve Terbiyeleri Talimatnamesi" (ilkokul program ve yönetmelikleri), içerdiği kararlar nedeniyle oldukça önemlidir. Talimatname, Kemal Efendi'nin Mekâtib-i Umumiye müdürlüğü yaptığı süreçte Maarif Meclisi tarafından Sıbyan mekteplerini düzenlemek amacıyla hazırlanmış esaslı bir teşebbüstür. Yapılan düzenlemelerle eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir. Durumu iyi olmayan ve çocuklarını çalıştırmak zorunda kalan aileler ise günde en az bir saat okula göndermeleri hususunda zorunlu tutulmuştur.¹⁴² Daha önce halk veya vakıflar tarafından karşılanan öğretmen maaşlarının ise devlet tarafından karşılanması ve okulların teftişi için "Muîn-i Mekâtib" adıyla belirli kişilerin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴³ Ayrıca mekteplerde uygulanan katı disipline dair köklü değişiklikler yapılmıştır. O zamana kadar mekteplerde uygulanan ve artık gelenekselleşen falaka uygulaması bu talimatname ile ortadan kaldırılmıştır.

Talimatnamede disiplinle ilgili hükümler;

Gerek dinen gerekse aklen fena bir hareket olarak düşünülen bir kabahat yapan çocuk falakaya vurulur. Tembelliği görülen çocuklar da bu cezaya çarptırılırdı. Çocuk erkek ise ayaklarını, kız ise ellerini falakaya koyup

¹⁴¹ Halil Özeçoğlu, "Eğitimde Bir Öncü Selim Sabit Efendi Hayatı ve Eserleri"

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. DEÜ. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2004), 15.

¹⁴² Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 2 bs.

(İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991), 58-59.

¹⁴³ Ertan Gökmen, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere

Dönüştürülmesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 20 (2006): 152.

değnekle döverek cezalandırma şekli eskiden beri gelenek halinde uygulanmakta ise de yeni disiplin kurallarında dayak cezası yasaklanmış olduğundan, mekteplerde de dayak menedilmiştir.

Talebe tembellik yaparsa, çocuk her kimin çocuğu olursa olsun, akranı olan sıbyan arasında utanacağı düşünülerek, çocuğun üst başta olan minderi yazsa hoca veya kalfa tarafından görülebilecek bir yer seçmek şartıyla okul kapısı dışına yerleştirilir. Kış ise okulun içinde kapının yanı başına minder konur ve çocuk bu kapı içi veya dışında oturtulur. Hoca kendisinden uzaklaştırmak suretiyle ne sövüp sayar ne de dayak atar. Yalnız artık onunla ilgilenmez, diğer çocuklara güler yüz gösterdiği gibi ona güler yüz göstermez, onu dargın bir yüzle cezalı olduğu o yere konan minderinde oturtur.¹⁴⁴

Şeklinde ifade edilmektedir.

Talimatnamenin içerdiği kararlar içerisine düşülen mali bunalım ve hoca eksikliği gibi nedenlerle hayata geçirilememiştir¹⁴⁵. Ama bu talimatnamenin çocuk eğitimi hususunda ayrı bir önemi vardır. Talimatnamede sıbyan mekteplerinde görev yapan hocaları muhatap alarak ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini açıklayan "Etfalin Tedris Ve Terbiyeleri Ne Vecihle Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mektebi Hacerleri Efendilerine İta Olunacak Talimat" isimli bir yönerge bulunmaktadır. Bu yönergede çocuğun doğasına uygun teorik bilgi ve eğitim yöntemlerine yer verilirken çocuğun oyun oynama ihtiyacından, yaramazlık yapma ve bundan zevk alma konularına değinilmesi 4-6 yaş okul öncesi eğitim çağındaki çocukların eğitimini de içine alan sıbyan mektepleri için büyük bir adımdır. Zira o döneme kadar bu durum göz önünde bulundurulmadan seçilen mektep hocaları çocuk gelişimi ve psikolojisi konusunda yeterli olmayan cami imamları arasından seçilen kimselerdir.¹⁴⁶

Talimatname aslında sıbyan mekteplerinde yeniden yapılandırma çalışmalarının ilk somut belgesidir. Uzun bir hazırlık dönemi sonunda ortaya konulan talimatname ile eğitimin merkezinde Türkçe okuma-yazma etkinliklerinin yer aldığı yeni bir müfredat

¹⁴⁴ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 58.

¹⁴⁵ Yılmaz, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*, 34.

¹⁴⁶ Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 40.

belirlenmiştir. Bu yeni ders programında yer alan derslerin nasıl ve ne şekilde öğretileceği, öğretim süresi ve mektebe devam durumu, disiplin konusu ve mektebe alınacak öğrencilerde aranacak nitelikler, okul personelinin genel durumu ve teftişinin nasıl yapılacağı karara bağlanmıştır. Bütün bu ayrıntılı düzenlemeye rağmen sıbyan mekteplerinde kimlerin öğretmenlik yapabileceği ve bu okulların çoğaltılması yönünde hangi tedbirlerin alınacağı gibi hususlara değinilmemiştir. Sıbyan mekteplerini ıslah edebilmek umuduyla hazırlanan bu Talimatname birkaç husus dışında hayata geçirilememiştir. Bunun en önemli sebebi, böyle bir girişimin çok büyük bir bütçeyi gerektirmesi ve buna bağlı olarak uygulayacak bir eğitim sisteminin kurulamamış olmasıdır¹⁴⁷.

1857 yılında Maarif Nezareti'nin kurulmasının ardından sıbyan mekteplerinin ıslahı yeniden ele alınmış ve bir dizi teşebbüsler yeniden başlatılmıştır¹⁴⁸. Ancak alınan kararların uygulanması sıbyan mekteplerinin işleyiş yapısı ve söz sahibi kişilerin takındığı tavır yüzünden hayata geçirilmesi konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. 1862 yılından itibaren İstanbul'da bulunan 36 sıbyan mektebinde yeni bir harf öğretme biçimi denemeye başlanmıştır. Devlet bu okullara ücretsiz olarak taş tahtalar, kalemler ve divitler dağıtmıştır.¹⁴⁹ Bunun dışında 1863 yılına gelindiğinde İstanbul'da bulunan mekteplerin on iki merkeze ayrılarak bu merkezlere bağlanan mekteplerde usul-ü cedidenin uygulanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca muallimlere maaşlarının devlet tarafından ödenmesi, eğitimin parasız olması kabul edilmiştir. 1864 yılında "Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu" kurulmuş ve 1868 yılında sıbyan

¹⁴⁷ "Konya İptida-i mektepleri",

http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/8758/23477_9.pdf?sequence=1&isAllowed=y [30.03.2023]

¹⁴⁸ Ertan Gökmen, "II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20 (2022): 78.

¹⁴⁹ Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", *Yeni Türkiye*, S. 32 (2000): 745.

mektepleri için on iki maddelik bir nizamname hazırlamış olsa da kararlar uygulamaya geçirilememiştir¹⁵⁰.

Sıbyan mekteplerinin yeniden yapılandırılması bakımından en önemli nizamnamelerden biri 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir. 198 madde ve beş bölümden oluşturulmuş olan nizamnamede eğitimin hemen hemen her konusuyla ilgili düzenlemeye yer verilmiştir. Sıbyan mekteplerinden yükseköğretim kurumlarına kadar tüm eğitim sistemi içerisindeki okullar tanımlanarak derecelendirilmiş ve bu tanımlamaların dışında kalan okulların açılmasına izin verilmemiştir. Okullarda yapılacak olan faaliyetler, kayıt kabul işlemleri, kız ve erkek öğrencilerin ne şekilde öğrenim yapacakları belirlenmiştir. Bunun dışında idarecilerin, öğretmenlerin ve hizmetlilerin aylık ücretleri düzenlemiştir. Böylece eğitim sisteminde genel bir kontrol mekanizması kurulmuş ve dil birliği sağlanmıştır. ¹⁵¹ Nizamname ile sıbyan mekteplerinde eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmiş ve ders müfredatına din, ahlak, Osmanlı tarihi, matematik ve coğrafya eklenerek, bu derslerin okutulması zorunlu hale getirilmiştir¹⁵².

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sıbyan mekteplerinin ıslahı için ayrı bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon üyeleri arasında yer alan Selim Sabit Efendi, Maarif Nezaretine bir rapor sunmuş ve daha sonra bu raporu 1870'de Rehnümâ-yı Muallimîn (öğretmen rehberi) adıyla yayımlamıştır.¹⁵³ Sıbyan mektebi hocalarına rehberlik etmesi maksadıyla kaleme alınan eserin içeriği de dikkat çekicidir. Eserde Sıbyan mekteplerinden istenenler şu şekilde sıralanmaktadır.

¹⁵⁰ Ertan Gökmen, II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması, 78.

¹⁵¹ Mine Çağır ve İbrahim Caner Türk, "1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.11 (2017): 63-64.

¹⁵² Erdoğan Solak, "Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.15 (2003): 115.

¹⁵³ Bahri Ata, Selim Sabit Efendi'nin Okul Tarihi İnşası, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.7, S.2 (2009): 379.

- Eğitim süresi dört yıl olarak belirlenirken, sınıf sayılarının sekiz kişiyi aşmayacak şekilde ayrılması
- Öğretmenlerin liyakat sahibi ve tecrübeli kişiler olmasının yanında temiz kişilikli ve ahlaklı kişilerden seçilmesi
- Okulda geçirilen toplam sürenin 4’te 3 ü ders kalan kısmın teneffüs olarak ayarlanması
- Mektepte 3 defter bulundurulması, 1. deftere mektepte bulunan alet ve edevatın, 2. deftere öğrencilerin kayıt bilgilerinin, 3 deftere ise öğrencilerin imtihan sonuçlarının yanında ahlak ve edebine dair bilgilerin kaydedilmesi
- Mektebe başlayacak çocuğun 6 yaşından aşağı olmaması ve çiçek hastalığını geçirmiş olması, eğer hastalığı geçirmemişse aşı belgesinin bulunması
- Her mahalle ve kasabada biri Müslüman çocukları, diğeri ise gayri Müslim çocuklar için 2 mektep olması istenmektedir.

Ders müfredatı ise 1. Sınıfta; Elifba, Kur’an, ahlak, hesap ve yazı, 2. Sınıfta Kur’an, ilmiyal, başlangıç dersleri (Malumat-ı ibtidaiyye), rakamlar ve sayı sayma, 3. Sınıfta Kur’an, tecvid, peygamberler tarihi, matematik dersi (dört işlem), nesih hattı, 4. Sınıfta ise Kur’an, Osmanlı tarihi, coğrafya, dil bilgisi, rika yazısı şeklinde sıralanmaktadır¹⁵⁴.

Selim Sabit Efendi eserinde mektep içerisindeki genel işleyiş ve kurallar hakkında da tavsiyelerde bulunmaktadır. Ona göre okul içerisinde mutlak sessizlik olmalıdır. Oynatılan oyunlar edep ve ahlak dahilinde olmalı, öğrenciler edep dışı, sakatlanma ve yaralanmaya sebebiyet verecek oyunlardan, eşyaya zarar vermekten, türkü söylemek ve münasebetsiz davranışlardan menedilmelidir. Geç gelen çocuk ertesi gün mektebe kabul edilmemeli ve öğrencinin özürsüz olarak 15 gün mektebe gelmemesi ve cinayet suçu işlemesi halinde kaydı silinmelidir. Mektep içerisinde yapılan kabahate göre ceza belirlenmeli, ilk kabahatte değil kabahatin tekrarlanması halinde verilmelidir. Cezası kesinleşmiş olan öğrenciye ise gerekli izahat yapıldıktan sonra cezası uygulanmalıdır. Öğrencinin ne şekilde cezalandırılmasından bahsedilirken hangi cezalarla cezalandırılabileceği hususunda da ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

¹⁵⁴ Selim Sabit Efendi, *Rehnumayı Muallimîn, Sibyan Mekteblerine Mahsus Usuli Tedrisiye*, İBB Atatürk Kitaplığı, (H1299/M1882), 2-45

Yapılan suç veya kabahate göre belirlenen cezalardan ilki suçun veliye bildirilmesidir. Daha sonra ise cezalar sırasıyla şöyledir.

- Öğrenci münasip bir lisan ile tazir ve tekdir edilmeli
- Sınıf içerisinde azarlanarak ikaz edilmeli
- Belli bir süre ders çalıştırılmalı veya kitapları alınarak ayakta bekletilmeli
- Teneffüs ve yemek saatinde sınıfta yalnız bırakılmalı
- Suç işleyen sınıf başkanı veya müzakerecilerin görevinin alınmalı
- Ders esnasında gürültü yapan çocuğun ders sonuna kadar ayakta bekletilmeli
- Arkadaşının eşyasını çalması halinde sınıftan ayrılıp belli bir süre ders çalıştırılmalı
- Özürsüz olarak gelmediği gün sayısı kadar ders çalıştırılmalı
- Özürsüz olarak mektebe gelmemesi halinde beş ila yüz kuruş aralığında para cezası verilmesi, eğer yine gelmemekte ısrar ederse zorla mektebe getirilmeli
- Yapılan ikaz ve uyarılar fayda etmeyince öğrenci bir kaç gün mektepten uzaklaştırılmalı

Bütün bunların yanında öğretmenlere kasti olmayan suçların affedilmesi telkin edilirken kasti olan suçların ise cezalandırılması, başarı ve güzel davranışların ödüllendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca dayak ve falakanın cezalar içerisinde yer almadığı görülmektedir. Bunun yanında müellifin, bilhassa edebe aykırı davranışlar sergilenmesi halinde cezayı önermesi, çocuk eğitiminde akademik başarıdan ziyade ahlaki davranışların daha ön plana tutulduğunu gösteren detaylardandır.

Rehnümâ-yı Muallimîn'de mektebe gidilmemesi hususunda makul sayılacak özürlerden de bahsedilmektedir. Bunlardan ilki maddi veya manevi hastalıklar ve mektebe gidecek maddi gücün olmamasıdır. Daha sonra ise çocuğun zirai işlerle meşgul olması (ekin ve harman işleri gibi), mektebin çocuğun ikametine yarım saat uzaklıkta olması, çocuğun bulunduğu mahallede mektep olmaması yahut yetersiz olması ve çocuğun okuma yazma bilmesi sayılmaktadır.¹⁵⁵ sıbyan mektebi hocalarının mektep içerisinde nasıl ve ne şekilde davranması gerektiği konusunda bilgi vermek ve yol göstermek maksadıyla bütün ayrıntılara yer verilen eserde, eğitim algısında klasik

¹⁵⁵ A.e.g, 2-45.

dönem sıbyan mekteplerindeki kıyasla ciddi farklılıkların olduğu, dayak ve falakanın ceza kısmında yer almadığı görülmektedir. Ayrıca müellifin, bilhassa edebe aykırı davranışlar sergilenmesi halinde cezayı önermesi, çocuk eğitiminde akademik başarıdan ziyade ahlaki eğitimin daha ön planda tutulduğunu gösteren detaylardır.

4 Mayıs 1870'te sıbyan mekteplerinde uygulanacak eğitim yöntem ve tekniklerinin nasıl olması gerektiğini belirlemek üzere "Meclis-i Kebir-i Maarif'in İlmiye Islah-ı Mekatip Komisyonu" kurulur. Komisyon yürüttüğü çalışmalar neticesinde bir program hazırlayarak Maarif Nezaretine sunulur. Programda öğretmenlerin Türkçeye hakim olması ve derslerde sade ve anlaşılır bir lisanla anlatım yapmaları istenir. Aynı zamanda sınavların düzenli yapılması, öğretmenlerin öğrenciye rehberlik yaparak yol göstermesi ve öğrencilerin yeteneklerini keşfetmesi istenir. Ayrıca 1870 yılından itibaren de "evrak-ı takdiriye" denilen ödüllendirme kâğıtları mekteplerde kullanılmaya başlar. Öğrenci bir ay boyunca ahlak kurallarına aykırı bir davranışta bulunmaz, derslerinde de başarılı olursa 'birinci derece' kabul edilir. Bu durumu 3 ay boyunca devam ettirirse de tahsinname alır, 6 ay boyunca olursa da sınıf levhasına adı yazılır¹⁵⁶.

2.2. Ayırışmanın Başlaması, Sıbyan Mektepleri ve İptidailer

Eğitim alanında yaşanan gelişme ve düzenlemeler 31 Ağustos 1876'da tahta çıkan II. Abdulhamid ile yeni bir döneme girer. 33 yıllık saltanat süresi boyunca II. Abdulhamid eğitim ve öğretim müesseseleri arasında dengeli bir siyaset izler. Ülke genelinde eğitimin yaygınlaştırılması üzere girişilen yoğun çalışmaların yanı sıra Tanzimat kararları bu dönemde uygulamaya konulur. 1869 Meclisi Maarifi Umumiye nizamnamesi ile modernleştirilmek istenen eğitim sistemi, 1876 Anayasası (Kanun-u Esasî) ile yeniden gündeme getirilir¹⁵⁷. Anayasaya konulan "Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maârifin birinci mertebesi mecburî olacak ve bunun derecâtı ve teferruâtı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır" maddesi ile kız veya erkek ayırt

¹⁵⁶Şentürk, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme", 7-8.

¹⁵⁷Yaşar Baytal, "Tanzimat ve II. Abdulhamit Dönemi Eğitim Politikaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.11 (2000): 28-29.

edilmeksizin bütün çocuklar için ilköğretim zorunlu hale getirilirken, eğitim imkânlarından yararlanılması hukuken güvence altına alınır¹⁵⁸.

İlköğretimin artık anayasal boyutta ele alınması, konunun devlet bünyesinde ciddiyetle ele alındığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim 1879'da Maârif Nezâreti bünyesinde "Mekâtib-i sîbyaniye dâiresi" kurulmasına karar verilmesi de bu okullarla ciddi olarak ilgilenildiğinin bir göstergesidir. Ancak devlet aldığı kararları ülke genelinde uygulanabilmek için taşrada da teşkilatlanmak gerektiğinin farkındadır. Bu sebeple taşra maârif teşkilâtının kurulması ve bunlara ilköğretimle ilgili görevlerin verilmesi kararlaştırılır¹⁵⁹. Alınan kararlar neticesinde eğitimin her kademesi için Maârif Nezâretine bağlı genel müdürlükler ve müfettişlikler oluşturulur. Görevlendirilen müfettişlerden, mekteplerin genel durumu, öğrencilerin başarı düzeyleri, sosyo-ekonomik durumu, babasının mesleği, hatta çocuğun baş çevre ölçüsüne kadar daha birçok konuda tafsilatlı bilgiler istenir.¹⁶⁰ Getirilen bu uygulama ile eğitimde takip ve denetleme sistemi oluşturulurken aynı zamanda devletin her köşesine merkezi otoritenin uzantıları götürerek bürokrasi ve resmi kurumsallaşmada hayata geçirilir.¹⁶¹

Bu devirde eğitimin ilk kademesine ayrı bir önem vermeye başlanılmasındaki en önemli sebeplerinden biri orta ve yüksek dereceli okullarda elde edilecek başarının, eğitimin ilk kademesini de nicelik ve nitelik itibarıyla belirli bir seviyeye çıkarmaktan geçtiğinin anlaşılmasıdır¹⁶². Bu düşüncenin kaynaklara da yansıdığı görülmektedir. Nitekim 1882 tarihli bir vesikada;

Memlekette maârifçe en geri olan Müslüman halktır. Köy ve nahiyelerde Kuran'ı biraz heceleyebilecek bir adam bayağı âlim geçinmektedir. Bu durum

¹⁵⁸ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 138-139.

¹⁵⁹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 67.

¹⁶⁰ *Mektep ve Terbiye Müzesi Tedkikat Rehberleri*, İBB Atatürk Kitaplığı (R.1336), 5-10.

Ayrıca bkz. *Darülfünun-ı Osmanî Mekteb ve Terbiye Müzesi Müdüriyeti*, İBB Atatürk Kitaplığı (R. 1336)

¹⁶¹ Baytal, *Tanzimat ve II. Abdulhamit Dönemi Eğitim Politikaları*, 28-29.

¹⁶² Engin, *Türk Eğitim Tarihi*, 463.

*memleketi ticaret ve servetinin gayr-i Müslimlerin eline geçmesini ve böylece Müslüman halkın mahrumiyetine sebep olmaktadır. Bu yüzden yalnız zenginlerin evlâdının tahsiline mahsus mekâtib-i idâdiye teşkilâtından ziyade, vilâyetlerde halk çocuklarına hiç olmazsa Türkçe okuyup-yazma ve dört işlemi bilecek kadar tahsil verecek Mekâtib-i İptidâiyenin teşkili maârifî yayma siyasetine uygundur.*¹⁶³

Şeklinde durum izah edilmektedir.

II. Abdulhamid dönemindeki en önemli gelişmelerden biri de eğitimde ilk kademenin 2 kısma ayrılmasıdır. Bunlardan ilki "Mekâtib-i Sıbyaniye", ikincisi ise, "Mekâtib-i İptidaiye" dir. Mekâtib-i sıbyaniye, geleneksel yöntemlerle eğitim veren klasik dönem mektepleridir. Bu mekteplerin köklü yapısı, yerleşmiş eğitim kültürü, halk ve ulema desteği yapılacak reformların önünde ciddi bir engeldir. Reformlar karşısında ortaya konulacak dirence rağmen Osmanlı yöneticileri bu okulların tedricen ıslâhını zarurî görmektedir. Bu sebeple sıbyan mekteplerinde eğitim müfredatı din eğitimi ihmal edilmeyecek şekilde yeni usule göre yeniden düzenlenerek büyük tepkiler kırılmış ve uzlaşmacı bir yol izlenerek gerekli görülen değişimler yapılmaya çalışılmıştır.

İkincisi ise, "Mekâtib-i İptidaiye" mektepleridir. Bu mektepler ise aslında sıbyan mekteplerinde uygulanmak istenen modern eğitim yöntemlerinin hayata geçirilmek istenen halidir. Çünkü reformlar karşısındaki tepkiler köklü bir ıslahat yapmayı engellemektedir¹⁶⁴. Örneğin Selanik'te öğretmenlik yapan Şemsi Efendi, usul-i cedid üzere eğitim yapmak istemiş ve mektebe okuma yazmayı kolaylaştıracak tabelalar, sıra, tahta, masa gibi araç gereçler koymuş ve bunun yanında öğrencilere jimnastik yaptırmaya başlamıştır. Bu haberin yayılması üzerine medreseler bu duruma tepki göstererek Şemsi Efendi'yi gavur usulü ders vermekle suçlamış ve okula soktuğu araç gereçleri de kırmışlardır¹⁶⁵. Aynı olayı Korgeneral Galip Pasinler, Akşam Gazetesinin 13 Kânunuevvel 1938 sayılı nüshasında neşretmiş olduğu bir makalesinde okul

¹⁶³ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 67-68.

¹⁶⁴ A.e.g, 68.

¹⁶⁵ Özeçoğlu, *Eğitimde Bir Öncü Selim Sabit Efendi Hayatı ve Eserleri*, 16.

içerisindeki uygulamalardan ve hocası Şemsi Efendiden hayranlık ve övgüyle bahsetmiş ve okula yapılan saldırıyı ise şöyle aktarmıştır.

*Bir iki ay sonra bir gün sokakta bir kalabalık ve bir gürültü peyda oldu. Fena sözler, küfürler söyleniyor, sofa kapısı kırılıyor ve içeriye hücum ediliyordu. Hocamız bu hali görünce, zaten kulağı kırışte imiş... Hemen yerinden fırladı ve komşunun bahçesine açılan bir pencereden atlayarak kaçtı. Kalabalık serseri takımından kırk elli kadar adamdan teşekkül etmiş haşarılardı. Dershaneye girdiler ve bizi küfürlerle dışarı attıktan sonra o canım sıraları, içerisindeki hocanın kürsüsünü ve kara tahtayı, pencere ve kapıları parça parça kırarak dershaneyi bir harabeye çevirdiler. Ve biz de evlerimize kaçtık. Sebep!... Şemsi Efendi çocuklara gâvur usulünde ders okutuyor. Oyun oynatıyor ve jimnastik yaptırıyor...*¹⁶⁶

Tanık olunan bu tepkileri de göz önünde bulunduran devlet yöneticileri, eskiye dokunmadan yenisini inşa etmek üzere bir siyaset geliştirmeyi doğru bulmuştur. Bu sebeple 1863'te sıbyan mektepleri seviyesinde "İptidaî Numune" namıyla yeni okulların açılması gündeme getirilmiş, ancak bu fikir 1872 yılında ancak hayata geçirilebilmiştir. İptida-î mektepleri yeni ve modern tekniklerle eğitim vermek üzere kurulmuştur. Böylece eğitimde ikili bir yapı ortaya çıkmış ve benimsedikleri yöntemler nedeniyle uzun yıllar boyunca "usûl-ü atîka" ve "usûl-ü cedîde" adıyla iki ayrı eğitim sistemini temsil etmiştir¹⁶⁷.

Eğitimde modern usullerin hayata geçirilebilmesi için kurulması kararlaştırılan iptida-î mekteplerinin hayata geçirilmesi 1872'de iptidaî Nümune Mektebi adıyla Nuri Osmaniye Cami'sinin avlusunda yer alan bir binanın mektebe dönüştürülmesi ile gerçekleşmiştir¹⁶⁸. Öncelikle İstanbul ve Rumeli'de kurulan İbtida-i mektepleri daha sonra hızla çoğalarak devletin her köşesine yayılmıştır¹⁶⁹. Bu dönemde sıbyan

¹⁶⁶ Engin, *Türk Eğitim Tarihi*, 473-474.

¹⁶⁷ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 68.

¹⁶⁸ Engin, *Türk Eğitim Tarihi*, 468- 469.

¹⁶⁹ İlhan Palalı, "Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 127 S. 250 (2021): 88.

mektepleri ile ilgili düzenlemeler genişletilerek devam ettirilmesine rağmen tamamen ortadan kaldırılmamıştır. Bir taraftan sıbyan mektepleri özelinde düzenlemeler yapılmış, diğer taraftan da iptidaiye mekteplerinin programları geliştirilmeye gayret edilmiştir¹⁷⁰. 1873 yılı Cevdet Paşa'nın nazırlığı sırasında ise bu mektepler için bir komisyon teşkil edilerek ders cetvelleri tertip ettirilmiş ve yeni usulle öğretime uygun elifba cüzü bastırılmıştır¹⁷¹. Aslında başlangıçta açık ve sade bir şekilde hazırlanan bu eğitim kitaplarının sıbyan mekteplerinde de kullanılması ele alınmıştır. Özellikle elifba cüzlerinde yeni heceleme usulüne göre kısa sürede Kur'an okumayı öğretecek yeni yöntemlerin kullanıldığı, çocukların öğrenmesini kolaylaştıracak resimlerin bulunduğu bir cüz hazırlanması istenmiştir. Fakat bu kitaplar sadece ibtida-i mekteplerinde kullanılmıştır. Çünkü sıbyan mektepleri yeni usulü benimsememiş ve eski usulde eğitim vermek konusunda ısrar etmişlerdir.¹⁷² Ancak ortaya çıkan bu durumdan sıbyan mekteplerinin kendi haline bırakarak yeni modern okullar açıldığı anlaşılmalıdır. Çünkü Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesinden sonra, devlet sıbyan okullarını tedricen usûl-ü cedîd üzere ders veren kurumlar haline getirilmesi planlamış, ancak bunu muhafazakâr kesimin tepkisini çekmeden aşama aşama hayata geçirilmesi hedeflenmiştir.¹⁷³

Osmanlı Devleti'nin en son tarihçisi ve yine o devirde Maarif nazırlığı görevinde bulunmuş olan Abdurrahman Şeref Bey'in söyledikleri de planlanan hedefleri doğrular niteliktedir. "İlk yeni usul iptidaî mektebini İstanbul'da açan Selânikli Abdi Kâmil Efendi'dir ki Süleymaniye'de yeni bir iptidai mektebi vücuda getirmişti. Bu mektep diğer Sıbyan mekteplerinin birer birer ortadan kalkarak alet tedric yeni iptidaî mekteplerini tesise sebep oldu" demektedir¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı' da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, 28.

¹⁷¹ Engin, *Türk Eğitim Tarihi*, 467- 468.

¹⁷² Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı' da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, 27.

¹⁷³ Engin, *Türk Eğitim Tarihi*, 461. Ayrıca bkz. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 67.

¹⁷⁴ Engin, *Türk Eğitim Tarihi*, 468.

İbtida-i Mekteplerinde uygulanan eğitim değerlendirildiğinde tam anlamıyla modern okul öncesi eğitimini karşılamasa da modern teknikler artık eğitimin içinde yer almaya başlamıştır. Bu mektepler için belirlenen müfredat olarak Sıbyan mekteplerinden pek farklı değildir.¹⁷⁵ Eğitimde beden terbiyesi, kalp terbiyesi ve dini normların dışına pek fazla çıkılmadığı gibi iskolastik eğitimin temelini oluşturan ezberci yaklaşımdan da vazgeçilmemiştir¹⁷⁶. Ancak eğitimde alışlagelmiş yöntemlerden farklı olarak kullanılan modern teknikler etkisini kısa zamanda göstermiş ve daha önce uzun zamanda öğretilemeyen bilgiler yeni sistemlerde birkaç ayda öğretilebilmiştir¹⁷⁷. Okul içindeki düzen geleneksel yapının dışındadır. Sınıflarda öğrenciler masa ve sıralara oturarak ders yapmaktadır. Öğrenciler okul için belirlenmiş uniformalar giymektedirler. Binalar daha düzenli ve bakımlıdır. Öğretmenlerin davranışları ise sıbyan mekteplerine kıyasla daha ılımlı ve daha müsamahakârdır. Cezalandırma ve ödüllendirme modern usullere göre yapılmaktadır¹⁷⁸.

Yahya Kemal Beyatlı çocukluk yıllarına dair hatıralarını anlattığı eserinde, sıbyan mektebi ve İbtida-i mektebi arasındaki farkı net bir şekilde ifade etmektedir. Beyatlı, klasik sıbyan mektebinden, modern bir mektebe geçeceğini duyduğunda aşırı üzüntü hissettiğini, bunun kendisi için Müslümanlıktan çıkıp gâvurluğa karışmak gibi olduğunu dile getirir. Bu mektebin ayrıca bir üniformasının ve kendine has bir Elifba cüzünün olduğundan bahsederken yeni tekniklerin eğitimdeki etkisini de aktarır. Anılarında klasik sıbyan mektebi zamanlarını “Mektebe gide gele gide gele üç sene geçmişti lakin cüz kılıfımdaki Elifba’yı henüz sök-türememiştim” diye anlatırken, modern bir mektep olan “Mektebi Edeple” ile ilgili şunları söylemektedir.

Müdür Galib Efendi'nin odasına girdik. İlk defa yeni usul bir Elifba kitabından Elifbe'yi gösterdi. Şayan-ı hayret bir şey olarak Gani Efendi'nin

¹⁷⁵ Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, 33.

¹⁷⁶ Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 235.

¹⁷⁷ Kara, *Birinci Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 118.

¹⁷⁸ Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, 33-34. Ayrıca bkz. Kara, *Birinci, Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 198-200.

*karşısında üç sene de söktüremediğim Elifbe'yi o gün hemen öğrendim.
Kitabımı da çok sevdim. Aradan iki ay geçti Kıraat'ı söktürmeye başladım.*¹⁷⁹

Şeklindeki ifadeleri ile Yahya Kemal Beyatlı, modern yöntemlerin öğrenmeye olan etkisini anılarında net bir şekilde ifade etmektedir.

1882 yılına kadar maarif müdürleri vilayetlerde ve taşrada ibtida-i mektep açmak, açılmış olanları ise tanzim etmek için ciddi bir gayret sarf ederek kısa sürede büyük gelişmeler kaydetmiştir. 1882'de Maârif Nezareti, eğitimde ortaya çıkan iki başlılığı gidermek için ağırlığı iptidai mekteplerine vermeye başlamıştır. "Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi"nin adı "Mekatib-i İptidaiye Dairesi" olarak değiştirilmiş ve ibtidai mekteplerinin geliştirilmesine ağırlık verilmiştir. 1876 yılında İstanbul'da sadece birkaç iptidai mektebi mevcutken 1885 yılına gelindiğinde bu okulların sayısı 44'e yükseltilmiştir¹⁸⁰.

1887'de Maarif Komisyonunun toplanması kararlaştırılmış ve değerlendirme raporları ışığında taşradaki durum ele alınmıştır. Şikâyetler genel itibariyle binaların yetersizliği, kaynak eksikliği ve öğretmenlerin yeterli donanıma sahip olmaması gibi konulardan oluşmaktadır.¹⁸¹ Komisyonun çalışmaları neticesinde eksikliklerin giderilmesi üzerinde durulurken bilhassa çocuk pedagojisinden anlayacak yeni öğretmenler yetiştirme konusunda da çalışmalara başlayacaktır.

Eğitimde başlayan modernleşme hareketleri ile engelli çocukların eğitimi de bazı aydınlar tarafından gündeme getirilmiştir. Mustafa Sami Efendi "Avrupa Risalesi" adlı eserinde "Avrupa'da âmâ ve ekbem bulunan sabî ve sabîyelerin dahi müstakil mektepleri var. İşte Avrupalılar noksan âzâlî etfal için çok masraf ediyorlar" diyerek engelli çocukların eğitimine dikkat çekmiş ve bu çocuklar içinde müstakil mektepler oluşturulmasını istemiştir. Osmanlı Devleti'nde daha öncesinde bu çocukların eğitimi için kurulmuş özel eğitim kurumları yoktur. Ancak konunun gündeme getirilmesinin

¹⁷⁹ Kara, *Birinci Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 116-118.

¹⁸⁰ Ercan Uyanık vd. "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Tartışmaları ve 1913 Tarihli Tedrisat-I İptidaiye Kanunu'nun Uygulanması", *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, C. 4, S. 1 (2021): 167

¹⁸¹ Palalı, *Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri*, 89.

ardından Münif paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında bu okulların ilki olan dilsizler okulu kurulmuştur. Okulun kurulmasında büyük gayretler gösteren Grati Efendi müdürlüğüne getirilmiş, ilk yılında yirmisi Müslüman, ikisi Gayri Müslim olmak üzere yirmi iki dilsiz çocuk bu okulda eğitim görmeye başlamıştır. Okulun ikinci senesinde sağır çocuklarda okula kabul edilmeye başlar ve toplam çocuk sayısı kırk beşe yükselir. Bu çocukların vapur veya tren gibi ulaşım hizmetleri ücretsiz olarak sağlanır.¹⁸²

2.3. Gayrimüslimlerin Modern Okul Öncesi Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti uzun yıllar boyunca Ermeni, Rum ve Yahudiler gibi birçok farklı etkin köken ve dine mensup azınlıkları toprakları içerisinde barındırmış bir imparatorluktu. Fransız devriminin yaydığı milliyetçi söylemlere kadar bu halklar uzun yıllar Osmanlı içerisinde huzur ve uyum içerisinde yaşamışlardı. Ancak Osmanlı'nın 19. yy. sonrası siyasi bütünlüğünü kaybetmeye başlamasının ardından azınlık gruplar içerden, Fransa, İngiltere ve Amerika gibi devletler dışardan olmak üzere Osmanlı karşısında bir dizi yıkıcı faaliyetler başlatmışlardı. Bu faaliyetler arasında en önemlisi ise azınlıkların için kendi milletlerini dilediği gibi eğitebilmek iken dış güçler için eğitim yoluyla kendi zararlı fikirlerini aşılayacakları ve kontrol edebilecekleri kitleler oluşturabilmektir.¹⁸³

Osmanlı Devleti'nde ilk yabancı okul öncesi kurumları, İkamet Sefareti denilen büyükelçilikler bünyesinde çalışan görevlilerin çocukları için açılmıştır. Bu okullara aynı zamanda zengin ve saygın gayrimüslim çocuklarının da gitmesine izin verilmiştir. Osmanlı ve Fransa arasında 1536 yılında imzalanan kapitülasyonla Fransızlara iktisadi ve ticari bazı ayrıcalıklar verilmiş, daha sonra bu anlaşma dini, siyasi, hukuki ve bir dizi sosyal muhtevalar da kazanmıştır. Devletin zayıflamaya başlamasının akabinde İngiltere, Rusya, İtalya, Almanya ve Amerika gibi ülkelere de benzer imtiyazlar tanınmıştır. Verilen imtiyazlarla Rusya Ortodoksları, İngiltere ve Amerika Protestanları, Fransa ve İtalya Katolik Hıristiyanları, Almanya ise hem Katolik hem

¹⁸² Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, 35-36.

¹⁸³ Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 121-124.

de Protestanları himaye etme hakkına sahip olmuştur. Hristiyanlar bu haklara binaen Osmanlı topraklarının çeşitli bölgelerinde eğitim ve kültür kurumları açmışlardır¹⁸⁴.

Gayri Müslim tebaanın eğitim faaliyetleri, 16. 17. ve 18. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar kilise ve patrikhanenin egemenliğinde dini öğretilerin hâkim olduğu bir yapıda idi. 1776'dan itibaren kilise içerisinde yapılan reformlar sonucunda, yönetimde tüccar sınıf söz sahibi olmaya başlamıştı. Bu da eğitimin içeriğinin değişmesini, dini içerikli dersler azaltılırken, dünyevi bilimlerin okul içerisinde ağırlık kazanmasını beraberinde getirmişti¹⁸⁵. Bu sebeple 18.yy. dan itibaren çok daha işlevsel hale gelen bu eğitim kurumları, hem kendi içerisinde yaşanan reformlar sayesinde hem de eğitim sistemleri sayesinde her geçen gün daha iyiye giderken, Osmanlı eğitim kurumları daha kötüye gidiyor, yapılan ıslah çalışmaları da sorunun çözümünde yetersiz kalıyordu. Bunun karşısında günden güne etkinliğini artıran Gayri Müslim kurumları, siyasi açıdan Osmanlı karşısında zararlı bir gelişme kat ediyorlardı¹⁸⁶.

Tanzimat fermanının ilanının ardından Osmanlı Devleti, sivilleşme ve demokratikleşme eylemlerine hız vermiş ve azınlıklar olarak adlandırılan Gayri Müslim halkla, Müslüman halkı kaynaştırma çalışmaları başlatmıştır. Bu vesileyle de Gayri Müslimlere bir dizi ayrıcalıkların yanında kendi özel okullarını açma ve maarif komisyonunda temsilci bulundurma hakları tanınmıştır. Daha önce kilise kontrolünde olan bu eğitim kurumları böylece özel olarak açılma ve işletilme hakkı kazanmıştır¹⁸⁷. Başta eğitim amacıyla kurulan bu okullardan bazıları daha sonra oldukça yoğun ve etkin bir şekilde siyasi faaliyetler içerisine girmiştir. En temelde dinlerine bağlı insanlar yetiştirmeyi gaye edinmelerine rağmen dış güçler tarafından siyasi amaçlarla desteklenmeleri, siyasi bir zemine doğru kaymalarını beraberinde getirmiştir. Buna

¹⁸⁴ M. Zeki Yıldırım, vd., *Yabancı Okullar, Azınlık Okulları ve Uluslar Arası Okullar Denetim Rehberi*, (Ankara: T.C. M.E.B Teftiş Kurulu Başkanlığı, 2010), 7.

¹⁸⁵ Erdoğan Keskinliç, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Okullar (Eğitim-Yönetim Denetim)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 23 (2010): 72.

¹⁸⁶ Güdek, "Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü", 59.

¹⁸⁷ Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 124-125.

mukabil Yabancı Okul sayısı ve misyonerlik faaliyetleri Osmanlı coğrafyasında hızla artmaya başlamıştır¹⁸⁸.

Osmanlı Devleti girişilen Misyonerlik faaliyetleri ve siyasi çalışmalarından rahatsızlık duymaya başlayınca, denetimsiz bir şekilde çoğalan ve yaygınlaşan bu okulların yasalarla kayıt altına alması, aynı zamanda denetlemesi için çalışmalar başlatmıştır. Bu nedenle daha önce çıkarılan ancak konuya istenilen düzenlemeyi getiremeyecek bir iki yasaı askıya alarak çok daha kapsamlı bir yasaı yürürlüğe koymuştur. 1869 "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi" adı verilen bu yasayla sadece geleneksel okullar değil, azınlık ve yabancı okullarına da çeki düzen verilmesi ve denetim altına alınması amaçlanmıştır¹⁸⁹.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde, Gayri Müslim okulları ile ilgili oldukça ayrıntılı ve kapsamlı maddeler yer almakla birlikte, getirilen yasaya uyulmaması halinde uygulanacak olan yaptırımlardan da bahsedilmektedir. Nizamnamenin en önemli maddesi kuşkusuz okul açabilmek için getirilen ruhsat yasasıdır. Buna göre yasadan daha önce açılmış olan ve yasanın yürürlüğe girmesinin ardından açılacak olan bütün yabancı ve azınlık okullarında faaliyet gösterebilmek için ruhsat alma şartı getirilmektedir. Ruhsat alınabilmesi için gerekli olan şartlar nizamnamede en ince detayına kadar açıkça ifade edilmektedir. Bu şartlar arasında arsanın durumundan, binanın fiziki yapısına, okulun içerisindeki derslik ve bölme sayılarından, derslerde kullanılacak kitaplara, inşaatında kullanılacak malzemeden, işletim masraflarının kimler tarafından karşılanacağına kadar daha birçok konuda ayrıntılı maddeler yer almaktadır. Ayrıca bu kurumlarda çalışacak olan herkesin soruşturmada geçirileceği belirtilirken, görev alacak olan öğretmenlerin diplomalarının Osmanlı'da denkliği ve geçerliliğinin olması, okulun açılacağı bölgede nüfus yoğunluğunun Gayri Müslimlerden oluşması şartı da getirilmektedir. Yasanın yürürlüğe girmesinin ardından yapılan uygulamalar göz önüne alındığında kararların tam anlamıyla

¹⁸⁸ Yıldırım vd. , *Yabancı Okullar, Azınlık Okulları ve Uluslar Arası Okullar Denetim Rehberi*, 7.

¹⁸⁹ İlknur Haydaroğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 36 (2006): 152.

uygulanmadığı da görülmektedir. Bu da denetim mekanizmasının bu süreçte yeterince düzgün işlemediğini gösterir niteliktedir ¹⁹⁰.

II. Abdülhamid döneminde de bu okulların zararlı faaliyetleri önlemek adına bir dizi resmî kararlar alınmıştır. Şehir ve kasabalarda kurulan iptidai mekteplerin büyük olduğu öne sürülerek, buralarda yaşayan gayri Müslim çocuklarının mekteplerden yararlanabilmesini sağlayacak kararlar yürürlüğe koyulmuştur. Bu girişimin en önemli gayesi cemaat okullarında gayr-i Müslim çocuklara empoze edilen siyasî ve zararlı fikirlerin bertaraf edilmesinin yanı sıra millî şuur kazandırılarak dil, din, ırk ve mezhep farklılıklarından oluşan ayrılıkçı düşünceleri yok etmek ve Osmanlılık şuurunu aşılatabilmektir. Ancak bu girişim gayri Müslim halkın katı tutumu nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁹¹.

Önceki tarihlerde devletten ruhsat almadan eğitim veren azınlıklara ait okul öncesi eğitim kurumlarının varlığı bilinmekle birlikte resmi talep ilk defa H.1325 (M.1907) yılında gerçekleşti. Bu talep bir Ermeni vatandaş tarafından, Sıbyan bahçesi adıyla Kadıköy Yel değirmeni bölgesinde bir okul açma konusundaki ilk talebi H.1325 (M.1907) yılında emekli bir Ermeni vatandaşının Kadıköy’de Sıbyan Bahçesi adı altında bir okul açmak istemiştir. Bu tarihten önce ruhsatsız olarak kurulup işletilen yabancı okullar, bu tarihten sonra resmi olarak kurulmaya ve işletilmeye başlanmıştır.¹⁹²

Sonraki dönemlerle birlikte Gayri Müslimlerin hızla kendi okullarını açma ve eğitim faaliyetleri artarak devam etmiştir. Bu durum Osmanlı yöneticilerini Müslüman çocukların geleceği konusunda kaygılandırmaya başlamıştır. En nihayetinde artan eğitim seviyesi azınlıklar ile Müslüman halk arasındaki sosyo-ekonomik farkın açılmasına neden olmuştur. Bu yakinen tahlil eden yöneticiler ivedilikle Müslüman çocukların eğitimi ile ilgilenilmesini gündeme getirmiştir. Mehmed Emin Âlî Paşa 1867 yılında Sadaret Kaymakamı Fuad Paşa’ya yazdığı mahrem bir lâyhada şöyle söylemektedir.

¹⁹⁰ A.e.g, 152-153.

¹⁹¹ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 69.

¹⁹² Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 124-125.

Milletimizin eğitim ve bilgisini lüzumlu dereceye getirmeye ziyadesiyle gayret ve para sarf etmek farz mesabesindedir. Zira bu hâsıl olmaz ise yine dayanamayıp biteriz ve her nasıl etsek ve etrafımızda Çin duvarı gibi surlar çeksek yine bilgili kavimler bizi yener ve yavaş yavaş her şeyi elimizden alırlar.

Kullanılan ifadeler durumun önemini net bir şekilde dile getirilirken, bu süreçte geleneksel eğitim veren mevcut Sıbyan mektepleri ve Medreseler, bahsedilen eğitim atılımlarını ve dönemin ihtiyaçlarını karşılamaktan maalesef oldukça uzaktır.¹⁹³

Eğitiminin modernleştirilmesi ve yeniden yapılandırılması yönündeki çabalar ise giderek artırılmış olmasına rağmen karşılaşılan aksaklık ve olumsuzluklar nedeniyle çalışmalar oldukça yavaş ilerliyordu. Bu sebeple hem zamana hem de modern kurumlar inşa edebilmek için paraya ihtiyaç vardı. Oysa Azınlık okullarının böyle bir sorunu yoktu. Çünkü onlara modern kurumlar oluşturabilecekleri finansal destek zaten destek dışardan sağlanıyordu.¹⁹⁴

Azınlıkların çocuğu merkeze alan eğitim anlayışı ile kurdukları ana mektepleri; matematik, el sanatları, okuma-yazma, doğa bilimleri, coğrafya, oyun ve müzik ve benzeri dersler vermek sureti ile klasik dönem Osmanlı sıbyan mekteplerinden ve kilisenin kontrolündeki din merkezli eğitim veren okul öncesi eğitim kurumlarından farklılıklar gösterdiği kayıtlarda görülmektedir.¹⁹⁵

Nitekim Gayri Müslim halkın kendi modern mekteplerini kurması ve kati bir şekilde Müslüman mekteplerine gitmeyi reddetmesi karşısında Medreselerdeki eğitimi yetersiz gören, ya da eğitim imkânının hiç olmadığı yahut çok az olduğu yerlerde bulunan Müslüman çocukların bu okullara gittikleri de görülüyordu. Bu durumu İstanbul'a rapor eden yerel yöneticiler, bir an önce Müslüman çocukları eğitecek kurumların oluşturulmasının gerekliliğinden bahsediyordu. Maarif Nezareti'ne gönderilen 1872 yılına ait bir yazıda, Suriye'nin hemen hemen her köşesinde

¹⁹³ Ercan Uyanık, "Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları (1865-1908)", *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14 (2017): 2-3.

¹⁹⁴ A.e.g, 2-3.

¹⁹⁵ Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 127-136-137.

azınlıkların kurduğu muntazam okullar olduğu halde, Müslüman çocuklar için küçük ve derme-çatma sıbyan mekteplerinden başka okul bulunmadığını ve Müslüman çocukların mecburen bu yabancı okullara gitmek zorunda kaldığını dile getiriyordu. Müslüman çocukların bu yabancı okullara gitmesinin dini, siyasi ve içtimai açısından ortaya çıkan çeşitli zararların giderilmesi ancak yeni ibtidâî mekteplerin açılarak çocukların burada "envar-ı ulum ve maâriften" faydalanarak önlenebilmesi mümkün görülüyordu.¹⁹⁶

Devlet Gayri Müslim okullarını ve bu okullarda görev yapan muallimleri gözetim altına almış ve bu mekteplerde Müslüman öğrencilerin okumasını engellemiştir. Ayrıca Osmanlı'nın resmî eğitim kurumlarında çalışan yabancı uyruklu eğitimcileri sıkı bir takibe almış ve bu kurumların varlığını önemli bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Yahudilere ait Selanik'te açılan bir mektebe ait bir belgede; bu mektebin varlığının Osmanlı Devleti için zararlı olduğu ve kuruluş amacının Siyonizm fikrini yaymak olduğu ifade edilmiştir. Ruhsatlı oldukları için okul kapatmanın uygun olmadığını ancak sisteme ve siyaset kurumuna aykırı bir çalışmanın ortaya çıkması halinde kurumlara ceza verilebileceği yahut kapatılabileceği vurgulanmıştır.¹⁹⁷

En nihayetinde duruma el atan yetkililer yabancı okullara giden çocuklar için bir dizi kararlar almıştır. Bu kararların içeriğinde Müslüman çocuklara okutulacak ders kitaplarının maarif nezaretinden onay almış olması ve öncelikle dini bilgileri öğrenmeleri, kılık ve kıyafetin adaba uygun olması ve görev yapan öğretmenlerin sicillerinin temiz olması gibi şartlar getirilmiştir. Ancak gerekli şartlar sağlandığında okul açmalarına izin verileceği belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı yöneticileri kurulması planlanan dil okulunun açılışını hızlandırmış ve modern okullar inşa edebilmek içinde çalışmalar başlatılmıştır. Ancak ilk modern okullar, yabancıların himayesinde kurulan Gayri Müslim okullarıdır. Dolayısıyla öncelikle Gayri Müslimlerin ortaya koyup uyguladığı modern okullar ve modern eğitim faaliyetleri bir süre sonra Müslüman okullarda da uygulanmaya konulmuştur¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Uyanık, *Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları*, 3-8.

¹⁹⁷ Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 27-126-127.

¹⁹⁸ Uyanık, *Yabancı Okullarda Eğitim Gören Osmanlı'nın Müslüman Çocukları*, 3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMİN MODERLEŞTİRİLMESİNDE ÖNCÜ ŞAHSİYETLER

Tanzimat'la birlikte Osmanlı bürokrasisi içerisinde eğitimde modernleşme söylemleri kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştı. Dönemin devlet adamları çoğunlukla Avrupa'da eğitim görmüş, kullanılan modern teknik ve usullerin eğitimdeki inkâr edilemeyecek rolünü bizzat kavramış kimselerdi. Ülkelerine döndüklerinde aynı refah seviyesine ulaşabilmenin yeniden yapılandırılmış modern ve liberal eğitimden geçtiğini düşünüyorlardı. Ancak aralarında, işe nasıl ve nerden başlanması gerektiği, hangi sistemin daha uygun olduğu konusunda belirsizlikler ve fikir ayrılıkları mevcuttu. Bu belirsizlikler genel hatlarıyla II. Abdülhamid (1876) dönemine kadar devam etti¹⁹⁹.

II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında yapılan açılım ve yapılandırma çalışmaları yadsınamaz derecede büyüktür. Ancak II. Meşrutiyet dönemi okul öncesi eğitimi alanında nicelik ve nitelik yönünden daha büyük atılımlar atılmıştır. II. Meşrutiyetle birlikte daha özgür bir ortam oluşması, her türlü fikrin rahatça tartışılabilmesini beraberinde getirmiştir. Eğitimsizliğin toplumu, dolayısıyla devleti geri bıraktığı yönündeki düşünceler dile getirilirken, büyük sıkıntılar içerisinde bulunan Osmanlı'yı yeniden yapılandırılmış modern eğitimin ve liyakat sahibi öğretmenlerin kurtaracağı iddia edilmiştir. Bütün bu söylenenler yöneticilerin dikkatlerini Batı tarzı eğitim ve uygulamalarına çevirmelerine, dolayısıyla Batı eğitimini daha yakından tanımalarına sebep olmuştur²⁰⁰.

Bu süreçte farklı Batı ülkelerine seyahat eden ve burada uygulanan eğitim, sistem ve kurumları inceleme imkânı bulan Osmanlı eğitimcileri, fikir ve görüşlerini belirtmelerinin yanı sıra önemli eserler tercüme ederek Batı eğitiminin daha yakından

¹⁹⁹ Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, 31.

²⁰⁰ Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 35-36.

tanınmasına vesile olmuşlardır. Özellikle Almanya ve Fransa'nın eğitim sistemi üzerine ilgi duymaları, Türk Eğitim Sisteminde Almanya ve Fransız eğitim sisteminin daha etkin olduğu yeni oluşumlar ve yeni kurumlar ortaya çıkarmıştır. Günümüz Modern okul öncesi kurumlarının da temeli işte dönemde kurulan ana mektepleri ile atılmıştır²⁰¹. Ancak elbette ki bu durum tek bir kanaldan yapılan girişimlerle değil, pek çok koldan yapılan çalışmalarla şekillenmiştir. Bunların başında ise dönemin yazılı basını ve tercüme faaliyetleri sayılabilir.

Okul öncesi modern pedagojisinin Batı'dan Osmanlı'ya aktarılmasında kuşkusuz en önemli vasıtalarından birisi yabancı eserlerin Türkçeye tercümesi ile gerçekleşmiştir. Yapılan tercüme yeni usul eğitim ve öğretim yöntemleri konusunda Osmanlı aydınlarına rehberlik etmiştir. Bilhassa II. Meşrutiyet döneminde yoğunlaşan bu tercüme faaliyetleri sadece bu dönemle sınırlı kalmayarak sonrasında da devam etmiştir. Dönemin eğitimcilerinden olan Mehmed Sami 1914 yılında "Froebel ve Pestalozzi Usullerinde Talim ve Terbiye Dersleri" isimli eseri, 1923 yılında Mustafa Rahmi Montessori tarafından kaleme alınmış olan "Çocukların Evi" isimli eseri, 1924 yılında ise Kazım Nami, F. Grasel'in "Froebel Usulüyle Küçük Çocukların Terbiyesi" adlı eseri tercime etmiştir²⁰².

Yapılan tercüme faaliyetlerinin yanı sıra II. Meşrutiyet dönemi yazılı basında da okul öncesi eğitiminin önemi, gerekliliği ve pedagojik temellerini aktaran yazılar yer almaya başlamıştır²⁰³. "Yeni Fikir" adlı dergide Üsküp Darulmuallimin müdürü ve dönemin önemli eğitimcilerinden olan Sabri Cemil Bey Ana Mekteplerini tanıtan önemli yazılar yayınlamıştır. Sabri Cemil Bey çocukların eğitiminde eğlenebilecekleri yerlerden ziyade kendilerini rahat hissedebilecekleri yerler tasarlamasının öneminden

²⁰¹Ali Gurbetoğlu ve Sibel Atlı, "Kazım Nami Duru'nun Okul Öncesi Eğitime Katkıları ve "Çocuk Bahçesi Rehberi" Adlı Eserinin İncelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1 (2014): 226.

²⁰²Erol Çiydem, ve Berat Ahi, "II. Meşrutiyet Dönemi Okul Öncesi Eğitim Alanında Pedagojik Yaklaşım ve Etkilenmeler", *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, C. 8, S. 1 (2019): 29.

²⁰³A.e.g, 28.

bahsederek çocukların eğitimine doğrudan müdahale edilmemesini savunmuştur. Çocuklara kitaplardaki kuru bilgiyi yüklemek yerine deneyimleyerek, araştırarak ve inceleyerek öğrenmesine fırsat verilmesini gündeme getirmiştir. Sabri Cemil Bey, çocuğu tufanda yetiştirilen sıcak bir limonluk değil nazik bir bitki olarak tanımlamıştır. Bu bitkinin korunarak yetiştirilmesi için gerekli şartların olgunlaşabilmesi için hızlı bir gelişime zorlamaktan kaçınılması gerektiğini dile getirmiştir. Sabri Cemil Bey hem teorik hem de uygulamaya yönelik yazılarını sadece Yeni Fikir dergisinde değil döneminin başka dergilerinde de yayınlamıştır²⁰⁴.

İsmail Hakkı Bey'in de "Ana Mekteplerinde çocukları nasıl terbiye ediyorlar" adlı makalesi "Çocuklar Âlemi" adlı çocuk dergisinde yayınlamıştır. Makalede çocuklara anasınıflarında ne öğretilip, neden kaçınılması gerektiği hususunda bilgiler verilirken Londra'daki bir Ana Mektebine ait fotoğraflara da yer verilmiştir. İsmail Hakkı Bey makalesinde anaokullarının varlık amacını açıklarken, çocuk eğitiminin temel amacı onlara hareketi, koşmayı, yürümeyi, oynamayı, mutlu olmayı ve hayatı sevmeyi öğretmek olarak tanımlar.

Okul öncesi eğitiminin önemine dair yazılar kadınlara yönelik süreli yayınlarda da yer almaya başlar. Batılıların çocuk eğitiminden örnekler verilir ve Batı'daki okul öncesi kurumlarından bahsedilir. Bu kurumlarda çocukların akademik eğitimden ziyade ahlaki, fikri ve bedeni gelişimine ağırlık verildiğini, bu sayede çocukları özelde okula, genelde ise hayata hazırlayacak şekilde bir altyapı oluşturulduğunu savunur. II. Meşrutiyet döneminin ünlü edebiyatçılarından olan Mehmet Rauf'un da bu konuda yazıları vardır. Yine kadınlara yönelik yayın yapan "Mehasin" adlı dergide de yayınladığı "Ana Mektebi" adlı yazısında Avrupa'daki okul öncesi kurumları ve eğitim sistemlerini aktarırken sıbyan mektepleri ile aralarındaki farklara da dikkat çeker. Bu süreçte değişimi ve modern okul öncesi eğitim faaliyetlerini destekleyen yazıların yanında eleştirel yazılarda yayınlanır. Satı Bey de bu yazarlardan biri olarak Ana mekteplerinin hızlı bir şekilde yaygınlaşmasından dolayı içinde bulunduğu rahatsızlığını dile getirir. O, gerçek manada yeterli bir terbiye metodu oluşturulmadan Ana mektepleri açmayı cinayet olarak nitelendirir. Çünkü mevcut haliyle bu eğitim

²⁰⁴Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 99-102.

sistemi insanları hayvanlaştıran bir yapıya sahiptir ve Ana mekteplerinde bu eğitimin uygulanması halinde toplumun bozulması küçük yaşlardan itibaren başlayacaktır²⁰⁵.

Başka bir eleştiride Nafi Rauf tarafından “Türk Yurdu” adlı dergide yayınlanmıştır. Rauf Bey Ana mekteplerinde uygulanan Froebel usulünün tam anlaşılmadığını dile getirirken bu kurumların 4-7 yaş yaramaz çocukları bir araya getiren yerler olduğunu öne sürer. Ona göre anneler bu sayede evde rahat olurlarken, çocuklar bu mekteplerde yaşlı kadın veya erkek öğretmenlerin eline bırakılır. Ayrıca bu okullarda yetişmiş öğretmen bulunamadığı Gayri Müslim öğretmenlerin görevlendirilmesini de eleştirir.

Özel Ana mektepleri için bir diğer çıkmaz ise yetişmiş öğretmen bulunamamasıdır. Öncelikle Osmanlı topraklarında modern anaokulları Azınlıklar tarafından kurulması sebebiyle yeni usul öğretim yöntemlerine vâkıf olanlar da Ermeni veya Yahudi anaokulları için yetiştirilmiş öğretmenlerdir. Doğal olarak Türk eğitimcilerin alt yapısını oluşturmada hazırlıksız olarak giriştiği bu anaokullarında yabancı öğretmen görevlendirmesi bir nevi zorunluluk halini almıştır. Bu da kendi içerisinde başka çıkmazlara yol açmıştır. Çünkü getirilen yabancı öğretmenler okulun her şeyi ile ilgilenmekte, derslerde kullanılacak şarkı ve şiirlere kadar her şeyi onlar belirlemektedir. Hatta bu öğretmenler aslında Avrupa’da zararlı olduğu düşüncesiyle terk edilmiş, yöntemleri uygulamaktadır²⁰⁶.

Satı Bey de bu durumu açıkça aktarmış, eğitimde yapılan yenilik ve değişiklikleri desteklerken, hazırlıksız olarak bu işe girişilmesini eleştirmiştir. H.1334 (M.1918) tarihli Muallim dergisinde yayınlanmış olan yazısında;

İlan-ı Meşrutiyeti müteakip İstanbul’da da bazı hususi Ana Mektepleri açıldı. Fakat resmi Ana Mektepleri Balkan Harbi’nden sonra açıldı ve taammüm/umumileşme etti. Bunda da biz aynı hazırlıksızlığı görüyoruz. Ana Mekteplerine muallime hazırlanmamış olduğu için Ermeni, Yahudi muallimler konuldu. Fazla olarak her şey onlara bırakıldı. Şarkılarını ve manzûmeleri bile onlar yapıyordu. Bu muallimlerin iki menşei vardır. Evvela Alyans İsrailin Ana Mektebi sonra da Darulmuallimattaki Ana Muallime

²⁰⁵A.e.g, 109-110.

²⁰⁶ Güdek, Modernleşme Döneminde Osmanlı’da Çocuk Eğitimi ve Literatürü, 39.

*sınıfı. Birinciler Musevi ikinciler ise bir Ermeni Muallimeden örnek alıyordu. Her iki kısımda Avrupa'da çoktan beri terkedilmiş, faydasızlığı ve hatta zararı tahakkuk etmiş köhne bir usule tevârus ediyor ve bu usulü neşrediyorlar.*²⁰⁷

Şeklindeki ifadeleriyle durumu özetlemiştir.

İşte bu değişim sürecinde gerek farklı dillerden kitap tercümeleri yaparak, gerekse bilgilendirici yazılar yayınlayarak modern eğitim kurumların oluşmasında öncü olan şahsiyetleri daha yakından tanımak, hem dönemin aydın kişilerinin eğitim yaklaşımlarını, hem de modern eğitim kurumlarının hangi beklenti ve amaçlarla kurulduğuna dair daha net çıkarımlar yapılabilmesine katkı sağlayacaktır.

3.1. Satı Bey

Hicri 1295 (M.1878) tarihinde Yemen'de dünyaya gelen Satı Bey, Hicaz'dan gelerek Halep'e yerleşen Arap asıllı bir aileye mensuptur. Babası Zaptiye Nezareti tahkik memuru ve Yemen İstinaf mahkemesi reisi olan Muhammed Hilal Bey, annesi ise Fatma Hanım'dır.²⁰⁸ On beş çocuklu bu ailenin²⁰⁹ beşinci çocuğudur.²¹⁰ İptidaiye mektebinin ardından Mülkiye mektebinin idadi ve âli kısımlarını bitiren Satı Bey, hicri 1318 (M.1900) yılında Yanya idadi mektebine Tabii Bilimler ve hendese öğretmeni olarak atanmıştır. İlk eserlerini bu süreçte Tabiiyat üzerine kaleme almıştır. Daha sonra öğretmenlik görevinin yanı sıra Kosova'nın Radovişte kazasına kaymakam olarak atanmış ve bu görevini II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürdürmüştür. 1908 yılının eylül ayında Mülkiye mektebinden hocası olan Nail Bey'in teklifi ile önce Darümuallimin-i İptidaiye mektebine, kasım ayında ise Darümuallimin-i Âliye adı verilen yüksek öğretmen okuluna müdür olarak tayin edilmiştir. Satı Bey görev yaptığı okulun Müdür

²⁰⁷ Satı Bey, "Meşrutiyetten Sonra Maarif tarihi", Sad. Recai Doğan, *Dergi Park*, C. 4, S. 11 (2001): 206.

²⁰⁸ Fatma Çil, "Satı Bey'in Hayatı, Eserleri ve Türk Eğitimine Katkıları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004), 8.

²⁰⁹ Mustafa Ergün, "Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1 (1987): 7.

²¹⁰ Çil, Satı Bey'in Hayatı, Eserleri ve Türk Eğitimine Katkıları, 9.

Yardımcılığı görevine Avrupa’da eğitim almış olan ve aynı zamanda “Pedagojide İhtilal” adlı eserin müellifi İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nu getirmiştir. Bu sırada ilgi alanları Tabii Bilimlerden uzaklaşarak tamamıyla eğitim ve sosyolojiye yönelmiştir.²¹¹ Görev yaptığı süreç içerisinde Öğretmen Okulu’nu modern bir şekilde yeniden dizayn ederek, öğretmen adaylarının modern pedagoji doğrultusunda eğitilmesi adına çaba sarf etmiştir. Okul içerisinde kendi hazırladığı programı uygulamaya koymuş ve öğretmen adaylarını bizzat kendi seçmiştir. Ayrıca okulu yatılı hale getirmiş, Tatbikat Mektebi’ni kurarak burada staj uygulamasını başlatmıştır.²¹²Satı Bey fikir hayatı boyunca birçok dergi ve gazetede yazılar yayınlamış, bunun yanında pek çok Türkçe ve Arapça eser kaleme almıştır²¹³.

Satı Bey, 1910 yılında Batı eğitim sistemlerini incelemek için Avrupa’ya bir seyahate çıkmıştır. İki ay süren seyahati süresince²¹⁴ Almanya, İsviçre, İngiltere, İtalya, Fransa, Belçika ve Romanya olmak üzere birçok ülkeye gitmiştir. Yaptığı gezinin sonucunda elde ettiği bilgi ve gözlemlerini konferans ve makalelerinde dile getirmiştir. Bilhassa okul öncesi kurumlarını inceleyen Satı Bey, Osmanlı’daki çocukların Avrupa’dakilerden zekâ, anlama ve gelişim konusunda hiçbir farkının olmadığını dile getirirken başarısızlığın çocuklardan değil eğitim sistemindeki eksiklik ve hatalardan kaynaklı olduğunu söylemiştir.²¹⁵

Satı Bey başarısızlığın temel nedeni olarak gördüğü ve eleştirdiği eğitim sisteminde ıslahatların en alt kademededen başlatılması gerektiğini savunurken öğretmen yetiştirme konusunda da önemli problemlerin olduğunu dile getiriyordu. O öğretmenliği bir

²¹¹ Satı Bey, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fen-i Terbiye Cilt 1 ve 2)*, Haz. Mustafa Gündüz, 1 bs. (Ankara: Otorite Yayınları, 2012), 14.

²¹² Zeynep Duman, “Satı Bey’in "Layihalarım" Adlı Eseri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İNÜ. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2022), 5-6.

²¹³ Deniz Işıkoğlu, “Satı Bey’in Eğitimle İlgili Görüşleri Işığında II. Meşrutiyet Sonrası Çocuk Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” (Yayımlanmamış Doktora Tezi. ATAÜNİ. Eğitim Bilimleri Enstitüsü 2022), 36.

²¹⁴ Satı Bey, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi*, 15.

²¹⁵ Duman, Satı Bey’in "Layihalarım" Adlı Eseri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri, 6.

meslek olmanın ötesinde bir hüner ve sanat olarak tasvir ediyordu. Öğretmen olmak için sadece bilgi sahibi olmanın yeterli olmadığını, bunun yanında öğretmenliğin metot ve kurallarının bilinmesi gerektiğini savunuyordu. Bu sebeple öğretmen okullarında genel eğitim ve bilginin yanında mesleki eğitim verilmesi gerektiğini vurguluyordu. Bu sebeple müdürü olduğu Darülmuallimin okulunda Fenni Terbiye (pedagoji) ve Usul-ü Tedris (Öğretim Metodu) derslerini programa dahil ederek uyguluyordu.²¹⁶

Avrupa gezisi sırasında kör, sağır, dilsiz vs. çocukların eğitimi için oluşturulmuş özel eğitim kurumlarını da inceleme fırsatı bulan Satı Bey, bu okullardaki çocukların eğitiminde bile büyük başarılar gösterilirken, ruhen ve bedenen sağlıklı olan Müslüman çocuklarda neden aynı başarının gösterilemediğinden yakınır. Ona göre bu okulların başarısının sırrı aslında uygulanan eğitim metodu ve öğretmenlerin öğrenciye karşı olan yaklaşımından kaynaklıdır. Buradaki öğretmenler, çocukların yaramaz ve hırçınlıklarını, bizdeki öğretmenlerin aksine onların haşarılık ve kabiliyetsizliğine yormadıkları gibi, çocuklara gereksiz yere bağırıp kötü söz söylemezler. Oysa bizde öğretmenler her fırsatta çocukların kabiliyetsizliğinden şikâyet ederek kusuru çocukta ararlar der. Satı Bey aslında eksiklik ve kusurun bu öğretmenlerden ve onların talim ve terbiye usullerinden bihaber olmasından kaynaklı olduğunu dile getirir²¹⁷.

Satı Bey, eğitim ile ilgili görüşlerini aktarırken, okullar ve toplum arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunu söyler. Ona göre eğitim yaklaşımları belirlenirken, bireylerin ve toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş olması oldukça önemlidir. Dolayısı ile toplumu istenilen doğrultuda şekillendirecek ve geliştirecek olan eğitim sisteminde en büyük rol, en alt kademeye aittir. Çünkü buradaki öğrencilerinin fikri, hissi ve bedeni gelişimleri henüz tamamlanmamış olduğundan, bu dönemde alacakları iyi bir eğitim-öğretimin onların geleceği için oldukça önemli olduğunu dile getirir²¹⁸. Bu konudaki

²¹⁶ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 175.

²¹⁷ Hatice Başar, “Satı Bey’in eğitimle İlgili Görüşleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 34. Ayrıca bkz. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 280.

²¹⁸ Duman, “Satı Bey’in "Layihalarım" Adlı Eseri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, 22.

düşüncelerini ve fikirlerini Tanin gazetesinde yayımladığı “Islahata Nereden Başlamalı?” adlı yazısında aktarır. Burada en alt kademe düzgün olmadan diğer hiçbir eğitim kademesinin yükseltilemeyeceğini savunur ve Emrullah Efendi’nin Tuba Ağacı (kökü havada olan bir ağaç) teorisinin, yani reformların en üst kademedeki başlatılmasını savunduğu yaklaşımının kabul edilmeyecek olduğunu,²¹⁹ reformların tabii (doğal) ağaçlara benzer şekilde kökten, yani en alt kademedeki başlatılmasının doğru olduğunu savunur²²⁰. Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi ile aralarında oluşan bu fikir ayrılığı sebebiyle 1912’de görevinden istifa eder.²²¹

Satı Bey, 1914 yılı temmuz ayında dört ay süren ikinci Avrupa seyahatine çıkar ve bu gezisinde, şiddetle savunduğu düşünceleri desteklercesine özellikle anaokullarında uygulanan eğitimleri inceler. Yurda döndükten sonra Teşvikiye’de Yeni Mektep adında modern bir okul kurar ve bu okul bünyesinde bir de “çocuk yuvası” adıyla bir anaokulu oluşturur ve kardeşi Neriman Hanımı da başına getirir²²².

Satı’ Bey’in okul öncesi eğitimi ile ilgili en önemli katkısı onun bu konudaki düşünceleridir. O temel eğitimin verildiği bu kurumlardaki müfredat programlarını şiddetle eleştirir. Ona göre; bu mekteplerde fen eğitimine yeterince önem verilmediği sürece siyasi, sosyal ve fikri gelişim sağlanamaz. Fenni derslerin ihmali büyük bir hatadır. Avrupa’da uygulanan programların tarihi gelişimi ve bugünkü durumuna bakılarak, kendi ihtiyacımıza göre yeni bir program geliştirilmeli ve ders saatleri yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini dile getirir. Satı Bey usul-ü tedris” kaidelerine uyulması konularını da uyulmasının öneminden bahsederken bu kaide ve kurallardan

²¹⁹ Işıkoğlu, “Satı Bey’in Eğitimle İlgili Görüşleri Işığında II. Meşrutiyet Sonrası Çocuk Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, 37.

²²⁰ Selami Sönmez, “Son Dönem Osmanlı Eğitiminin En Önemli Planlamacı Ve Reformisti, Eğitimde Globalizmin İlk Temsilcilerinden Arap Menşeli Osmanlı Entelektüeli Mustafa Sati El Husri”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 75 (2018): 103. Ayrıca bkz. Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 281.

²²¹ Hatice Başar, “Sâti Bey ve Eğitimle İlgili Görüşleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, C. 1, S. 2 (2003): 49.

²²² Satı Bey, “*Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi*, 15.

bihaber olunulması ve bunların zıddına hareket edilmesini en korkunç şey olarak nitelendirir. Okullardaki ezberci zihniyete de şiddetle karşı çıkarak ezberciliğin en müzmin ve en genel hastalık olduğunu söyler. Ayrıca bu durumun müsebbibi olarak da öğretmenleri görür. Çünkü ona göre bu öğretmenler eğitim ve öğretimin ne demek olduğundan habersizdirler. Okullarda anlatılanların çoğunun, çocukların anlamayacağı, soyut kavramlardan müteşekkil olmakla birlikte kullanılan dil ise karmaşık ve hiçbir fikir vermeyen kelimelerden ibarettir. İşte bu mekteplerde ezberci eğitimin hakim olmasının temel nedeninin soyut kavramların öğretilmesinde ezberci eğitimin sağladığı kolaylıktır. Oysa ezbercilik bizi kandırmaktadır ve gelecek nesiller için büyük bir tehlike arz etmektedir. Biran önce bu illetten kurtulmak gerektiğini, bunun da ancak usul-ü tedrisi takip etmekle mümkün olacağını dile getirir²²³.

Satı Bey'in dikkate değer bir diğer görüşü ise disiplin üzerinedir. Döneminde, toplum ve okullarda sıkça başvurulan dayak ve katı disiplin uygulamaları ve bunu telkin eden yazar ve eğitimciler oldukça fazladır. Satı Bey ise bu kişilerin aksine farklı görüşler ortaya atmaktadır. Ona göre disiplin, eğitimde başarı sağlamak için başvurulan bir yöntemdir ve elde edilecek başarı veya başarısızlık en nihayetinde bir vicdan meselesidir. Vicdan ise ancak ahlaki değerlerin sağlıklı bir şekilde işlemesi ile ortaya çıkabilir. Oysa disiplinle sağlanan başarı kimsenin görmediği yerde işlemez hale gelecektir. Asıl önemli olan hiç kimsenin görmediği ve herhangi bir cezaya çarptırılma endişesi olmadığı zamanda da insanın doğru olanı yapması, fena olan şeylerden sakınmasıdır. İşte bu da ancak vicdanla gerçekleşir. Eğitimci bunun farkında olmalı ve bu doğrultuda bir tavır takınmalıdır. Çünkü bir öğretmenin hâl ve hareketleri, sesi ve hatta sınıf içerisinde kurduğu düzenin tamamı öğrencinin davranışlarına yansır, bu doğrultuda başarıyı yahut başarısızlığı beraberinde getirir²²⁴.

²²³ Ergün, Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri, 9-10.

²²⁴ Hamza Altın, "Osmanlı Pedagoglarında Disiplin, Ödül ve Ceza Fikirlerine Dair Örnekler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 57 (2016): 1874.

3.2. Kazım Nami Duru

Asıl adı Mehmet Kâzım olan Kâzım Nami Duru, M.1877 yılının Mart ayında Üsküdar’da dünyaya gelmiştir. “Nami” adını şiirle uğraştığı yıllarda takma isim olarak kullanmış daha sonra ise bu isimle anılmaya başlanmıştır. Babasının ismi Mustafa Sıtkı Bey, annesinin ki ise Fatma Zehra Hanım’dır. Eğitimli bir aileye mensup olan Kazım Bey’in babası Askeri eczacıdır. O daha okula başlamadan önce okuma ve yazmayı annesi Fatma Hanım’dan öğrenmiştir. Okul hayatına öncelikle Üsküdar’da bulunan Valide Camii’nin yanındaki mahalle mektebinde başlamış daha sonra ise Selanik Askeri Rüştıyesi ve Manastır Askerî İdadisinde devam etmiştir. Okul hayatı içerisinde daima başarılı bir öğrenci olarak okullarını birinci yahut ikincilikle tamamlamıştır. Kazım Bey aslında topçu olmak istemesine rağmen Piyade Asteğmen olarak okulu bitirmiş, İstanbul Merkez Kumandanlığında göreve başlamıştır. Daha sonra Arnavutluk’un Redif taburunun ikinci bölüğüne tayin olmuş, ancak tabura varmasının beşinci gününde Tiran’a terhis emri gelmiştir. Buradaki görevinde ise askerler terhis edilmiştir ve talim yaptıracak asker kalmadığı için Kazım Bey Rüştıye mektebinde dini, Arabî ve Farisî derslerinin haricinde kalan diğer derslerle meşgul olmaya başlamıştır²²⁵.

Kâzım Nami Bey daha sonra tahsil memuru olarak Berat’a gönderilmiş ve burada kazancının yeterli olmaması sebebiyle Hamidiye İdadisinde öncelikle resim ve jimnastik muallimliğine, daha sonra ise Türkçe muallim vekilliğine tayin olmuştur. Bir süre buradaki görevini sürdürmesinin ardından yine askeri görevlerde bulunmuş ancak eğitimci kişiliği onu muallimliğe yöneltmiştir. Önce Selanik Mülkî İdadisinde vekâleten öğlene kadar ders vermeye başlamıştır. Daha sonra sanayi mektebinde riyaziye (matematik) dersi, dersinin olmadığı günlerde ise Sıbyan mektebinde elifba ve Türkçe okuma dersleri vermiştir²²⁶.

Öğretmenliğe olan ilgisi Kazım Nami Bey’i pedagoji ile ilgilenmeye yönlendirir. Bu sebeple psikoloji ile ilgili kitaplar okumaya başlar ancak okuduklarını anlayamaz.

²²⁵ “Kazım Nami Duru”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-nami-duru-1877-1967/?pdf=3904> [25.04.2023]

²²⁶ A.e.g, 1

Edebiyata olan hâkimiyeti bu alanda yoktur ve birçok tanım ona yabancı olduğundan okuduklarını anlamakta güçlük çekmektedir. Fransız öğretmen arkadaşları ona psikoloji kitaplarını anlayabilmek için öncelikle askeri okullarda görmediği fizyoloji ve anatomiye öğrenmesini tavsiye ederler²²⁷. Bunun üzerine Fransız muallim mekteplerinde okutulan “Anatomie et physiologie applique sur hygiene” adlı eseri tedarik eder. Bu kitaptan edindiği bilgileri doktor bir arkadaşından yardım alarak kavramaya çalışır ve edindiği bilgiler zihninde oturmaya başlar²²⁸.

Kazım Nami, 1909’da yaklaşık iki yüz elli kişilik Avusturya-Macaristan seyahatine katılır²²⁹. Peşte’ de, Prag’da, Viyana’da fabrikaları gezmekten ziyade o özellikle okulları ziyaret etmek ister. Peşte’ de anaokullarına öğretmen yetiştiren bir okulu ziyaret eder. Bu okul iki sınıflı bir okuldur ve Frobel eğitim metodu ile eğitim öğretilmektedir. Orta öğretimden mezun olan kız öğrenciler burada iki yıllık bir eğitime tabii tutularak Frobell usulü öğretildikten sonra anaokullarına öğretmen olarak görevlendirilmektedirler. Bu okullarda gördüklerinden oldukça etkilenen Kazım Nami, yurda döndükten sonra bu anaokulların benzerlerini kurmak için çalışmalara başlar ve Selanik’te Ravza-i Sıbyan mektebini kurar²³⁰. Bu mektep günümüz okul öncesi kurumları ile oldukça benzer özelliklere sahiptir²³¹. Bu teşebbüsü ile Osmanlı Devleti’nde ilk defa ana sınıfı açarak modern okul öncesi eğitim çalışma ve uygulamalarına öncü olan Kazım Nami, bundan sonraki süreçlerde okul açmak,

²²⁷ Kazım Nami Duru, *Hatıralar İttihat ve Terakki*, 1bs. (Ankara: Altınordu Yayınları, 2017), 16.

²²⁸ Fahri Temizyürek, Fatma Dinçer, “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde Önemli Bir İsim: Kazım Nami Duru”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 19 (2014), 175.

²²⁹ A.e.g, 175.

²³⁰ Duru, *Hatıralar İttihat ve Terakki*, 44.

²³¹ Ozana Ural ve Oya Ramazan, “Türkiye’de Okul Öncesi Eğitimin Dünü ve Bugünü”, *Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Sistemi Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Der. Servet Özdemir, vd. (Ankara: Adım Ajans, 2007), 17.

program geliştirmek, anaokullarına öğretmen yetiştirmek ve bu öğretmenler için kılavuz kitaplar hazırlamak gibi birçok çalışmaya daha imza atar²³².

Aslında Kazım Nami, yaptığı okumalar ve Avrupa seyahatindeki gözlemleri ışığında yeni bir eğitim anlayışı geliştirmeyi hedeflemiştir. Özellikle pedagojik temellere dayandırdığı bu yeni eğitim anlayışını aktarabilmek ve topluma benimsetebilmek için eserler kaleme almış, çeşitli dergi ve gazetelerde eğitimle ilgili makaleler yayınlamıştır. Bu alışmaları ile modern eğitime önemli katkılar sağlayan Kazım Nami'nin yirmi biri doğrudan eğitimle alakalı, diğerleri başka alanlarla ilgili olmak üzere kırka yakın eseri bulunmaktadır²³³.

Dönemin yaygın eğitimcilerinin aksine yeniliklere açık olması ve eğitimi bu şekliyle ele alması onu diğer eğitimcilerden farklı bir yerde konumlandırmıştır. Eğitimin dinamik bir süreç olduğunu vurgulayarak çocukların düne veya bugüne göre değil yarın oluşabilecek gelişmeler göz önünde bulundurularak eğitilmesi gerektiğini savunmuştur. O çocukların yetişkinlerden farklı ve kendilerine özgü çok yönlü tabiatları olduğunu dile getirir. Bunun yanında çocuktaki gelişim evrelerini fiziksel, ruhsal ve ahlaki gelişim adı altında üç başlığa ayırır. Bu gelişim evrelerinin her biri ayrı bir öneme haizdir ve muhakkak yetişkinler tarafından desteklenerek sağlıklı gelişimi sağlanmalıdır. Bu gelişim evreleri birbirinden bağımsız değildir ve birinin göz ardı edilmesi halinde diğerleri de zarar görebilir. En nihayetinde sağlam kafa sağlam vücutta bulunur anlayışı ile zihinsel gelişimin daha sağlıklı olabilmesi için bedensel gelişim göz ardı edilmemelidir. Bunun yanında Kazım Nami bu üç başlıktan en fazla üzerinde durduğu sorunsal ahlaki geliřimdir²³⁴.

²³² İbrahim Yüksel, “Kazım Nami Duru'nun Türk Eğitimine Katkıları ve ‘Muallimin Meslek Ahlakı’ Adlı Eserinin İncelenmesi”, *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2 (2018): 134.

²³³ Halide Arslan ve Fatmanur İbrahimöğlu, “Kazım Nami'nin Terbiye-İ Vataniyyede İlk Adım Adlı Eserinin Tarih Öğretimi Açısından Değerlendirmesi ve Öneriler”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 31, S. 1 (2020): 116.

²³⁴ A.e.g, 117.

Kazım Nami âhlakı evrensel bir çerçevede ele alarak kişisel gelişimin en önemli yapı taşı olarak görür ve şöyle tanımlar. Âhlak, insanın hem kendi nefsi ve bütün insanlık için, hem de canlı-cansız diğer mahlûkatlar için hayırlı niyetler beslenmesi ve hayırlı işler yapmasından ibarettir. Cana kastetmemek, hırsızlıktan uzak durmak, yalan söylememek, anne ve babaya hürmette kusur etmemek gibi davranışlar elbette güzel ahlaktır. Ancak bütün bunların yanında, bu güzel işleri fikrine getirmek ve hüsn-ü niyet etmekte ahlaktan bir cüzdür. Cemiyetimize düşen ise ahlakın uzun uzun tarif ve tanımına kafa yormaktan ziyade, bu gün mevcut olan ahlaki umdelerin çocuklarda sağlıklı bir şekilde nasıl itiyad haline getirebileceğini araştırmak ve bu bağlamda gerekli çalışmaları yapmaktır²³⁵.

Kazım Nami, ahlaki terbiyenin önemi üzerinde ısrarla durmuş ve çocuklarda bu eğitimin doğru verilmesi ile onların fitratlarında değişiklik yapılabileceğini vurgulamıştır. Ancak istenilen başarının sağlanabilmesi için uygulanacak olan eğitimin çocuğun fitratına uygun olarak belirlenmesi ön şarttır. Bu bağlamda çocuğun fizyolojik, psikolojik ve sosyal durum analizinin iyi yapılması zaruridir. ²³⁶

1914 yılında İzmit Maarif Müdürlüğüne getirilen Kazım Nami, burada da bir ana sınıfı açmayı arzulamaktadır ancak yetişmiş öğretmen bulmak konusunda sıkıntı vardır. Bir gün görevi itibariyle Adapazarı'nda teftişte gittiği bir sırada "Manşak" (menekşe) adında büyükçe bir Ermeni okulunu gezer. Yaptığı gözlemlerde burada bulunan öğretmenlerin Frobel metoduna hâkim olduklarını gözlemler. Açmak istediği anaokulu için öğretmen bulma konusundaki sıkıntıyı da buradaki öğretmenlerle çözebileceğini düşünerek vilayet bütçesine ek olarak koydurduğu tahsilatla İzmit'te yeni bir anaokulu açar ve Manşak okulundan Ermeni bir öğretmeni burada görevlendirir. Ancak süreç içerisinde Ermeni öğretmenlerin küçük çocukların eğitmede başarılı olamadıklarını ve Türkçelerinin bozuk olması sebebiyle çocuklarında dillerini bozdukları fark eder. Bu sorunu ortadan kaldırmak ister ve

²³⁵ Mehmet Salih Erkek, "Kazım Nami Duru'nun Eğitime Bakışı ve Tarih Eğitimi Üzerine Görüşleri", *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı, 28-30 Eylül 2005*, (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2005): 257.

²³⁶ A.e.g, 258.

anaokulu öğretmeni olmak isteyen bir kadına ders vererek onu öğretmenlik sınavına girmesi üzere İstanbul'a gönderir. Kadın sınavda büyük bir başarı göstererek yeterlilik belgesi alır ve İzmit'teki anaokulunun başına getirilir. Görevi süresinde anaokulunu başarıyla yöneten bu kadın birkaç ay sonra İstanbul'a giderek farklı bir anaokulunda öğretmen olarak görevlendirilir.

Şükrü Bey'in Maarif nazırlığı yaptığı dönemde (1913-1917) Osmanlı Devleti'nde resmi anaokulları kurulmaya başlar. Ancak bu anaokullarında görevlendirmek üzere yetişmiş öğretmen ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere İstanbul Darülmuallimatı'nda (Kız Öğretmen Okulu) özel bir sınıf açılır. Bu sınıfta Frobel usulünü Ermeni hocalar vermektedir. Şükrü Bey dersleri Kazım Bey'in vermesini ister ve Kazım Bey okulda hocalığa başlar. Ayrıca Fransızcadan "Çocuk Bahçesi" adında bir kitabı Duru'ya tercüme ettirir²³⁷.

Kazım Nami Duru, I. Dünya Savaşı'na kadar Selanik, Edirne, İstanbul, Çatalca ve İzmit'te maarif müfettişliği görevlerinde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Kocaeli maarif müdürlüğüne tayin edilmiştir. Savaştan sonra farklı okullarda kısa bir süre tarih ve Fransızca öğretmenliği yapmış fakat yeni kurulan hükümetle anlaşmazlığa düşünce öğretmenlik görevinden istifa etmiştir. Bu tarihten sonra eğitimin birçok kademesinde daha görev almış, kitap çevirilerine devam etmiş, Atatürk'le yakın arkadaşlık kurmuş ve 1935 yılından 1943 yılına kadar iki dönem Manisa milletvekilliği yapmıştır. 1943 yılı itibarıyla İstanbul'a yerleşerek burada, bir taraftan öğretmenlik, bir taraftan da gazetecilik ve matbaacılığa devam etmiştir. 1967 yılında 92 yaşında İstanbul'da vefat eden Kazım Nami, 92 yıllık ömrüne Tercüme ve telif olmak üzere ellinin üzerinde eser sığdırmıştır²³⁸.

²³⁷ Gurbetoğlu, Atlı, Kazım Nami Duru'nun Okul Öncesi Eğitime Katkıları ve "Çocuk Bahçesi Rehberi" Adlı Eserinin İncelenmesi, 230.

²³⁸ Kazım Nami, "Dinî Terbiye, Dinî Tedris", çev. Şeref Göküş, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.31 (2014): 312-313.

3.3. Selim Sabit Efendi

Osmanlı eğitim sisteminin modernleştirilmesinde rol almış en önemli pedagog olan Selim Sabit Efendi,²³⁹ Edirne'nin Vize kasabasında 1829'da dünyaya gelmiştir. Tahsil hayatı içerisinde çeşitli medreselerde eğitim aldıktan sonra 1851 yılında henüz yeni açılmış olan Dârulmuallimîne kaydolmuş ve 1854 yılında okulun ilk mezunları arasında yerini almıştır²⁴⁰. Ardından Paris'e giderek burada kaldığı altı yıl boyunca Osmanlı ve Muradyan mekteplerinde Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Türkiye'ye dönmesinin ardından Galatasaray Lisesi ikinci müdürlüğü, Mektebi Rüştiye müdürlüğü, Maarif meclis aza ve reisliği, Encümeni Teftiş ve Muayene reisliği görevlerini icra etmiştir. Bunun yanında Dârulmuallimîn'de metodoloji ve psikoloji hocalığı da yapmıştır²⁴¹.

Selim Sabit Efendi, sıbyan mekteplerinde usûl-i cedit hareketini ilk başlatan kişidir. O Süleymaniye'de görev yaptığı bir sıbyan mektebine, sıra, tahta, masa, öğretmen kürsüsü, harita vb. ders araç ve gereçlerini sokarak Osmanlı'da ilk kez usul-i cedit üzere ders veren kişi olmuştur²⁴². Onun tarafından başlatılan bu usul-u cedit hareketi, 19.yüzyılın son çeyreğinde bütün Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. Bu durum maarif sisteminin modernleştirilmesindeki en önemli mihenk taşı kabul edilmiştir. Ayrıca 1865'te usul-i cedit üzere yazılmış ilk okuma yazma kitabı olan Risale-i elifbaiyye'yi yazarak usul-î atika'nın, usul-î cedit'e dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamıştır. En nihayetinde bu risalenin neşredilmesinden 7 yıl sonra 1872 senesinde ilk iptida-i mektep açılmıştır²⁴³. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Pedagoji ilminin yayılması adına da

²³⁹ Özeçoğlu, "Eğitimde Bir Öncü Selim Sabit Efendi Hayatı ve Eserleri", 15.

²⁴⁰ Fahri Temizyürek, "Selim Sabit Efendi ve Usul-i Cedit Hareketi İçerisindeki Yeri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi. GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 21.

²⁴¹ Ramazan Buyrukçu, "Selim Sabit Efendi'nin Rehnuma-i Muallim'ine pedagojik bir Yaklaşım", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 12 (2002): 9.

²⁴² Hamza Altın, "Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım ve Eseri Usul-I Talim ve Terbiye Dersleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.10, S.2, (2017):179-180.

²⁴³ Özeçoğlu, Eğitimde Bir Öncü Selim Sabit Efendi Hayatı ve Eserleri, 15-16.

önemli çalışmalar yapmış ve çeşitli okul kitapları hazırlamıştır²⁴⁴. Bütün bu çalışmalarının yanında Dârulmuallimîn hocalığı süresince öğrencileri medrese zihniyetinden kurtararak yeni öğretim metotlarını benimsetmeye çalışmıştır²⁴⁵.

Sıbyan mekteplerinde okuma ve yazma derslerinde ilk defa farklı öğretim metotlarını uygulayan kişi de Selim Sabit Efendi olmuştur. Yaşadığı dönemde sıbyan mekteplerinde yazıya pek önem verilmezken o, uyguladığı yeni metotlarla ilk yılda çocuklara okuma ve yazma, ikinci yılda sülüs, üçüncü yılda nesih, dördüncü yılda ise rika yazı biçimlerinin öğretileceği bir programın uygulanmasını savunmuştur²⁴⁶. Ancak elbette ki uyguladığı bu yeni program, yöntem ve teknikleri sebebiyle yer yer zorluk ve güçlüklerle de karşılaşmıştır. Örneğin, okulda öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'i, "sıra üzerinde bacak sallaya sallaya" okuttuğu gerekçesiyle devrin şeyhülislamı tarafından cezalandırmak istemiştir. Durumdan haberdar edilen II. Abdülhamid ise meseleyi hafifletmiş ve maarif nazırı vasıtasıyla Selim Sâbit Efendi'ye, "Birdenbire değil, tedricen ilerleyelim, Efkâr-ı umûmiyeyi de unutmayalım." şeklinde bir talimat göndermiştir²⁴⁷.

Ortaya koyduğu bu yeni anlayış ve öğretim metotlarının diğer öğretmenlerce benimsenmesi ve mekteplerde yayılması adına da çalışmalar yapan Selim Sabit Efendi, sıbyan mekteplerine ait metodolojik bilgiler ihtiva eden "Rehnümayı Muallimîn, Sıbyan Mekteplerine Mahsus Usuli Tedrisiye" adlı çalışmayı

²⁴⁴ Selçuk Dağdelen, "Selim Sabit Efendi'nin "Nahv-İ Osmânî" Adlı Eserinin İncelenmesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. KİYÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 13-20.

²⁴⁵ Adnan Ersoy Haktanır, "Selim Sabit Efendi'nin Rehnümâ-yı Muallimîn Adlı Eserinin Öğretim Teknikleri Açısından İncelenmesi (Metin-İnceleme)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. GAÜN. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 27.

²⁴⁶ Fahri Temizyürek, "Selim Sabit Efendi ve Usul-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi. GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 34-35.

²⁴⁷ Dağdelen, "Selim Sabit Efendi'nin "Nahv-İ Osmânî" Adlı Eserinin İncelenmesi", 10. Ayrıca bkz. Fahri Temizyürek, "Selim Sabit Efendi ve Usul-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri", 22.

hazırlamıştır²⁴⁸. 1869 tarihinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin kabul edilmesinin ardından sıbyan mekteplerinin ıslahı için kurulan komisyonun üyeleri arasında olan Selim Sabit Efendi, hazırladığı bu çalışmayı öncelikle Maarif Nezaretine bir rapor olarak sunmuş ve 1870’te Rehnümâ-yı Muallimîn (Öğretmen rehberi) adıyla maarif nezaretince yayımlanmıştır. 1870, 1877 ve 1883 tarihli baskıları bulunan eserde²⁴⁹ sıbyan mekteplerinin ders müfredatından, öğretim yöntemlerine, mektep içerisindeki kurallardan, mükâfat ve cezalara kadar daha pek çok konu hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir²⁵⁰. Öğretmenler için rehber bir pedagoji kitabı niteliğindeki bu eser eğitimin ilk kademesinde yenileşmeye önyak olmuş ve öğretmenleri klasik dönem eğitim yöntemlerine kıyasla daha işlevsel olan bu eğitim yönteminin benimsenmesine katkı sağlamıştır²⁵¹.

Uzun yıllar eğitim alanında ve devletin farklı kademelerinde memuriyetlerde bulunan Selim Sabit Efendi, 9 Nisan 1890 da emekliye ayrılmıştır. Emeklilik sonrası Dârulmuallîmin’de usul-i tedris, terbiye-i beşer, kavâid, kitabe-i gayr-i resmiyye, İlm-i ahval-i ruh ve ahlak dersleri vermiştir. Eğitim tarihimiz içerisinde mümtaz şahsiyetler arasında sayılan bu zat, 5 Ocak 1911’de Sarıyer’deki evinde hayata veda ederek Eyüp’te bulunan Kaşgarî dergâhı yakınlarına defnedilmiştir²⁵².

3.4. Ethem Nejad

Meşrutiyet dönemi önemli aydınlarından olan Edhem Nejad, Üsküdar Ahmet Çelebi Mahallesi’nde, bazı kaynaklara göre 1882’de, bazı kaynaklara göre ise 1887’de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini ve okuma-yazmayı Çerkez asıllı annesinden öğrenmiştir. Daha sonra Üsküdar İdadisi’nden ve Ticaret Mekteb-i Âlî’sinden mezun

²⁴⁸ Haktanır, Selim Sabit Efendi’nin Rehnümâ-Yı Muallimîn Adlı Eserinin Öğretim Teknikleri Açısından İncelenmesi, 27.

²⁴⁹ Bahri Ata, “Selim Sabit Efendi’nin Okul Tarihi İnşası”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 7, S. 9 (2009): 379.

²⁵⁰ Selim Sabit Efendi, *Rehnümâyı Muallimîn, Sıbyan Mekteplerine Mahsus Usuli Tedrisiye*, 4-45.

²⁵¹ Dağdelen, Selim Sabit Efendi’nin “Nahv-İ Osmânî” Adlı Eserinin İncelenmesi, 15.

²⁵² Temizyürek, Selim Sabit Efendi ve Usul-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri, 25.

olmuştur. Mutlakiyet döneminde Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi'nde düzenli olarak yazıları yayımlanmıştır. Ayrıca milliyetçi söylemlerle ortaya çıkan ve teşkilatlanan, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkileri olmuştur²⁵³. Bu süreçte II. Abdülhamit karşıtı tutumu nedeniyle Avrupa'ya kaçarak rejim aleyhine çalışmalarda bulunmuştur. 1908 II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yurda dönerek maarif alanında birçok görevde yer almıştır²⁵⁴. Balkan savaşları sırasında Sırp'lara esir düşmüş, daha sonra ise bu esaretten kurtularak İstanbul'a gelmiştir. Bu tarihten sonra İzmir ve Bursa Dârulmuallimînlerinde idarecilik, Eskişehir, Muğla, Adana ve İzmir'de Maarif müdürlüğü, bunların yanında Beden Eğitimi ve Pedagoji öğretmenliği yapmıştır²⁵⁵.

Ethem Nejat, aktif bir kişiliğe sahip, öğretmenlik mesleğini benimsemiş, coşkunu ve heyecanlı bir yapıya sahiptir. Yaşadığı dönem içerisinde öğretmenler arasında örgütlenme çalışmalarında, eğitimle ilgili dernek faaliyetlerinde ve Türk Gücü, Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkası gibi siyasi kuruluşlarda görev almıştır. Ancak onun Türk eğitim tarihi içerisindeki önemi, öne sürdüğü yeni fikirler ve yaptığı çalışmalar vesilesiyledir. Ethem Nejat, çocuk eğitiminde klasik uygulamaların dışında yenedünya düzeni ile paralel bir eğitim metodu oluşturulmasını ve anaokulundan başlayarak bütün kademelerinde ıslah çalışmaları yapılmasını savunmuştur²⁵⁶. Eskişehir'de göreve başlamasının hemen akabinde ana mekteplerinden başlayarak birçok okul tesis etmiş, birçoğunu da tamir ve ıslah etmiştir. Ancak bunların içerisinde en büyük emeği 1915 yılının Eylül ayında açılışını yaptığı "Turan Numune ibtida-i Mektebi" ne vermiştir. Yeni kurulan bu okul için yurtdışından araç gereçler getirtmiştir. Bunlar içerisinde mikroskoplar, şemalar, modeller, haritalar, müzik ve resim aletleri vardır.

²⁵³ Bilgin Güngör ve Nilgün Büyüker Güngör, "Edhem Nejad'a Bir de Yiğit Türkler'den Bakmak" *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 3-5 Ekim, (2019), 898.

²⁵⁴ Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 283.

²⁵⁵ Hamza Altın, "Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri", *Türkçe Çalışmaları Uluslararası Türk Dili Edebiyatı ve Tarihi Dergisi*, C. 3, S. 4 (2008): 74.

²⁵⁶ A.e.g, 74-77.

Ayrıca okul bünyesinde Osmanlı Devleti'nde öncülüğünü yaptığı bir de izci birliği kurmuştur²⁵⁷.

Ethem Nejat eğitimci kimliğinin yanı sıra gazete ve dergilerde yayınlanan fikir yazıları ile de adından söz ettirir. Devletin içerisinde bulunduğu zor durumu çeşitli açılardan ele alarak mevcut durumdan kurtarmanın yollarını makalelerinde ve kaleme aldığı öykülerde konu edinir. Öykülerinde işlediği ideal vatandaş, modern ve çağının gereklerine ayak uyduran, eğitilmiş, idealist, vatansever, çalışkan ve gayretli bir kişiliktir. Ona göre ancak bu özelliklere sahip olarak yetiştirilen çocuklar, zorluklarla mücadele edebilir ve gelecekte vatanın ihyası ancak böyle bir gençliğin yetiştirilmesi ile mümkündür. Örneğin bunu bir öyküde şöyle somutlaştırır; Çiftlik müdürü adlı öyküde, devletin içerisinde bulunduğu durumla oldukça benzer özelliklerde bir çiftlik kurgular. Bu çiftlik oldukça kötü durumda, virane, bakımsız ve çaresizdir²⁵⁸. Çiftlik sahibi Turhan Efendi, bilgili ve görgülü, dünyayı tanıyan eğitilmiş bir kişidir ve çiftliğini içerisinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtaracak, topraklarını idare edecek bir çiftçiye ihtiyaç duyarak gazetelere ilan verir. Neticede Beyazıt Ferid adında diplomalı, zirai tahsil yapmış bir kişi bu işe talib olur ve çiftlik müdürü olarak görevlendirilir²⁵⁹. Beyazıt Ferid çocukların eğitimine önem gösteren aydın ve ileri görüşlü bir şahsiyettir. Bu kişi pozitif bilimlerinin modern yöntemlerle aktarıldığı yeni bir eğitim inşa ederek çocukları eğitir ve çalışmalarını sonunda büyük bir muvaffakiyet elde eder.

Öykü içerisinde Çiftlik müdürü Bayezit Ferid yaptıklarını arkadaşına yazdığı mektupta şöyle aktarılmaktadır.

²⁵⁷ Mehmet Salih Erkek, "II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey" (Yayımlanmamış Doktora Tezi. DEÜ. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009), 296-297.

²⁵⁸ Yavuz Sinan Ulu, "Türkçü ve Eğitimci Bir Aydın Ethem Nejat'ın Bilinmeyen Öyküleri Üzerine", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 62 (2019): 152-157.

²⁵⁹ Erkek, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey, 301.

*Çiftçi çocuklarını okutmak üzere bir iptidai yaptırdım. İyi bir muallim celbettim. Bu muallim dört seneden beri çalışıyor. Çiftçi çocukları yalnız okuyup, yazmak, hesap yapmak ve namaz sureleri öğrenmiyorlar, âlemi tanıyorlar, terakkiyât-ı asriyeye vakıf oluyorlar, ziraata büyük bir hiss-i hürmet besliyorlar. Her günkü ziraat terakkiyâtını sinematograf manzaraları ve levhalarıyla takip ediyorlar...*²⁶⁰

1913'te yayımlanan bu öykü²⁶¹ Ethem Nejat'ın eğitimine karşı olan yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Ona göre aydınlık bir gelecek ancak eğitimin ıslah edilmesi ile mümkündür. Okullarda başta müfredat olmak üzere, fiziki yapısı, eğitim ve öğretim metotları ile yeniden bir yapılandırma çalışması yapılması zaruridir. Bunun yanında öğretmenlere nitelik kazandırmak ve bu öğretmenleri yetiştirecek okullar inşa etmek ön şarttır²⁶².

II. Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı aydınları eğitim reformunu yüksek sesle dillendirmeye başlamıştır. Bu aydınlardan biri olan Ethem Nejat'ta eğitimle ilgili fikirlerini dile getirmiş ve diğer aydınlardan farklı olarak beden eğitiminin önemine vurgu yapmıştır. 1912-1913 yılları arasında meydana gelen Balkan savaşlarının²⁶³ toplum üzerinde yarattığı üzüntü ve travmanın da etkisiyle²⁶⁴ çocukların çok küçük yaşlardan itibaren beden gelişimlerinin desteklenmesini ve askerlik mesleğine hazırlanmaları gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple bilhassa mektep müfredatına Beden eğitimi derslerinin eklenmesine büyük bir önem göstermekle birlikte okullarda izci birlikleri oluşturarak çocuklara askeri talimler yaptırılmasını tavsiye etmiştir²⁶⁵.

²⁶⁰ Ulu, Türkçü ve Eğitimci Bir Aydın Ethem Nejat'ın Bilinmeyen Öyküleri Üzerine, 152-157.

²⁶¹ A.e.g, 152.

²⁶² Altın, Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri, 73.

²⁶³ Güngör, Edhem Nejad'a Bir de Yiğit Türkler'den Bakmak, 898.

²⁶⁴ Mehmet Salih Erkek, "Osmanlı Devleti'nde İlk Türkçü Eğitim Dergisi: Yeni Fikir", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1 (2012): 205.

²⁶⁵ "Ethem Nejat", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ethem-nejat-1887-1921/> [09.05.2023]

Ayrıca eserlerinde çocuk eğitimini en ince detaylarına kadar ele alarak anne babalara yol göstermiş, çocuklarını nasıl ve ne şekilde büyütmeleri gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Çocuğun doğumundan bakımına, hangi yiyecekleri günde kaç defa yemeleri gerektiğinden, kılık kıyafetlerine, hatta oynayacakları oyuncaklara kadar birçok konuyu örneklendirerek işlemiştir²⁶⁶. Ayrıca “Yeni Fikir” dergisinde yazdığı pek çok yazıyla da eğitime farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Ona göre eğitim-öğretim faaliyetleri kırsal hayattan ayrılmadan yürütülmelidir. Çocuklara şehir hayatını sevdirmek değil onlara gökyüzünü, dağları, ovaları, yeşili, akarsuları sevdirmek icap etmektedir. Yeni bir hayat ve sağlam bir terbiye köylerde doğanın içinde sağlanabilir. Mevcut eğitim sisteminde çocukların kırsal hayatla bağları koparılmış ve okul duvarları arkasına hapsedilmiştir. Bu durum gezici ve iradeli olan bu milletin evlatlarını, aciz ve tembel bir hale getirdiğini söylemiştir²⁶⁷.

Ethem Nejat’ın en önemli çalışmalarından biri de “Terbiye-i İptidaiye Islahatı” isimli eseridir. 1914 yılında İzmir maarif müdürlüğü yaptığı dönemde Aydın vilayet yöneticilerinin talebi üzere hazırladığı bu eser, Aydın ili için hazırlanmış bir rapor mahiyetindedir, ancak içerisinde yer alan fikirler ülke geneli içindir. Raporda Ethem Nejat, Darülmualimin (erkek öğretmen okulu) ve Darülmualimat (kız öğretmen okulu) ayırt etmeksizin bütün öğretmen okullarının çağın gereklerine uygun olarak ıslah edilmesi gerektiği vurgulamaktadır. Kızların eğitimine önem verilmemesini çürük bir temel üzerine bina inşa etmeye benzetmektedir. Aslında bu düşüncesinin temelinde, eğitimde istenilen neticelerin alınabilmesinde ön şartın eğitimli anneler yetiştirilmesi gerektiğine dair inancı gelmektedir. İleri medeniyet seviyesine ulaşmış olan bütün toplumların, kızların eğitimine büyük bir önem gösterdiklerini, hatta bu milletlerin topraklarında erkek okullarından önce kız kolejleri kurduklarını söylemektedir. Bu sebeple yok denecek kadar az olan kız mekteplerinin biran önce ıslah edilerek çoğaltılması gerektiğini düşünmektedir. Hatta Ethem Nejat kadınların eğitimlerinin erkeklerin eğitiminden daha önemli olduğunu, zira toplumların geleceği

²⁶⁶ Erkek, II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey, 302.

²⁶⁷ Ebubekir Keklik, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim Sorunu ve Osmanlı Aydınları”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 4 (2020): 1497.

olan çocukları en önce annelerin eğittiğini söyleyerek, çocukta en önemli eğitimin anne terbiyesi olduğunu dile getirmektedir²⁶⁸.

3.5. Sabri Cemil Yalkut

Osmanlı Devleti'nin buhranlı dönemlerinde yaşamış olan Sabri Cemil Yalkut, yazdığı edebî eserlerle, eğitim ve pedagoji içerikli yazılarıyla dikkat çekmiş önemli bir öğretmen ve fikir adamıdır. Kosova'nın Priştine kasabasında 1882 yılında dünyaya gelmiştir. 1903 yılında da İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesinden mezun olmuştur. Öncelikle İstanbul Mercan İdadisi kâtipliğinde memur olarak başlamıştır. Daha sonra Üsküp İdadisine öğretmen olarak görevlendirilmiş, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ise Üsküb Darümuallimin müdürlüğüne tayin edilmiştir²⁶⁹. Balkan savaşları sebebiyle Üsküp'ten ayrılmak zorunda kalan Sabri Cemil, 1912 yılına İstanbul'a gelerek Maarif Nezareti'nden görev talep etmiştir. 1913 yılında Maarif nezaretince Şam Lisesine müdür olarak görevlendirilmiş²⁷⁰ ve I. Dünya Savaşı'na kadar burada hizmetlerine devam etmiştir.²⁷¹

Sabri Cemil Bey hayatı boyunca pek dergi, mecmua ve süreli yayınlarda yazı, makale ve şiirlerini yayınlamıştır. Neşrinde ve içeriğinin oluşturulmasında önemli katkılarda bulunduğu Yıldız gazetesiyle ve Yeni Mektep dergisinde²⁷² yayınladığı yazılarıyla, okuyucu ve mektep öğretmenlerine fikirleri ile yol göstererek, onları yetiştirmek istemiştir. Hatta yazılarında en çok üzerinde durduğu konulardan biri çocuk eğitimi

²⁶⁸ Altın, Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri, 81.

²⁶⁹ Habibe Pekşen, "Sabri Cemil Yalkut'un Türk Eğitim Sisteminin Modernleşmesindeki Rolü" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İÜ. Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022), 76.

²⁷⁰ İlknur Doğan Kamalı, "Sabri Cemil Yalkut'un Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. BAÜN. Sosyal Bilimler Fakültesi, 2018),7.

²⁷¹ Hamza Altın, "II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil ve Amelî Fenn-İ Tedris'i", *Uluslararası Türk Dilleri, Tarihi ve Edebiyatı Dergisi*, C. 8, S. 2 (2013): 20-21.

²⁷² Doğan Kamalı, "Sabri Cemil Yalkut'un Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme", 12.

olmuştur. Çocuk konusunda ahlaki, edebî ve fennî eserler kaleme almıştır²⁷³. Bu eserlerin en bilinen olanı Amelî Fenn-i Tedris (Pratik Pedagoji) isimli eseridir.²⁷⁴

Sabri Cemil Bey özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çocuk eğitimi üzerine yoğunlaşan tartışmalara²⁷⁵ dahil olarak çocuklara vatan sevgisi ve hürriyet duygularının aşılmasını savunmuş ve bunu destekleyen hikâye ve şiirler kaleme almıştır²⁷⁶. Çocuklarda okul öncesi eğitim süreçlerinden, uygulanan teknik ve yöntemlerden bahsetmiş ve Ana mekteplerini tanıtan yazılar yazmıştır. Yaptığı bu çalışmalarla okul öncesi eğitimine ciddi katkılar sağlayan Sabri Cemil Bey özellikle çocuk eğitiminde kullanılan öğretim metot ve uygulamaları üzerinde önemle durmuş ve örneklendirerek yaptığı anlatımlarla pek çok öğretmene yol göstermiştir²⁷⁷.

Sabri Cemil'in eğitimle ilgili düşünceleri de dikkat çekicidir. O, eğitimin insan hayatında hava, su, ekmek kadar mühim olduğunu dile getirmiştir. Ona göre "Cemiyet-i beşeriyeyi refah ve saadete kavuşturan maariftir" ve insanlar artık "maarif asrına girmelidir. Ve bu asrın elbette ki en önemli ögesi çocuklardır. Toplumların, çocukların eğitimini göz ardı ederek "devr-i dilârâ"ya ulaşması mümkün değildir²⁷⁸. Bu sebeple çocuklara gereken eğitim ve terbiyenin verilmesinin önemini şu sözlerle dile getirmiştir.

Milletin ekmekten sonra birinci ihtiyacı olan terbiyeyi çocuklarımıza işte bu suretle vermeliyiz. İleride balmumu gibi şekilden şekle girmemeleri için

²⁷³ Gyülasfiye Melani, "Makedonyalı Sabri Cemil'in Yeni Mekteb Dergisi'ndeki Yazılarının İncelenmesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014), 9.

²⁷⁴ Altın, II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil ve Amelî Fenn-İ Tedris'i, 21.

²⁷⁵ Nâzım Hikmet Polat, *II Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 2 bs. (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 15.

²⁷⁶ Melani, Makedonyalı Sabri Cemil'in Yeni Mekteb Dergisi'ndeki Yazılarının İncelenmesi, 9.

²⁷⁷ Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 73.

²⁷⁸ Altın, II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil ve Amelî Fenn-İ Tedris'i, 21.

*onları bugün dikkat etmeye ve düşünmeye alıştırmalıyız. Çocukta fikir var, irade var, kabiliyet var. Yanlış bir usul, bunların hepsini köreltir.*²⁷⁹

Sabri Cemil'in bir diğer üzerinde durduğu konulardan biri de psikolojidir. Ona göre insana terbiye veren bilim dalı psikolojidir ve bu bilim kendi içerisinde 3'e ayrılır. Bunlar; terbiye-i ahlakiye, terbiye-i fikriye ve terbiye-i bedenîyye'dir. Bu ilim sayesinde öğretmenler, öğrencilerinin fitratlarında bulunan yeteneklerini çok daha kolay keşfedebilecektir. Ayrıca bir öğretmen için en iyi terbiye kitabı elbette ki çocuklardır. Onu okuyabilen eğitimci en önemli ve faydalı okumayı yapmış demektir²⁸⁰.

Batı'da ortaya çıkan modern okul öncesi eğitim yaklaşımlarını da yakından takip eden Sabri Cemil Bey, bu yaklaşımları yer yer eleştirmiştir. Bunlardan biri İsviçreli bilim adamı "Johann Heinrich Pestalozzi'nin" ortaya attığı eğitim yaklaşımıdır. Sabri Cemil Bey bu eğitim yaklaşımının düzensiz ve disiplinsiz bir sistem olduğunu söyleyerek eleştirir. Çünkü ona göre bu sistemde derslerin belirli bir süresi olmadığından düzensiz bir şekilde öğretim yapılıyor ve alıştırmaların takibinde, kısaca zamanının kullanımında herhangi bir programa bağlı kalınmıyordu. Bu da eğitimde disiplinsizliği beraberinde getiriyordu. Oysa ona göre ise eğitimde disiplin, okul içerisinde kontrol ve düzeni sağlıyor, öğretmenin çalışma yapmasını ise kolaylaştırıyordu. Bunun yanında Sabri Cemil Bey, disiplini sadece iyiliğe teşvik edip, kötülüğü yasaklayan ödül ve ceza sistemi olmadığını vurguluyordu. Gerçek disiplinin bunların çok daha ötesinde sorunu çok daha önceden anlayan ve engelleyen bir anlayış olduğunu dile getiriyordu. Zaten bu anlayışla oluşturulmuş iyi bir okulda cezaya gerek duyulmayacağını söylerken ödüllendirmenin ise bir disiplin aracı olmaktan ziyade adaleti sağlamak için başvurulan bir yöntem olduğunu savunuyordu²⁸¹.

²⁷⁹ Doğan Kamalı, Sabri Cemil Yakut'un Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme, 80.

²⁸⁰ Melani, Makedonyalı Sabri Cemil'in Yeni Mekteb Dergisi'ndeki Yazılarının İncelenmesi, 12.

²⁸¹ Pekşen, Sabri Cemil Yalkut'un Türk Eğitim Sisteminin Modernleşmesindeki Rolü, 114-115.

Okul öncesi eğitiminin modernleştirilmesinde gerek yaptığı çalışmalarla gerekse kaleme aldığı eserlerle önemli katkılarda bulunan Sabri Cemil Bey hayatı boyunca gerek maarif nezaretinin bünyesinde gerekse gönüllü olarak eğitim alanının çeşitli kademelerinde görevlerde bulunmuştur. 1948 yılı itibariyle emekliye ayrılarak Beyazıt Genel Kütüphanesi, Süleymaniye ve Üsküdar Kütüphanelerinde gönüllü olarak görev yapmış ve 1957 yılında 72 yaşında vefat ederek Edirnekapı Şehitliğine defnedilmiştir²⁸².

3.6. İsmail Hakkı Baltacıoğlu

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 28 Şubat 1886 tarihinde İstanbul'un Cihangir semtinde dünyaya gelmiştir. Babası Baltacıoğlu İbrâhim Edhem, annesi ise Hamdûne Hanım'dır. 4,5 yaşında başladığı ilköğretimini 1899 yılında tamamlamış, 1903'te ise Vefa İdadisinden mezun olmuştur. Daha bu yaşlarda iken okuduğu Rousseau'nun Emile onun üzerinde derin bir tesir bırakmıştır. 1904 yılı itibariyle Dârülfünûn-ı Osmânî'nin tabiiye şubesine başlayan İsmail Hakkı Bey, henüz burda öğrenci iken Dîvân-ı Hümayun defteri kaleminde çalışmaya başlamış, 1908 de Dârülfünûn'dan mezun olmuştur. Akabinde Darulmuallimi İptidaiyye'de hat öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Okul müdürü Satı Bey'in tavsiyesi ve devrin Maarif Nâzırı Emrullah Efendi'nin onayı ile pedagoji ve el sanatları konularında incelemelerde bulunmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir²⁸³. Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika ve İsviçre'de ki okulları incelemiş ve eğitimde yeni yaklaşımlar geliştiren ünlü kişilerle tanışmıştır²⁸⁴. Bu gezisi onda derin tesirler bırakmış, hatta Fransa'da geçirdiği zamanı ömrünün en feyizli yılları olarak nitelendirmiştir²⁸⁵. Yurda dönmesinin ardından

²⁸² A,e,g, 78.

²⁸³ Kemal Aytaç, "İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*", C. 17, S. 1 (2019): 237.

²⁸⁴ Bahri Ata, "İsmayil Hakkı Baltacıoğlu ve Tarih Öğretimi", *Türk Kültürü*, S. 450 (2000): 591.

²⁸⁵ Hamza Altın, "II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları İle İlgili Düşünceleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, S. 55 (2014): 222.

1913’de Darülfünun ’da pedagoji profesörlüğüne atanan İsmail Hakkı Bey, 1933’e kadar rektörlükte dahil olmak üzere eğitimin idari ve akademik kadrolarında görev almıştır. 35’i doğrudan eğitimle ilgili olmak üzere toplam 135 eser bırakmıştır²⁸⁶.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Osmanlı’da “eğitim reform akımının” en büyük temsilcisidir²⁸⁷. O, dönemin eğitim sistemini ciddi şekilde eleştirerek, geleneksel uygulamaların köklü bir değişimden geçirilmesini ve çağa uygun yeni bir eğitim modeli oluşturulması gerektiğini savunmuştur²⁸⁸. Dönemin okul öncesi eğitim kurumları olan Mahalle Mekteplerini de eleştirerek bu okulları hürriyet düşmanı ve ezberci zihniyetle oluşturulmuş medrese yavruları olmakla itham etmiştir. Ona göre çocuğa okuma yazma dışında bir şey öğretmeyen bu kurumlarda çocuğun kişiliğini hiçe sayılmakla birlikte, dayak bir eğitim aracı olarak meşrulaştırmıştır²⁸⁹. Oysa cemiyetin muhtaç olduğu insan tipini yetiştirmek ancak milletin kültürünü ve zamanın tekniğini dikkate alarak oluşturulan yeni bir eğitim sistemi ile mümkün olduğunu söylemiştir²⁹⁰.

Davranışçı öğrenme modelini reddeden Baltacıoğlu, bunun yerine yapılandırmacı eğitim anlayışını benimsemiştir. Ona göre çocuklar okula başlamadan öncesinde düşünüldüğü gibi komple bilgisiz değildir. Çocuk, çevre ve içerisindekiler hakkında belirli bilgilere sahiptir ve bu bilgiler okul hayatında öğretilmek istenen ilimler için bir temel niteliği taşımaktadır. Çocuk bu bilgileri kendi içerisinde mevcut olan kabiliyet ile öğrenmektedir. Bu öğrenme kimi zaman görerek, kimi zaman araştırarak, kimi zamanda inceleyip tahlil ederek gerçekleşir. Çocukta hâlihazırda bulunan merak,

²⁸⁶ Pekşen, Sabri Cemil Yalkut’un Türk Eğitim Sisteminin Modernleşmesindeki Rolü, 50.

²⁸⁷ Aytaç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 240.

²⁸⁸ Özbay Güven ve Baybars Recep Eynur, “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Beden Eğitimi ve Spor İle İlgili Görüşleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 33, S. 95 (2017): 164.

²⁸⁹ Okay Demir ve Kemal Duruhan, “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Özgün Eğitim Sistemi ve Bu Sistemin Zamanın Çağdaş Eğitim Yaklaşımları İle Karşılaştırılması”, *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, C. 3, S. 1 (2019): 2.

²⁹⁰ A.e.g, 3.

taklit, resmetme, bedensel faaliyetler gibi yaradılıştan itibaren var olan eğilim ve içgüdüler, okulda verilecek eğitimin temelini çok daha öncesinde oluşturmaktadır. Bu sebeple Baltacıoğlu, çocuğun ilk kazandığı bilgileri onun tecrübelerin bir ürünü olarak görmektedir²⁹¹.

Fikirlerinin şekillenmesinde Emile Durkheim ve Jean Jacques Rousseau olmak üzere birçok düşünürden etkilenen İsmail Hakkı, Türk pedagojisinin kurucusu olarak kabul edilir. Kendine özgü yeni bir eğitim yaklaşımı ortaya koyarak “İçtimaî Mektep” adını verdiği yeni bir eğitim modelini geliştirir²⁹². Bu sistemi ayrıntıları ile “İçtimai Mektep” adını verdiği eserinde ele alarak, bazı değerlendirmeler yapar. Eser; sosyal okulun yapısı, kişilik gelişimi, gelişim evreleri, eski ile yeni pedagojik yaklaşımlar, demokrasi ve pedagoji olarak altı başlıktan oluşmaktadır²⁹³.

Baltacıoğlu’nun savunduğu “İçtimaî Mektep” modeli aslında onun eğitim anlayışının bir bakıma özetidir. Bu yeni okul modelinde, geleneksel sınıf sistemi, ders saatleri, geleneksel eğitim ve öğretim metotları yoktur. Kitaba bağlı ezberci eğitim, ceza ve baskı gibi uygulamalar da bulunmamaktadır. Teorik ders veya uygulamalı ders diye oluşturulan ayırım da bu okulda kaldırılmış ve eğitim hayatın içerisinde, yaparak ve yaşatarak öğrenme anlayışı içerisinde uygulamaya konulmuştur²⁹⁴. İçtimai Mektep modelinde eğitim şu üç ana ilke etrafında şekillendirilmiştir. Bunlardan ilki, çocuğa toplum değerlerini özümleterek onun toplumsal bir kimlik oluşturmaya katkı sağlamaktır. İkincisi, milletin gerçeklerini tanıyarak ülkenin sorunlarına duyarlı ve çözümünde istekli bireyler yetiştirmenin yanında, anlamasına yardımcı olmak ve içerisinde vatanına ve milletine sevgi, bağlılık ve hizmet etme isteği uyandırmaktır.

²⁹¹ Hatice Kadioğlu Ateş ve Rabia Akyol, “İsmail Hakkı Baltacıoğlu On Education”, *Avrasya Eğitim ve Edebiyat Dergisi*, C. 5, S. 16 (2016):12.

²⁹² Yücel Namal ve Duygu Kartal İncebacak, “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim Anlayışının MEB 2023 Eğitim Vizyonuna Yansımaları”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 1 (2021): 34.

²⁹³ Pekşen, Sabri Cemil Yalkut’un Türk Eğitim Sisteminin Modernleşmesindeki Rolü, 50.

²⁹⁴ Namal, İncebacak, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim Anlayışının MEB 2023 Eğitim Vizyonuna Yansımaları, 35.

Üçüncüsü ise çocuğa bir meslek kazandırmaktır²⁹⁵. İsmail Hakkı, İçtimai Mektep modelini İstanbul'da Şemsül Mekatip Okulu'nda uygulamaya koyarak pedagoji anlayışının ilk denemelerini yapmıştır. Burada aile müsamereleri, kır gezintileri, kendi kendine öğrenme, zanaat işleri ve öz tiyatro denemeleri de yapmıştır²⁹⁶. İki yıl kadar bu okulda görev yapan İsmail Hakkı Bey, daha sonra kendi dışında cereyan eden olaylar sebebiyle buradaki görevinden ayrılmıştır²⁹⁷. 1942-50 yılları arasında iki dönem milletvekilliği yapan Baltacıoğlu, 1950'den sonra bir yandan "yeni adamı" adlı derginin neşredilmesi ile ilgilenirken diğer yandan da çeşitli konularda eserler yazıp, konferanslar vermeye devam etmiştir²⁹⁸. II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet gibi önemli dönemlerine şahitlik eden Baltacıoğlu 1 Nisan 1978 günü Ankara'da hayata veda etmiştir²⁹⁹.

3.7. Ayşe Sıdika Hanım

Ayşe Sıdika Hanım, 1872'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Osmanlı ulemasından aydın ve ileri görüşleri ile tanınan Mustafa Numan Efendi'dir. Kızının iyi bir eğitim almasını isteyen Mustafa Numan Efendi, onu kız kardeşi ile birlikte küçük yaşta Beyoğlu'nda bir Rum mektebi olan Zapyon Kız Lisesi'ne yatılı olarak yazdırmıştır³⁰⁰. Ayşe Sıdika Hanım, bir taraftan babasından aldığı eğitim sayesinde

²⁹⁵ Feyzullah Uz, "İnkılap'tan İhtilal'e Eğitim: Pedagog İsmail Hakkı Baltacıoğlu"

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. BUÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 77.

²⁹⁶ A. Zeynep Işık, "İsmail Baltacıoğlu'nun Eğitim Yaklaşımı", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 9, S. 9 (1997): 256.

²⁹⁷ H. Aliyar Demirci ve Enes Özkan, "II. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne", *Belgi Dergisi*, S. 22 (2021): 809.

²⁹⁸ Kadioğlu Ateş, Akyol, İsmail Hakkı Baltacıoğlu On Education, 10.

²⁹⁹ Hamza Altın, "II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları İle İlgili Düşünceleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, S. 55 (2014): 223.

³⁰⁰ Mustafa Şanal ve Mustafa Güçlü, "Türk Eğitim Tarihinin Tozlu Sayfalarına Sıkışıp Kalan Aydın Bir Kadın Eğitimci: Ayşe Sıdika Hanım (1872-1903), Öğretmen ve Öğretmenlik

Türk-İslam düşünce dünyasına hâkim olurken, diğer taraftan da okuduğu bu okul sayesinde Batı kültürüne aşina olarak çok yönlü bir eğitim anlayışına sahip olmuştur³⁰¹. Zapyon Kız Lisesi'nde ilk, orta ve yüksek eğitimini tamamladıktan sonra³⁰² II. Abdülhamit'in "Öğrendiklerini ölünceye kadar vatandaşlarına öğretsin" fermanıyla kız muallim mektebi Darümuallimâta coğrafya, ahlak ve el işleri öğretmeni olarak atanmıştır³⁰³. İngilizce, Fransızca, Rumca ve Bulgarca bilen Ayşe Sıdika Hanım³⁰⁴ bildiği yabancı diller sayesinde dönemin önde gelen eğitim tartışmalarını ve literatürünü de yakından takip edebilmiştir³⁰⁵.

Ayşe Sıdika Hanım, Dârümuallimât'ta öğretmenliğe başlamasının ardından bu okulda pedagoji dersinin olmayışı dikkatini çeker ve ders programına pedagoji dersinin eklenmesi hususunda bir takrir yazarak Maarif Nezareti Celîlesi'ne sunar. Maarif Nezareti bu öneriyi dikkate alarak 1892-93 öğretim yılında okulun ders programına Fenn-i Terbiye ve Usûl-i Tedris adıyla bir pedagoji dersi konulmasına karar verir ve pedagoji öğretmeni olarak da Ayşe Sıdika Hanım'ı görevlendirir. Henüz müfredata bile yeni konulmuş bu dersi işleyebilecek hâlihazırda ders kitabı bulunmadığını fark eden Ayşe Sıdika Hanım, kitap eksikliğini giderebilmek amacıyla derslerinden, kendi

Mesleğine Bakışı", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 10 (2016): 236-237.

³⁰¹ Ümüt Akagündüz, "Düşünce Tarihimizin Eğitimci Sıralarından Ayşe Sıdika Hanım ve Usul-î Talim ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri", *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, C. 21, S. 81 (2015): 91

³⁰² Ayşe Sıdika, *Usûl-İ Talim ve Terbiye -Türkiye'de İlk Eğitim ve Öğretim Yöntemi Kitabı*, Haz. Mustafa Gündüz, 1 bs. (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 3.

³⁰³ Hamza Altın, "Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım ve Eseri Usul-I Talim ve Terbiye Dersleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S.2 (2017): 180.

³⁰⁴ Abdullah Kazancı, "Ayşe Sıdika Hanım'ın "Usul-İ Terbiye Dersleri" Adlı Eseri Çerçevesinde Ahlak Öğretimi İlkeleri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AÜ. Sosyal Bilimler Akademisi, 2003),14-15.

³⁰⁵ Ayşe Sıdika, *Usûl-İ Talim ve Terbiye*, 3.

fikirlerinden ve yabancı kaynaklardan yararlanarak Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri adındaki eserini kaleme alır. Bu eser tarihimizde modern anlamda yazılmış ilk terbiye ve tedris kitabı olarak, 1897 yılında basılır ve uzun seneler Dârümuallimîn ve Dârümuallimât'ta ders kitabı olarak okutulur³⁰⁶.

Ayşe Sıdika Hanım, eğitim tarihimiz içerisinde, ilk kadın eğitim bilimcimizdir. Hatta o, Usul-ı Talim ve Terbiye adını verdiği eseriyle bütün Müslüman kadınlar arasında ilk eğitim kitabını yazan pedagogdur³⁰⁷. Eser içerisinde çocuk psikolojisi, çocuk eğitimi ve ahlakına dair pek çok teorik ve tecrübî bilgiler yer almaktadır ve bu bilgilerin kahir ekseriyeti günümüz eğitiminde bile hala geçerliliğini korumaktadır³⁰⁸. Eserde kadın eğitiminin önemine de fazlaca vurgu yapılırken, ele alınan konular da ekseriyetle anne ve çocuk ekseninde değerlendirmektedir³⁰⁹.

Ayşe Sıdika Hanım'a göre eğitim, ameli ve fenni bir süreçtir. Bu sebeple gerçek başarı ancak teori ile pratiğin bir arada kullanılmasıyla elde edilebilir. Ona göre aslolan tıpkı bilimde olduğu gibi eğitimde de gözlem ve deneye dayalı olarak ilerlenmesidir. Buna ne denli dikkat edilirse verimde o denli artacaktır. ³¹⁰ Eserinde “Temâyulat-ı insaniyeyi amâl-i hayriyeyi mucip olacak bir suretle ıslah etmek” diye tanımladığı eğitimi, insanın yaradılış itibarıyla var olan kötü eğilimlerini faydalı davranışlara dönüştürecek

³⁰⁶ Emine Keskiner, “Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Biliminin Öncüleri ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme (Ayşe Sıdika Hanım ve Sâti Bey)”, *Osmanlı Mektepleri (Bir Modernleşme Çabası Olarak Osmanlı Eğitiminde Yeni Arayışlar)*, Der. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 17-18.

³⁰⁷ Altın, Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım ve Eseri Usul-I Talim ve Terbiye Dersleri, 180.

³⁰⁸ Ayşe Sıdika, *Usûl-İ Talim Ve Terbiye -Türkiye'de İlk Eğitim ve Öğretim Yöntemi Kitabı*, IX-6.

³⁰⁹ Akagündüz, Düşünce Tarihimizin Eğitimci Simalarından Ayşe Sıdika Hanım ve Usul-î Talim ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri, 92.

³¹⁰ Ayşe Sıdika, *Usûl-İ Talim ve Terbiye -Türkiye'de İlk Eğitim ve Öğretim Yöntemi Kitabı*, 12.

bir ıslah projesi olarak görmekte³¹¹ ve Terbiye-i cismâniye (beden eğitimi), Terbiye-i fikriye (zihin eğitimi), Terbiye-i ahlâkiye (ahlak eğitimi), başlıklarına ayırmaktadır. Ancak o “Sağlık olmadıktan sonra diğer eylemlerin kıymet-i harbiyesi yoktur, zira insan için “ilim lazım fakat sıhhat elzemdir” diyerek beden eğitimine ayrı bir önem atfetmektedir³¹². Beden eğitiminin çok küçük yaşlardan itibaren başlatılmasını ve çocuklara jimnastik eğitimi verilerek hareket kabiliyetlerinin artırılmasını tavsiye etmektedir. Ayrıca öğretmenlerin çocukları sadece ders çalışma konusunda değil, oyun oynama, hareket etme ve bedensel aktivitelere teşvik ederek sağlıklı bir beden inşa edebilmeleri hususunda onları desteklemeleri gerektiğini söylemektedir³¹³. Özellikle çocuklardaki bireysel farklılıkların göz önünde bulundurularak onlara yaklaşımlarını ve bu doğrultuda eğitim-öğretim yapılmasını savunmaktadır. Ayrıca çocukların zihnî gelişimleri ile fizikî gelişimleri arasındaki bağlantılara da dikkat çekerek bu unsurların öğretmen tarafından göz ardı edilmemesini istemektedir.³¹⁴

Ayşe Sıdika Hanım, çocuk eğitiminde ezberciliğe karşı çıkar ve bir konunun kalıcı bir şekilde öğreniminin ezberle değil ancak inceleme, araştırma ve tecrübe ile gerçekleşebileceğini ifade eder³¹⁵. Ancak ezberi komple eğitimin dışına çıkarmaz. O özellikle çocuk eğitiminin ilk yıllarında yani okul öncesi eğitim sürecinde ezbercilikten uzak durulmasını savunur. Çocuklara bir şey öğretilirken, öncelikle onların dikkatini celbederek öğrenmeye teşvik edecek yöntemler kullanılmasını, basit

³¹¹ Altın, Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım ve Eseri Usul-I Talim ve Terbiye Dersleri, 181.

³¹² Ayşe Sıdika, *Usûl-İ Talim ve Terbiye -Türkiye’de İlk Eğitim ve Öğretim Yöntemi Kitabı*, 12-17.

³¹³ Akagündüz, Düşünce Tarihimizin Eğitimci Simalarından Ayşe Sıdika Hanım ve Usul-î Talim ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri, 93-94.

³¹⁴ Şanal, Güçlü, Türk Eğitim Tarihinin Tozlu Sayfalarına Sıkışıp Kalan Aydın Bir Kadın Eğitimci: Ayşe Sıdika Hanım, 247.

³¹⁵ Altın, Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdika Hanım ve Eseri Usul-I Talim ve Terbiye Dersleri, 181.

bilgi ve hesapların uygulamalı olarak öğretilmesini doğru bulur³¹⁶. Avrupa'dan örnekler vererek okul öncesi eğitiminde teorik bilgiden ziyade pratik bilgiye önem verildiğini,³¹⁷ deney ve gözlem metodunun okullarda tatbik edilebilmesi amacıyla büyük harcamalar yaptıklarını aktarır. Ona göre, ilim ve fennin temelinde tecrübe (deney) ve müşahede (gözlem) metodu vardır. Bu nedenle bu metodun çocuklara çok erken yaşlardan itibaren sevdirmesi ve bu meyanda gereken çabanın gösterilmesi oldukça önemlidir³¹⁸. Ayrıca öğretmenlik mesleğine dikkat çekerek herkesin öğretmen olamayacağını, çünkü terbiye ilminin sanılanın aksine zor bir zanaat olduğunu ifade eder. İyi bir öğretmenin, donanımlı, güzel ahlâk sahibi, pedagojik formasyon konusunda yeterli, iradeli ve mesleğine istidatlı bir birey olması gerektiğini dile getirir. O yaşadığı dönem itibariyle pek fazla kişinin bihaber olduğu yöntem ve metotları aktarması ve daha pek çok konuda daha yaptığı çalışma ile eğitim tarihimize önemli katkılarda bulunur ve 31 yaş gibi çok genç bir yaşta veremden hayatı kaybeder³¹⁹

³¹⁶ Kazancı, Ayşe Sıdıka Hanım'ın "Usul-İ Terbiye Dersleri" Adlı Eseri Çerçevesinde Ahlak Öğretimi İlkeleri, 45.

³¹⁷ Akagündüz, Düşünce Tarihimizin Eğitimci Simalarından Ayşe Sıdıka Hanım Ve Usul-î Talim Ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri, 95.

³¹⁸ Şanal, Güçlü, Türk Eğitim Tarihinin Tozlu Sayfalarına Sıkışıp Kalan Aydın Bir Kadın Eğitimci: Ayşe Sıdıka Hanım, 246.

³¹⁹ A.e.g, 246-248.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERN ANAOKULLARININ KURULMASI

Modern okul öncesi eğitim kurumları 18. ve 19.yüzyıl da ilk olarak Batı'da ortaya çıkmıştır. Bu kurumların ortaya çıkışına Friedrich, Froobell, Pastelozzi, ve Maria Montessori gibi isimler öncülük etmiştir. Kendilerine özgü eğitim yaklaşımları geliştiren bu kişiler yaptığı çalışmalarla klasik tarzdan farklı, yeni yöntem ve teknikler ortaya koyarak okullar açmaya başlamışlardır. Döneminin yaygın eğitim anlayışında sıklıkla başvurulan katı disiplin ve bedeni cezalar yerine çocuk merkezli yapılar inşa ederek çocuğu anlama ve kararlarına saygı gösterilmeyi merkeze koyan yeni bir eğitim anlayışını benimsemiştir.³²⁰

Osmanlı Devleti'nde modern eğitim sisteminin oluşturulması Mısır'daki Mehmet Ali Paşa örneğini izleyen II. Mahmut (1801 – 1839) dönemi ile başlatılabilir. II. Mahmut'un 1824 yılında yayınladığı “talim-i sıbyan” fermanı, eğitim alanında modernleşmeye yönelik ilk adımdır. Fermana eğitimin modernleştirilmesi yahut sistemin değiştirilmesinden bahsedilmese de devletin çocukların eğitimine müdahale etmeye başlaması, eğitim sisteminde klasik dönemden ayrılışın, daha sonraki ıslahatların ise başlangıcı kabul edilir³²¹. İlerleyen yıllarla birlikte büyük oranda şekillendirilen okul öncesi eğitimi, II. Meşrutiyetle birlikte ayrı bir döneme girer ve Osmanlı topraklarında Modern anaokulları kurulmaya başlar.

Osmanlı Devleti'nde Modern anaokullarının kuruluş ve gelişimini, özel olarak kurulanlar ve resmi olarak kurulanlar olmak üzere iki alt başlığa ayırabiliriz.

³²⁰ Bardak, *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 25.

³²¹ Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, 11-13.

4.1. Özel Anaokulları

Osmanlı Devleti'nde modern okul öncesi kurumları öncelikle Gayri Müslim halk tarafından kurulmuştur. Bu kurumların benzerlerinin Müslüman halk tarafından kurulup yayılması ise II. Meşrutiyet'in hemen öncesindeki dönemlere tekabül etmiştir. 23 Temmuz 1908 öncesinde bazı illerde, 1908'den sonra ise İstanbul'da özel girişimler sonucu oluşturulan bu mekteplerinin resmi olarak açılması ise Balkan savaşları sonrasında gerçekleşebilmiştir³²².

Osmanlı yönetici ve eğitimcilerinden yurt dışına gidip buradaki okul öncesi kurumlarını inceleme fırsatı bulanlar, ülkeye döndüklerinde modern anaokullarının oluşturulması için bazı girişimlerde bulunurlar. Ancak şunu belirtmekte fayda var ki Avrupa'da ki eğitim sisteminden etkilenmeleri bu kişilerin topyekûn Batı medeniyeti savunuculuğu yaptığı şeklinde algılanmamalıdır. Batı'nın eğitim felsefelerinden iyi ve güzel olanın alınıp Osmanlı eğitimi ile harmanlanarak yeni bir metot oluşturulmak istenilmesi şeklinde tabir etmek daha doğru olacaktır. Örneğin II. Meşrutiyet döneminin önemli eğitimcilerinden biri olan Satı Bey, döneminin bazı akımlarına karşı yeniden İslam medeniyetine dönüşü savunmaktadır. Ona göre Batı, İslam medeniyetinin ruhunu almış ve geliştirerek ilerlemiştir. Müslümanlara düşen ise bunu Avrupa'dan geri almaktır. Satı Bey, Avrupa'nın Ortaçağ'dan ibaret görülemeyeceğini, İslam medeniyetinin gerçek ruhunu kaybettiğini, bu ruhu yeniden canlandırmak için harekete geçilmesi gerektiğini dile getirmiştir.³²³ Kâzım Nâmi Bey de Satı Bey'in görüşüne oldukça benzer bir tavır sergileyerek ısrarla İslami eğitimin önemi üzerinde durmuştur. Ona göre Müslümanlar, insanlığa varlığını İslamiyet'le tanıtmıştır. İslamiyet'ten ne kadar uzaklaşırsa o kadar zarar edilecektir. Şu ana kadar dinî eğitime önem verilmemiş ve inançlar zihne yeterince yerleştirilmemiştir. Bizleri asıl taassup

³²² İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Devlet'inde Okul Öncesi Eğitimi", *Milli Eğitim*, S. 192 (2011): 162.

³²³ Mustafa Ergün, "Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S.1 (1987): 4.

ve dinsizlik mahvetmiştir³²⁴ şeklinde ki ifadeleri, Batı taklitçiliği ya da savunuculuğun aksine öze dönüşü savunmak şeklinde yorumlanabilir.

Kazım Nami Duru, II Meşrutiyet döneminde okul öncesi eğitim alanında önemli çalışmalar yapmış bir eğitimcidir. 1909'da Avusturya-Macaristan'a yaptığı gezisinde okul öncesi eğitim kurumlarını görür ve sistemlerine duyar. Yurda döndüğünde Selanik'te modern ilk ana sınıfını olan "Ravza-i Sıbyan" mektebini kurar.³²⁵ Ancak bu okulda çalıştıracak Osmanlı mekteplerinden yetişmiş Müslüman öğretmenler bulamayınca Allians İsrailit okulundan yetişmiş iki bayan öğretmeni görevlendirir. Froobell usulünün ilk bilgilerini Kazım Nami Bey yurt dışında görüp tecrübe ettiği kadarıyla kendisi verir. Okulun kurulmasından kısa bir süre sonra patlak veren Balkan savaşları Kazım Bey'in çalışmalarını sekteye uğratsa da daha sonra İzmit'te Ermeni bir bayanla, sonrasında ise Türk bir bayanla "Ana mektebi" açarak çalışmalarına devam eder.³²⁶

Dönemin Maarif Nazırı olan Ahmet Şükrü Bey de yeni usul ve tekniklerden etkilenmiş ve Çapa Darülmuallimat'ında özel bir anaokulu açmıştır. Bu kurumda Kazım Nami Beyi derslerin planlaması ve yürütülmesinde görevlendirmiş ve öğretmenlerin eğitilebilmesi amacıyla Fransızca bir eser olan Çocuk Bahçesi Rehberi (okul öncesi eğitim rehberi) adındaki eseri de kendisine tercüme ettirmiştir. Kazım Nami Bey hem okul öncesi alanındaki çalışmaları hem de yaptığı tercüme dolayısıyla Türk eğitim tarihi içerisinde modern ana mekteplerinin kurucusu olarak adlandırılmıştır³²⁷. Hatıratlarında konuyu aktaran Kazım Nami Selanik'te kurduğu Ravza-ı Sıbyan mektebinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden mensup olduğu birinci kulübün

³²⁴ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, 1bs. (Ankara: Pegem Akademi, 1996), 202.

³²⁵ Gurbetoğlu, Atlı, Kazım Nami Duru'nun Okul Öncesi Eğitime Katkıları ve "Çocuk Bahçesi Rehberi" Adlı Eserinin İncelenmesi, 230.

³²⁶ Türk, Osmanlı Devlet'inde Okul Öncesi Eğitimi, 162.

³²⁷ Gurbetoğlu, Atlı, Kazım Nami Duru'nun Okul Öncesi Eğitime Katkıları ve "Çocuk Bahçesi Rehberi" Adlı Eserinin İncelenmesi, 226.

desteğiyle oluşturulduğunu ve bu sayede memlekette ana sınıflarının ilk kurucusu olma şerefine nail olduğunu dile getirmiştir³²⁸.

Fransız ihtilalinin dünyayı etkisi altına alan kavram ve söylemleri, dönemin Türk aydınlarını da etkilemiştir. Özellikle bu dönemde Avrupa'ya eğitim tahsili için giden öğrenciler, milliyetçilik söylemleri ile tanışmışlar ve yurda döndükten sonra bu fikir etrafında dernekler kurup bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır.³²⁹ Bu derneklerden biri olarak ortaya çıkan ve özellikle siyasetteki etkin rolü nedeniyle 1908–1918 yıllarına damga vuran Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti de³³⁰ devletin içine düştüğü durumdan kurtuluşun eğitimle mümkün olduğunu dile getirirken, çocukların “Osmanlılık bilinci” ile yetiştirilmesini savunmuştur. Tanzimat Fermanı ile elde edilen haklar çerçevesinde kurulan gayrimüslim ve Batı tarzı okulların milliyetçi ve ayrılıkçı eğitim faaliyetlerinin de etkisiyle halk arasında ayrışma hızla büyümüştür. Bütün bu olumsuzlukların önlenmesi için devlet içerisinde “Osmanlılık akımı” adı altında milli bir şuur oluşturma ve Müslüman halkı bir arada tutma çabaları başlatırken, ihtiyaç duyulan yeni yurttaş modelini yetiştirme görevi de mekteplere verilmiştir.

İttihat ve Terakki cemiyeti, eğitimde millileşme fikrini hayata geçirebilmek adına okullar açmış ve bu okulların bünyesinde “anaokulu”, “kindergarden” ya da “çocuk bahçesi” adını verdiği okul öncesi sınıfları oluşturmuş 1911 yılında da bu okulların gayelerinin belirlendiği bir nizamname yayınlamıştır³³¹. Bunlardan biri olarak Beşiktaş'ta bulunan İttihat ve Terakki Mektebi içerisinde bir anaokulu sınıfı oluşturulmuş ve 4-6 yaş arasındaki çocuklar bu mektebe kabul edilmiştir. Okulun içerisinde kullanılacak araç, gereç ve materyaller ise yurt dışından temin edilmiştir.

³²⁸ Nehir Küçükkeleş, “İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikası (1908-1918) Cemiyet'in Kendi İnsan Tipini Yaratma Politikası”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. NKÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 41.

³²⁹ A.e.g, 32.

³³⁰ Satılmış Gökbayır, “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S.1 (2012): 62.

³³¹ *Osmanlı İttihat Mektepleri Çocuk Bahçesi İbtidai Programı*, Rumi 1327 (M.1911)

Her ne kadar eğitimde millileşme savunulsa da yetişmiş öğretmen eksikliği nedeniyle bu okullarda yabancı öğretmenler görevlendirilmiştir³³². Bu okul öncesi kurumlarında uygulanan programı ise günümüz Türkçesi ile şu şekildedir.

İki yıl olarak belirlenen eğitim sürecinde ilk yıl çocuklara hiçbir ders kitabı okutulmaz.

Oyun: Çocukları oyun oynatmak, eğlendirmek suretiyle, uygulamalı olarak sıhhat ve beden gelişimlerine, ahlaki ve fikri gelişimlerine hizmet edilir. Çocukların beden gelişip büyümelerine ve istifadelerine hizmet etmek birinci derecede haiz olduğundan her ders arasında çocuklar yarım saat şarkı, dans ve oyunlarla eğlendirilir. Oyunlar öğretmen gözetimi altında hava müsait ise bahçede, hava müsait olmadığı vakitlerde ise sınıfta oynatılır.

Jimnastik: İsveç usulü düzenli beden hareketlerinin yaptırılması suretiyle talim olunur.

Şarkı söyleme: Çocuklar piyano eşliğinde veya sözlü şarkılarla dans ettirilir. Masumane şiir ve şarkılar hep bir ağızdan söylenilerek talim yapılır.

Bahçivanlık: Çocuklar her gün bir saat kadar bahçede meşgul edilir. Bitkiler hakkında basit bilgiler verilerek isimleri tanıtılır. Bunun yanında bitki yetiştirmede kullanılan alet ve edevat tanıtılır.

El işleri: Froebel usulü hazırladıkları sanat etkinlikleri ve eğitim faaliyetleri sınıfta tedris olunur. Güzel havalarda dersler bahçede işlenir. Resim defterlerine basit resimler yaptırılır.

Ahlak: Ahlaki esasların müşfik bir anne nasihatleri suretindeki kısa hikâyelerle ve güzel misaller gösterilmesi suretiyle uygulamalı olarak öğretilir. İyilik ve güzel davranışların ruh üzerindeki güzel tesirleri yüceltilir. Anne, baba, kardeş, akraba ve öğretmenlere karşı olan vazifeler anlatılara idrak etmeleri sağlanır. Bunun yanında bütün öğretim süreçleri içerisinde her fırsatta çocuklara güzel ahlak telkin edilmeye özen gösterilir.

İlmi eşya: Maddelerin isim ve mahiyetleri, cisim yahut resimleri çocuğa gösterilerek güzelce anlatılır.

³³² Küçükkeleş, İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikası, 37-42.

İlmi Hesap: Öncelikle birden ona kadar daha sonra ise ondan yüze kadar eşya veya cisimler vasıtasıyla sayı sayma öğretilir.

Türkçe: Küçük şiirler yardımıyla güzel telaffuz ve ahenkli okuma talimi yaptırılır.

Kırâat: Harfler tanıtılır ve yalnız bir heceli kelimeler oluşturulması öğretilir.

Birinci sınıfta bütün dersler yalnızca Türkçe olarak öğretilir. Çocukların zihnini yoran dersler yarım saatten fazla uzatılmaz. Yorucu derslerin ardından uzun teneffüslerle, dans, şarkı ve el işleri etkinlikleri ile çocukları eğlendiren aralar verilir.

İkinci senede de, Türkçe, Fransızca, ahlak, ilmi eşya, ilmi hesap, kırâat, el işleri, resim, jimlastik, bahçivanlık, şarkı söyleme, bahçivanlık, şarkı söyleme dersleri aynen yer alır. İlk seneden farklı olarak Fransızca öğretimine başlanır. Oyunlar çoğunlukla Fransızca olarak telaffuz ettirilir³³³.

Osmanlı'da kurulan Modern ana mekteplerinde Türk eğitimciler çoğunlukla Froebel'in eğitim yaklaşımını benimsemiştirler. Bu nedenle günümüz okul öncesi eğitimin tarihsel temellerinde Froebel düşüncelerinin önemli bir yeri vardır.³³⁴ Froebel'in eğitim yaklaşımında okul, içerisinde her türlü bitki ve çiçeğin yetiştiği bahçe olarak tanımlanmaktadır. Bu bahçe metaforunda öğretmen bahçivandır ve bahçede yetişecek çiçek ve bitkilerin (yani öğrencilerin) tabiatını keşfederek onların gelişimini sağlamak onun sorumluluğundadır. Ayrıca çocuklardan yapamayacakları şeyler istenilmemeli, gereken bilgi ve beceriyi kazanabilmeleri için öğretmen tarafından desteklenip, rehberlik edilerek olgunlaşmaları sağlanmalıdır. Ayrıca Froebel'e göre çocuk, kötü ve sürekli düzeltilemeye muhtaç değildir, aksine bütün ve güzel bir varlık olarak korunmalı ve geliştirilmelidir.³³⁵

³³³Osmanlı İttihat Mektepleri Çocuk Bahçesi İbtidai Programı, 2-11.

³³⁴Gurbetoğlu, Atlı, Kazım Nami Duru'nun Okul Öncesi Eğitime Katkıları ve "Çocuk Bahçesi Rehberi" Adlı Eserinin İncelenmesi, 229.

³³⁵Erol Çiydem ve Berat Ahi, "II. Meşrutiyet Dönemi Okul Öncesi Eğitim Alanında Pedagojik Yaklaşım ve Etkilenmeler", *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, C. 8, S. 1 (2019): 28.

II. Meşrutiyet döneminin eğitimcilerinden Satı Bey'in de okul öncesi eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır. Eğitim alanında çeşitli kademelerde görev yapmış olan Satı Bey, 1910 yılında iki ay sürecek Avrupa gezisine çıkmıştır. Batı eğitim sistemlerini incelemek için çıktığı bu gezide Almanya, İsviçre, Fransa, İtalya, Belçika, Romanya ve İngiltere'ye giderek buradaki kurumları yakinen inceleyip tahlil etmiştir.³³⁶ Satı Bey gezilerinde çoğunlukla okul öncesi eğitim kurumları üzerinde durmuş, Montessori, Froebel ve Pestalozzi gibi okul öncesi eğitim yaklaşımlarını inceleyerek bu konuda yazılar yazmıştır³³⁷.

Satı Bey'in bilhassa okul öncesi eğitimi üzerinde incelemeler yapmasının en önemli sebeplerinden birisi muhtemelen eğitime olan bakışında gizlidir. Çünkü ona göre nitelikli bir eğitim ancak en alt kademededen başlatılarak oluşturulabilecektir. Bu konuda dönemin maarif nazırı Emrullah Efendi ile aralarında ciddi fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Emrullah Efendi nitelikli bir eğitim için öncelikle nitelikli yükseköğretim kurumları oluşturulmasının gerekliliğini savunmuş ve bunu Tuba ağacına benzetmiştir. Satı Bey ise bu görüşe şiddetle karşı çıkmış ve en nihayetinde aralarındaki anlaşmazlık sonucu Maarif Nezareti'ndeki görevinden istifa etmiştir. Aralarındaki anlaşmazlık Tuba Ağacı Nazariyesi adıyla meşhur olmuştur. Satı Bey Emrullah Efendi'nin ölümünün ardından da Tuba ağacı teorisine karşı eleştirel yazılar yazmıştır. 1917 yılında yayınlanan Muallim Mecmuasında, "Çürük bir tahsil-i ibtidaiye istinat edecek bir tahsil, hiçbir zaman âlileşemez; hakiki bir zümre-i münevvere Tuba ağacı gibi değil, tabii ağaçlar gibi yetişir" diyerek konu hakkındaki düşüncelerini açıkça dile getirmiştir.³³⁸

Yaptığı çalışmalar ve fikirleri ile dönemin eğitimine damga vuran Satı Bey, Darülmualimin müdürlüğünde ki görevinden istifa ettikten sonra, 1914'te Avrupa'ya yaptığı ikinci gezisinde özellikle Montessori eğitimini benimseyen anaokullarını,

³³⁶ Mustafa Ergün, "Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S.1 (1987): 1-5.

³³⁷ Çiydem, Ahi, II. Meşrutiyet Dönemi Okul Öncesi Eğitim Alanında Pedagojik Yaklaşım ve Etkilenmeler. 28.

³³⁸ Satı Bey, *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi*, 17-18.

çocuk sanatoryumları ve açık hava okullarını incelemiştir. Yurda döndükten sonra Avrupa’da gördüklerinden esinlenerek 1915’de Bayezit’te “Yeni Mektep” adında özel bir anaokulu ve ilkokul açmıştır. Ayrıca kurduğu anaokulunda görevlendirilecek anaokulu öğretmenleri yetiştirmek için bir de “Darülmürebbiyet” sınıfı kurmuştur.³³⁹ Okulun bünyesinde bir de Çocuk Yuvası oluşturup kardeşi Neriman Hanım’ı başına getirmiştir. Yeni Mektep bir süre sonra Teşvikiye’ye taşınmış, Satı Bey’in İstanbul’dan ayrılmasının ardından da Fevziye Mektebi adını almıştır.³⁴⁰

Özel girişimler sonucu oluşturulan bu anaokulu kısa zamanda Osmanlı’nın zengin ve üst düzey yönetici çocuklarının okutulduğu bir mektebe dönüşmüştür. Mektebe gösterilen yoğun ilgi eğitimcilerin de dikkatini çekmiş, Pestalozzi, Froebel, Montessori gibi ünlü pedagogların adları ve öğretim yöntemleri Osmanlı’da iyice bilinir olmuştur. Okuldaki uygulamalar alışlagelmişin dışındadır. Eğitim sisteminde ödüllendirme yoğun bir şekilde kullanılırken maddi cezalara ise neredeyse hiç başvurulmamaktadır³⁴¹. Ayrıca bu okul için Avrupa’dan birçok ders materyali getirilir. Bunların arasında Montessori ders araç gereçleri de bulunmaktadır.³⁴² Bu durum okul öncesi eğitimi için güzel bir başlangıç olsa da, sadece zengin ailelerin çocuklarının yararlanabilmesi elbette ciddi bir eksiklik³⁴³.

4.2. Resmi Anaokulları

II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı aydın ve fikir adamları devletin içine düştüğü buhran ve savaşlarda art arda alınan yenilgilerin nedenlerini sorgularken, kurtuluşun ve gelişmenin yeniden tasarlanmış modern bir eğitim sistemiyle mümkün olduğuna inanmaktaydı. Nitekim bu inanç vesilesiyle eğitimin farklı kademelerinde başlatılan reform hareketleri, 20. yüzyılın başlarında eğitimin ilk kademesinde de kendini

³³⁹ Türk, Osmanlı Devlet’inde Okul Öncesi Eğitimi, 162-163.

³⁴⁰ Mustafa Gündüz, “Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Eğitimci: Satı Bey ve Fenn-İ Terbiye Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5, S. 3 (2010): 1397-1398.

³⁴¹ Güdek, Modernleşme Döneminde Osmanlı’da Çocuk Eğitimi ve Literatürü, 39.

³⁴² Ergün, Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri, 10.

³⁴³ Güdek, Modernleşme Döneminde Osmanlı’da Çocuk Eğitimi ve Literatürü, 39.

göstermiş ve özel girişimlerle modern ana mektepleri Osmanlı topraklarında kurulmuştu³⁴⁴.

Osmanlı'da Modern okul öncesi eğitim kurumlarının devlet tarafından oluşturulması için resmi ilk girişim ise (Küçük) Said Mehmet Paşa vesilesiyle olmuştur. II. Meşrutiyet öncesi Abdülhamid döneminde Said Paşa Avrupa'ya düzenlediği bir gezisinde Almanya'da gördüğü "kinder garden" (çocuk bahçesi) isimli okul öncesi kurumların benzerlerinin, Osmanlı Devleti'nde de ihdas ve tesis edilmesi yönündeki öneride bulunmuş ve bu öneri Osmanlı'da resmi anaokullarının oluşturulmasındaki ilk resmi girişim olarak kabul edilmiştir³⁴⁵.

Said Paşa hatıratında konuyla ilgili düşüncelerini şöyle aktarmaktadır.

*Evvel-emirde bir müddetten beri Almanya'da ittihaz olunup memalik-i sa'irede de dahi icrasına teşebbüs olunmuş olan usul-ı cedidiye tevfikan henüz Mekatib-i İbtidaiye ye devam edebilecek esnanda bulunmayan ya'ni dört yaşından yedi yaşına kadar olan erkek ve kız çocuklara mahsus olmak üzere Avrupaca çocuk bahçesi ta'bir olunup hakikaten mebd-i ta'lim namına şayan görünen mü'essesatın bizde dahi ihdas ve te'sisi lüzumu hatıra gelir ki bu mü'essesattan maksad küçük çocuklara eğlence tarikiyle zihinlerini açacak ve etfali tatbik ve mukayese ile ülfet ettirecek yolda en basit ma'lumat-ı tabi'iyenin telkininden ibarettir.*³⁴⁶

Bundan sonraki süreçte okul öncesi eğitim alanında Said Paşa'nın bahsettiği öneriler tedricen yürürlüğe konmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet ile birlikte okul öncesi eğitim alanında yapılan çalışmalar sonucunda okullaşma konusunda ciddi adımlar atılmıştır.

³⁴⁴ Türk, Osmanlı Devlet'inde Okul Öncesi Eğitimi, 165.

³⁴⁵ Çiydem, Ahi, II. Meşrutiyet Dönemi Okul Öncesi Eğitim Alanında Pedagojik Yaklaşım ve Etkilenmeler, 26.

³⁴⁶ Sa'id Paşa, "Sultan II.Abdulhamid'in Sadrazamı [Küçük] Mehmed Said Paşa'nın Hatıratı", Haz. Mustafa Gündüz, 1 bs. (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 439.

Öyle ki II. Meşrutiyet dönemi sonlarına doğru İstanbul ve diğer vilayetlerde devlet eliyle yaklaşık otuz kadar resmi anaokulu kurulmuştur³⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nde eğitim alanındaki önemli ıslahatlar 19.yüzyıla tekabül etse de öğretim yöntemlerinde, öğretmene bakış açısında ve pedagojik yaklaşımlarda ciddi kırılmalar II. Meşrutiyet dönemi sonrasında yaşanmıştır. Öğretmenlik kendi alanında uzmanlık gerektiren bir meslek olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ayrıca önceki yıllarda açılmış olan eğitim kurumlarına, okul öncesi eğitim kurumları da bu dönemde eklenmiştir. Bir nevi Said Paşa'nın önerisi olgunlaşarak II. Meşrutiyet ile birlikte pratiğe geçirilmiştir. Bu sebeple özellikle günümüz okul öncesi eğitiminin ortaya çıkmasında II. Meşrutiyet dönemi ayrı bir önem taşımaktadır.³⁴⁸ Çünkü daha öncesinde okul öncesi ve ilköğretim yaş aralığındaki çocuklar sıbyan ve ibtida-i mekteplerinde bir arada eğitim alırken, bu yaş gruplarının ayrılması ve anaokulları konusu II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiştir.

1910-1912'de maarif nazırı olan Emrullah Efendi ilk defa 4-6 yaş aralığındaki çocukların eğitimi için, onların yaşlarına daha uygun olarak eğitim alabilecekleri ana mekteplerinin kurulmasını "Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati" adlı layihasında gündeme getirmiştir. Ona göre bu mektepler, dönemin yaygın uygulamasında olduğu gibi halk tarafından kurulmalı, devlet ise bu okulların teftişi ile ilgilenmelidir. Emrullah Efendi'nin hazırladığı bu layihanın uygulamaya konulması ise Ahmet Şükrü Bey'in maarif nazırlığı döneminde gerçekleşebilmiştir³⁴⁹.

Toplam 101 maddeden oluşan "Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati"nin ibtida-i mektepleri ve ana mektepleri ile ilgili önemli maddeleri günümüz Türkçesiyle şöyledir.

Madde 1: İlköğretime ait okullar Osmanlı çocukları için mecburi ve parasızdır.

³⁴⁷ Çiydem, Ahi, II. Meşrutiyet Dönemi Okul Öncesi Eğitim Alanında Pedagojik Yaklaşım ve Etkilenmeler, 26.

³⁴⁸ A.e.g, 27.

³⁴⁹ Tülay Ercoşkun, "İstanbul'da Hususi 'Ana Mektebi' (Ekim 1909)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 40, S. 70 (2021): 233-234.

Madde 3: İlköğretime ait olan okullar, Ana sınıfları ve sıbyan mektepleri, İbtida-i mektepleri ve el işleri-sanat okullarıdır.

Madde 4: Ana sınıfları ve sıbyan mektepleri, çocukların yaşlarına uygun olarak faydalı oyunlar, ilahiler, geziler, el işleri, vatani manzumeler, eşyayı tanıtabak konuşma ve sohbetlerle çocukların ruhen ve bedenen gelişimlerine fayda sağlayan kuruluşlardır. Bu okullar 4-7 yaş aralığındaki çocuklara tahsis edilmiştir. Bunların tahsis ve tanzimatına dair nizamname Meclis-i Kebiri Maarif” meclisinde görüşülüp karara bağlanacaktır.

Madde 5: Ana sınıfı mevcut olmaya bölgelerde çocukların eğitimi için Mektebi ibtidaiyye bünyesinde ayrıca sınıflar açılacaktır³⁵⁰. Şeklinde yer alan maddelerle ilköğretimin kategorize edildiği ve eğitim içeriğinin belirlenmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir.

Ahmet Şükrü Bey’in maarif nazırlığı döneminde (1913) yürürlüğe konulan Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati ile iptidaiye mektepleri hakiki mana ve hüviyetine kavuşturulurken,³⁵¹ 4-7 yaş aralığındaki çocuklar için, okul hayatına alıştırma ve temel bilgilerin öğretilmesi amacıyla ana mektepleri oluşturulmuştur³⁵². Okul öncesi kurumlarının oluşturulmasına imkân sağlayan bu kanun sayesinde, İstanbul’da ve diğer büyük şehirlerde bir hayli çocuk bahçesi ve ana mektebi açılmış ve bu kurumlardaki işleyişi düzenlemek üzere de 2 Mart 1915 te “Ana Mektepleri Nizamnamesi” yayımlanmıştır³⁵³. Ayrıca ana mekteplerine öğretmen yetiştirilmesi amacıyla Darümuallimat’ta, ana sınıfı öğretmenleri içinde ayrı bir bölüm açılmıştır³⁵⁴.

Nizamnamenin içerisinde yer alan önemli maddeler şunlardır.

1.Madde: Ana mektepleri, ilkokulu bulunan herhangi bir kız mektebine bağlı yahut bağımsız olarak açılabilir

³⁵⁰ *Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*, (Rumi 1329), 8.

³⁵¹ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 193.

³⁵² Ercoşkun, İstanbul’da Hususi ‘Ana Mektebi’ (Ekim 1909), 234.

³⁵³ Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, 193.

³⁵⁴ Ercoşkun, İstanbul’da Hususi ‘Ana Mektebi’ (Ekim 1909), 234.

2. Madde: Ana mektepleri kurulurken; okul binasının eğitime elverişli ve sağlık koşullarına uygun olması, çocukların sayısı ile orantılı büyüklükte bir bahçesinin bulunması ve okul içerisinde gerekli olan her türlü alet edevatın hazır bulundurulmasına dikkat edilmelidir.

3. Madde Ana mektepleri paralı yahut parasız olarak açılabilir.

5. Madde: Ana mekteplerinde 4-6 yaş aralığında ki kız ve erkek çocuklar bir arada bulundurularak eğitim yapılabilir

6. Madde: Okula kayıt yapılmadan önce çocuklar doktor tarafından muayene edilecek ve her hangi bir bulaşıcı hastalığın bulunmadığı ve aşı oldukları tespit edilmelidir.

7. Madde: Ana mekteplerinde sınıflar çocukların yaşlarına göre ayrılmalı ve bir sınıfta en fazla 30 öğrenci olmalıdır.

8. Madde: Ana mekteplerinde sağlığa ve ahlaka uygun oyunlar, düzenli yürüyüş ve beden eğitimi dersleri, dini ve vatani hikâye anlatımları, resim ve elişleri yapılmalıdır.

9. Madde: Ana mektepleri en az haftada bir kez düzenli olarak sağlık incelemesine tabi tutulmalı ve çocuklar tek tek muayene edilmeli ve gerek görülürse velisi bilgilendirilmelidir.

10. Madde: Ana mekteplerinde bulunan sınıf sayısı kadar bayan öğretmen ve yardımcı bayan öğretmen bulunmalı, yönetim görevi ise birincilere verilmelidir.

11. Madde - Bir ana mektebinde öğretmen olabilmek için;

–Darülmualimat’ın Anaokulları öğretmen bölümünden mezun olmak,

–Her hangi bir ana mektebi yönettiğine dair belgeye sahi olmak

–Anaokulu öğretmenliği yapabilecek bilgi ve yeteneğe sahip olduğunu sınavla kanıtlamak

–Türkçeyi güzel konuşma ve akıcı bir anlatım yeteneğine sahip olmak

14.Madde: İlköğretim kanunu gereğince yeni açılacak olan Sıbyan sınıfları da bu Nizamnamenin hükümlerine tabi tutulur³⁵⁵.

³⁵⁵ Ebru Deretarla Gül, “Meşrutiyet’ten Günümüze Okul Öncesi Eğitim”, *Çukurova*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 17, S. 1 (2008): 271-272

Bu Nizamname ile Ana mekteplerinin gayeleri ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Okulların fiziki yapılarından ders içeriklerine, sınıf sayılarından sağlık denetimlerine, ders içerisinde kullanılacak araç ve gereçlerden görev yapacak öğretmenlerin özelliklerine kadar pek çok konu ele alınmış ve bu doğrultuda şartlar getirilmiştir³⁵⁶. Alınan kararların yürürlüğe konulmasının ardından İstanbul ve diğer büyük şehirlerde ana mektebi veya çocuk bahçesi sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Özellikle Ahmet Şükrü Bey'in maarif nazırlığı döneminde resmi anaokullarının sayısı bir hayli artmıştır. 1916 yılına gelindiğinde sadece İstanbul'da resmi anaokullarının sayısı 30'a kadar yükseltilmiştir³⁵⁷. Ancak bütün bu gelişmeler yaşanırken I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi büyük ümitlerle başlatılan eğitim atılımlarını sekteye uğratmıştır. Savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin yıkılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat kanunu ile sıbyan mektepleri de dahil olmak üzere bütün okul öncesi kurumları kapatılarak hepsi ilköğretim çatısı altında toplanmıştır³⁵⁸.

Yapılan müdahale ve çalışmalar sonucunda okul öncesi eğitimin oldukça ileri bir seviyeye taşındığı görülmektedir. Haftada bir sağlık denetimi yapılması 21. Yüzyıl şartlarında bile pek mümkün değilken 20. yüzyılın başlarında anaokullarına böyle bir uygulamanın getirilmesi takdire şayandır. Ayrıca her sınıf için bir sınıf öğretmeni ve bir de yardımcı öğretmen bulunması, okullarda kullanılacak oyuncakların çocukların ahlaki ve bedensel gelişimini destekleyici olması ve eğitimcilerin nezaretinde oyunlar oynatılması ve benzeri uygulamalarla okul öncesi eğitimin klasik döneme kıyasla çok daha ileri bir seviyeye taşınmış olduğunu gösterirken, günümüz okul öncesi eğitiminin temellerinin de daha bu dönemlerde atıldığını kanıtlar niteliktedir.

³⁵⁶ Küçükkeleş, İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikası, 42.

³⁵⁷ Türk, Osmanlı Devlet'inde Okul Öncesi Eğitimi, 167.

³⁵⁸ Demirtaş, Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi, 181.

SONUÇ

Türk-İslam kültürü çevresinde ortaya çıkıp gelişen kurumlardan biri olan sıbyan mektepleri, Osmanlı Devleti'nde eğitim ve öğretim kurumları arasında ilk basamağı oluşturmaktadır. 4-12 yaş aralığındaki çocukların eğitimi için oluşturulmuş olan bu kurumlar, 4-6 yaş dediğimiz formal okul öncesi eğitim süreçlerini de kapsamı sebebiyle klasik dönem okul öncesi eğitim kurumları olarak kabul edilmiştir. Vakıflar veya hayır sahipleri tarafından kurulan Sıbyan mekteplerinde eğitimin en temel amacı Kur'an okumayı ve dini bilgileri öğretmenin yanında talebelere toplumda terbiye olarak nitelendirilen, ahlak ve manevi değerleri, aynı zamanda Adab-ı muâşeret kurallarını belli bir disiplin çerçevesinde vermek üzere oluşturulmuştur. 19.yüzyıla kadar bu mektepler kendi içerisinde ve müfredat belirleme konusunda daha özerk bir yapıda hareket etmiştir. Buda hocaların liyakat ve yeteneklerine göre bazen olumlu bazen de olumsuz sonuçlar göstermiştir. Bunların en başında mekteplerde uygulanan katı disiplin konusu 21.yüzyıl şartlarıyla değerlendirilince ciddi eleştiriler alabilirken, kendi dönemi içerisinde olağan durumlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak 17.Yüzyıl ve sonrasında Avrupa'da eğitim alanında yaşanan pek çok gelişmenin göz ardı edilmesi, en basit eğitim araç-gereçlerinin bile mekteplere sokulmak istenilmemesi hatta bunun küfür olarak nitelendirilmesini elbette tasvip etmek mümkün değildir. Ortaya konulan bu katı tutum maalesef yapılacak olan pek çok çalışmayı engellemiş ve geciktirilmesi ile sonuçlanmıştır. En nihayetinde okul öncesi eğitimde etkili adımlar atılmış ve kısa sürede önemli mesafeler kaydedilmiştir. Ancak maalesef ki bu seferde I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi büyük ümitlerle başlatılan atılımları sekteye uğratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ise 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat kanunu ile sıbyan mektepleri de dahil olmak üzere bütün okul öncesi kurumları kapatılarak hepsi ilköğretim çatısı altında toplanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akagündüz, Ümüt. “Düşünce Tarihimizin Eğitimci Simalarından Ayşe Sıdıka Hanım ve Usul-î Talim ve Terbiye Dersleri Adlı Eseri”. *Folklor ve Edebiyat Dergisi*. C. 21, S. 81 (2015): 87-106.
- Akbaş, Elif. "Tarihten Günümüze Sıbyan Mektepleri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. SCÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Aksoy, İlhan. "Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 4, S. 16 (2011): 11-19.
- Akyüz, Yahya, vd. “Anaokullarının İkinci Meşrutiyet Dönemindeki Gelişiminde Okul ve Çocuk Sağlığı”. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama Dergisi*. C. 4, S. 7 (2005): 147-172.
- Akyüz, Yahya. “Eğitimin Kültür ve Uygarlıkları Geliştirme ve Yeni Nesillere Aktarma İşlevi”. *Türkiye Eğitim Dergisi*. C. 1, S. 1 (2016): 1-18.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*, 2 bs. Ankara: AÜ. Eğitim Fakültesi Yayınları, 1985.
- Altın, Hamza. “II. Meşrutiyet Devri Pedagoglarından Sabri Cemil ve Ameli Fenn-İ Tedris’i”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.8, S.2, (2013): 19-35.
- . “Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri”. *Türkçe Çalışmaları Uluslararası Türk Dili Edebiyatı ve Tarihi Dergisi*. C. 3, S. 4 (2008): 73-94.
- . “II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları ile İlgili Düşünceleri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 33, S. 55 (2014): 219-252.
- . “II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Onun Eğitim ve Eğitimci Kavramları ile İlgili Düşünceleri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 33, S. 55 (2014): 219-252.
- . “Osmanlı Pedagoglarında Disiplin, Ödül ve Ceza Fikirlerine Dair Örnekler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S. 57 (2016): 1869-1884.

- . "Osmanlıda Bir Kadın Pedagog Ayşe Sıdıka Hanım ve Eseri Usul-I Talim ve Terbiye Dersleri". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 10, S. 2 (2017): 179-192.
- Araz, Yahya. *16.Yüzyıldan 19.Yüzyıla Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, 1 bs. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Armağan, Abdüllatif. "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler". *Akademik Bakış*. C. 5, S. 9 (2011): 139-156.
- Arslan, Halide ve Fatmanur İbrahimoglu. "Kazım Nami'nin Terbiye-İ Vataniyyede İlk Adım Adlı Eserinin Tarih Öğretimi Açısından Değerlendirmesi ve Öneriler". *İslami Araştırmalar Dergisi*. C. 31, S. 1 (2020): 112-126.
- Arslan, Ü. Gülsüm. "Osmanlı Yenileşme Hareketleri Döneminde Çocuk Eğitimi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AKDÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Ata, Bahri. "İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Tarih Öğretimi". *Türk Kültürü*. S. 450 (2000): 590-602.
- . "Selim Sabit Efendi'nin Okul Tarihi İnşası". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. C. 7, S. 2 (2009): 377-392.
- Ata, Zeynep. "Geçmişten Günümüze Çocuk Mağduriyetleri". *Sosyal Çalışma Dergisi*. C. 3, S. 1 (2019): 47-60.
- Ayçiçek, Recep. "Nizam-I Cedid Ordusu". [https:// www.academia.edu/42101598 /N%C4%B0ZAM_I_CED%C4%B0D_ORDUSU](https://www.academia.edu/42101598/N%C4%B0ZAM_I_CED%C4%B0D_ORDUSU) [13.03.2023].
- Ayşe Sıdıka. *Usûl-İ Talim ve Terbiye -Türkiye'de İlk Eğitim ve Öğretim Yöntemi Kitabı*. Haz. Mustafa Gündüz. 1 bs. Ankara: Nobel Yayınları, 2020.
- Aytaç, Kemal. "İsmail Hakkı Baltacıoğlu". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. C. 17, S. 1 (2019): 237-248.
- Balıkçı Nazırı Ali Rıza Bey. *Bir Zamanlar İstanbul*, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1995.
- Bardak, Musa. *Osmanlı'da Modern Okul Öncesi Eğitimi*, 1 bs. Ankara: Alalma Yayınları, 2019.

- Başar, Hatice. "Sâti Bey ve Eğitimle ilgili Görüşleri". *Değerler Eğitimi Dergisi*. C. 1, S. 2 (2003): 47-67.
- . "Satı Bey'in eğitimle İlgili Görüşleri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Baytal, Yaşar. "Tanzimat ve II.Abdulhamit Dönemi Eğitim Politikaları". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. S. 11 (2000): 23-32.
- Buyrukçu, Ramazan. "Selim Sabit Efendi'nin Rehnuma-i Muallim'ine pedagojik bir Yaklaşım". *Dini Araştırmalar Dergisi*. C. 4, S. 12 (2002): 7-30.
- Çağır, Mine ve İ. Caner Türk. "1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. C. 4, S. 11 (2017):37-50.
- Çelik, Abbas. "Hatıralarla Sıbyan Mektepleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 27 (2007): 126-135.
- Çetinkaya, Ceren. "Türkiye'de Okul Öncesi Eğitiminin Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu" Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Çınar, İkrâm. "Türk Eğitim Politikasında Batı etkisi". *Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*. C. 6, S. 22 (2015): 21-51.
- Çil, Fatma. "Satı Bey'in Hayatı, Eserleri ve Türk Eğitimine Katkıları" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.
- Çiydem, Erol ve Berat Ahi. "II. Meşrutiyet Dönemi Okul Öncesi Eğitim Alanında Pedagojik Yaklaşım ve Etkilenmeler". *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*. C. 8, S. 1 (2019): 24-43.
- Dağdelen, Selçuk. "Selim Sabit Efendi'nin "Nahv-İ Osmânî" Adlı Eserinin İncelenmesi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. KİYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Darülfünun-ı Osmanî Mekteb ve Terbiye Müzesi Müdüriyeti, İBB Atatürk Kitaplığı,
R. 1336.

Demir, Okay ve Kemal Duruhan. "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Özgün Eğitim Sistemi ve Bu Sistemin Zamanın Çağdaş Eğitim Yaklaşımları ile Karşılaştırılması". *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*. C. 3, S. 1 (2019): 1-25.

Demirci, H. Aliyar ve Enes Özkan. "II. Abdülhamit Devrinden Milli Şef'li Yıllara Bir Özel Okul: Şemsülmekâtip'ten Okullar Güneşi'ne". *Belgi Dergisi*. S. 22 (2021): 803-824.

Demirel, Fatih. "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. C. 25, S. 2 (2012): 507-530.

Demirtaş, Zülfü. "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 17, S. 1 (2007): 173-183.

Deretarla Gül, Ebru. "Meşrutiyet'ten Günümüze Okul Öncesi Eğitim". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 17, S. 1 (2008): 269-278.

Dirican, Rabia. "Tarihi Süreçte Çocukluk ve Çocuk Hakları". *Çocuk ve Gelişim Dergisi*. C. 2, S. 2 (2018): 51-62.

Doğan Kamalı, İlknur. "Sabri Cemil Yalkut'un Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir İnceleme" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. BAÜN. Sosyal Bilimler Fakültesi, 2018.

Duman, Zeynep. "Satı Bey'in "Layihalarım" Adlı Eseri ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İNÜ. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2022.

Duru, K. Nami. *Hatıralar İttihat ve Terakki*, 1 bs. Ankara: Altınordu Yayınları, 2017.

Engin, O. Nuri. *Türk Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul: Eser Matbaa, 1977.

Ercoškun, Tülay. "İstanbul'da Hususi 'Ana Mektebi' (Ekim 1909)". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 40, S. 70 (2021): 229-251.

Ergün, Mustafa. "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme". *Yeni Türkiye*. S. 32 (2000): 735-753

- . “Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri”. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 1 (1987): 4-19.
- Ergün, Mustafa. *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, 1 bs. Ankara: Pegem Akademi, 1996.
- Erkek, M. Salih. “Osmanlı Devleti’nde İlk Türkçü Eğitim Dergisi: Yeni Fikir”. *Tarih Araştırmaları dergisi*. C. 4, S. 1 (2012): 197-213.
- . “Kazım Nami Duru’nun Eğitime Bakışı ve Tarih Eğitimi Üzerine Görüşleri”. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiriler Kitabı*, 28-30 Eylül 2005. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2005, 255-261.
- . “II. Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey” Yayınlanmamış Doktora Tezi. DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009.
- Fehim, Münif ve Ercüment Ekrem. *Dünden Hatıralar*, İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1945.
- Furat, A. Zişan. “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Eğitiminde Dönüşüm: İslah mı? Yenilenme mi?”, *Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVIII. Yüzyıl*, Der. Ahmet Hamdi Furat vd. 1 bs. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, 243-272
- Gökbayır, Satılmış. “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 3, S. 1 (2012): 61-96.
- Gökmen, Ertan. “Aydın Vilayeti’nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. S. 20 (2006): 149-173.
- . “II. Abdülhamid Döneminde İptidai Mekteplerinin Yaygınlaştırılması: Manisa Köyleri Örneği (1893-1896)”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 20 (2022): 77-98

- Gurbetoğlu, Ali ve Sibel Atlı. "Kazım Nami Duru'nun Okul Öncesi Eğitime Katkıları ve "Çocuk Bahçesi Rehberi" Adlı Eserinin İncelenmesi". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. C. 15, S. 1 (2014): 225-243.
- Güçlü, Sevinç. "Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları". *Sosyoloji Dergisi*. C. 22, S. 1 (2016): 1-22.
- Güdek, Meral. "Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Günaltay Başak, Merve. "Osmanlıdan Günümüze Sıbyan Mektepleri Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. YTÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Gündüz, Mustafa. "Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Eğitimci: Satı Bey ve Fenn-İ Terbiye Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme". *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. C. 5, S. 3 (2010): 24-43.
- Güngör, Bilgin. "Edhem Nejad'a Bir De Yiğit Türkler'den Bakmak", *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 3-5 Ekim 2009, Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, 2019, 895-916.*
- Güven Azkeskin, Gülçin ve Kadriye Efe. *Erken Çocukluk Eğitimi ve Okul Öncesi Eğitim*, 3 bs. Ankara: Pegem, 2014.
- Güven, Özbay ve Baybars Recep Eynur. "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Beden Eğitimi ve Spor İle İlgili Görüşleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C. 33, S. 95 (2017): 124-161.
- Hali, Servet vd. "İslamiyet Öncesi Dönemde Türklerde Eğitim". *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum*. C. 6, S. 17 (2017): 425-437.
- Haktanır, A. Ersoy. "Selim Sabit Efendi'nin Rehnümâ-Yı Muallimîn Adlı Eserinin Öğretim Teknikleri Açısından İncelenmesi (Metin-İnceleme)" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. GAÜN. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Hanioğlu, M. Şükrü. "Batılılaşma". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/148.

- Haydaroğlu, İlknur. “Osmanlı Devleti'nde Yabancı Okullarda Denetim ve Cumhuriyet Dönemine Yansımaları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. C. 25, S. 36 (2006): 149-160.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. S. 12 (2008): 85-106.
- Işık, A. Zeynep. “İsmail Baltacıoğlu'nun Eğitim Yaklaşımı”. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. C. 9, S. 9 (1997): 255-261.
- Işıkoğlu, Deniz. “Satı Bey'in Eğitimle İlgili Görüşleri Işığında Iı. Meşrutiyet Sonrası Çocuk Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2022.
- Kadıoğlu Ateş, Hatice ve Rabia Akyol. “İsmail Hakkı Baltacıoğlu On Education”. *Avrasya Eğitim ve Edebiyat Dergisi*. C. 5, S. 16 (2016): 7-23.
- Kara, İsmail ve Ali Birinci. *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, 5 bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Kazancı, Abdullah. “Ayşe Sıdika Hanım'ın “Usul-İ Terbiye Dersleri” Adlı Eseri Çerçevesinde Ahlak Öğretimi İlkeleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AÜ. Sosyal Bilimler Akademisi, 2003.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 18 bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018.
- Keklik, Ebubekir. “İkinci Meşrutiyet Döneminde Eğitim Sorunu ve Osmanlı Aydınları”. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. C. 6, S. 4 (2020): 1487-1517.
- Kenan, Seyfi. “Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar”. *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedide III. Selim ve Dönemi*, Der. Seyfi Kenan. İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık, 2010, 129-165.
- Keskiner, Emine. “Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Biliminin Öncüleri ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme (Ayşe Sıdika Hanım ve Sâtı Bey)”, *Osmanlı Mektepleri (Bir Modernleşme Çabası Olarak Osmanlı Eğitiminde Yeni Arayışlar)*, Der. Fuat Aydın vd. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021, 15-31.

- Keskinkılıç, Erdoğan. “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Okullar (Eğitim-Yönetim-Denetim)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. C. 0, S. 23 (2010): 69-98.
- Kınalızade Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâ-i*, Haz. Mustafa Koç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Koçer, H. Ali. *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, 2 bs. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 2 bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Küçükkeleş, Nehir. “İttihat ve Terakki’nin Eğitim Politikası (1908-1918) Cemiyet’in Kendi İnsan Tipini Yaratma Politikası” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. NKÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. çev. Metin Kıratlı. bs.5. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*, 1 bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Mektep ve Terbiye Müzesi Tedkikat Rehberleri*, İBB Atatürk Kitaplığı, R.1336, 5-10.
- Melani, Gyülasfiye. “Makedonyalı Sabri Cemil’in Yeni Mektep Dergisi’ndeki Yazılarının İncelenmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2014.
- Namal, Yücel ve Duygu Kartal İncebacak. “İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu’nun Eğitim Anlayışının MEB 2023 Eğitim Vizyonuna Yansımaları”. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. C. 8, S. 1 (2021):30-57.
- Nami, Kazım. “Dinî Terbiye, Dinî Tedris”. çev. Şeref Göküş. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 31 (2014): 311-322.
- Okay, Cüneyd. *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler*, 1 bs. İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.
- Onur, Bekir. *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi*, 1 bs. Ankara: İmge Yayınları, 2005.
- Osmanlı İttihat Mektepleri Çocuk Bahçesi İbtidai Programı*, (Rumi1327, M.1911).

- Özeçoğlu, Halil. "Eğitimde Bir Öncü Selim Sabit Efendi Hayatı ve Eserleri"
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. DEÜ. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2004.
- Özta, Gürkan. *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, 1 bs. İstanbul: Bilgi Ün.
Yayımları, 2011.
- Öztürk, Murat. "Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı". *İslamiyet'ten Önce
Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig'de Türk Ailesi*, Der. Murat Öztürk. C. 2,
Kayseri: Kardeşler Ofset, 2015: 2-16.
- Öztürk, Temel. "Türk Kültüründe Pedagoji Eğitimi Açısından Ahlâkı Alâî: Çocuk
Terbiyesinin Adabı". *Belleten Dergisi*. C. 78, S. 283 (2014): 931-954.
- Palalı, İlhan. "Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri".
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. C. 127, S. 250 (2021): 83-102.
- Pamuk, Bilgehan. "XVII. Yüzyıl Erzurum'unda Toplumsal Bir Vaka: şartlı Boşanma".
Sosyal Bilimler Dergisi. C. 3, S. 30 (2003): 103-115.
- Pekşen, Habibe. "Sabri Cemil Yalkut'un Türk Eğitim Sisteminin Modernleşmesindeki
Rolü" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İÜ. Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, 2022.
- Polat, N. Hikmet. *II Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 2 bs. Eskişehir: Anadolu
Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Sa'id Paşa. *Sa'id Paşanın Hatıratı*. Haz. Mustafa Gündüz. 1 bs, İstanbul: Ketebe
Yayımları, 2019.
- Sadık, Çetin ve Ayhan Doğan. "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusunun
Kurulması ve Amasya'ya Yansımaları". *Gaziantep üniversitesi Sosyal Bilimler
Dergisi*. C. 17, S. 3 (2018): 1174-1185.
- Satı Bey. *Mustafa Satı Bey ve Eğitim Bilimi (Fen-i Terbiye Cilt 1 ve 2)*, Haz. Mustafa
Gündüz. 1 bs. Ankara: Otorite Yayınları, 2012.
- ". "Meşrutiyetten Sonra Maarif tarihi", Sad. Recai Doğan, *Dini Araştırmalar
Dergisi*. C. 4, S. 11 (2001): 197-207.
- Selim Sabit Efendi. *Rehnümayı Muallimîn, Sıbyan Mekteblerine Mahsus Usuli
Tedrisiye*, İBB Atatürk Kitaplığı, (H1299/M1882).

- Solak, Erdoğan. "Osmanlı Dönemi Uşak Mektepleri". *İlmi Araştırmalar Dergisi*. S. 15 (2003): 113-130.
- Soydan, Tarık. "Mahmut Tüncel, Osmanlı'da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetimsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi". *Milli Eğitim Dergisi*. C. 43, S. 198 (2013): 110-125.
- Sönmez, Selami. "Son Dönem Osmanlı Eğitiminin En Önemli Planlamacı ve Reformisti, Eğitimde Globalizmin İlk Temsilcilerinden Arap Menşeli Osmanlı Entelektüeli Mustafa Sati El Husri". *Ekev Akademi Dergisi*. S. 75 (2018): 99-107.
- Şafak, Nurdan. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kimsesiz Çocuk Olmak ve Islahhaneler (1863-1903)". *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, Der. Haşım Şahin ve Nurdan Şafak. İstanbul: Dem yayınları, 2012, 129-165.
- Şanal, Mustafa ve Eray Alaca. *Türk Eğitim Tarihi Orta Asya'dan Günümüze*, 2 bs. Ankara: Pegem, 2021.
- Şanal, Mustafa ve Mustafa Güçlü. "Türk Eğitim Tarihinin Tozlu Sayfalarına Sıkışıp Kalan Aydın Bir Kadın Eğitimci: Ayşe Sıdika Hanım (1872-1903), Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleğine Bakışı". *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. C. 6, S. 10 (2016): 233-250.
- Şemin, Refia. *Eğitim ve Öğretim Problemlerimiz*, 1 bs. İstanbul: İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Şentürk, Hatice. "Osmanlı Eğitim Sisteminde Sıbyan Mektepleri Hakkında Bir Değerlendirme". *Genç Kalemler Dergisi*. C. 4, S. 5 (2018): 88-91.
- Şişman, Mehmet. *Eğitim Bilimlerine Giriş*, 3 bs. Ankara: Pegem, 2007.
- Tan, Mine. "Çağlar Boyunca Çocukluk". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. C. 22, S. 1 (1989): 71-88.
- Taşkın, Ünal. "Klasik Dönemde Osmanlı Eğitim Kurumları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 1, S. 3 (2008): 344-362.
- Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkati*, (Rumi 1329).

- Temizyürek, Fahri ve Fatma Dinçer. "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihinde Önemli Bir İsim: Kazım Nami Duru". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. C. 10, S. 19 (2014): 173-193.
- Temizyürek, Fahri. "Selim Sabit Efendi ve Usul-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri" Yayınlanmamış Doktora Tezi. GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Tirfil, Tuğçem. "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Değişim Ve Dönüşüm: Sultanîler" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Topçu, Nurettin. *Türk Maarif Davası*, 25 bs. İstanbul: Dergâh, 2016.
- Türk, İ. Caner. "Osmanlı Devlet'inde Okul Öncesi Eğitimi". *Milli Eğitim*. S. 192 (2011): 160-173.
- Ulu, Y. Sinan. "Türkçü ve Eğitimci Bir Aydın Ethem Nejat'ın Bilinmeyen Öyküleri Üzerine". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 12, S. 62 (2019): 151-163.
- Ural, Ozana ve Oya Ramazan. "Türkiye'de Okul Öncesi Eğitimin Dünü ve Bugünü", *Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Sistemi Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Der. Servet Özdemir, vd. Ankara: Adım Ajans, 2007, 11-61
- Uyanık, Ercan vd. "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Tartışmaları Ve 1913 Tarihli Tedrisat-I İptidaiye Kanunu'nun Uygulanması". *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*. C. 4, S. 1 (2021): 163-185.
- Uz, Feyzullah. "İnkılap'tan İhtilal'e Eğitim: Pedagog İsmail Hakkı Baltacıoğlu" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. BUÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Ünan, Fahri. "Sahn-ı Seman". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/533.
- Ürekli, Fatma. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 3 (2002): 382-406.
- Üstünipek, Mehmet ve Şeyda Üstünipek. "Âmin Alayı ve Resimlerde Ele Alınışı". *Art-Sanat*. S. 1 (2014): 36-45.
- Yardım, M. Nuri. *Tanzimat'tan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, 3 bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 1998.

- Yıldırım, M. Zeki vd. *Yabancı Okullar, Azınlık Okulları ve Uluslararası Okullar Denetim Rehberi*, Ankara: T.C. M.E.B Teftiş Kurulu Başkanlığı, 2010.
- Yılmaz, Şadiye. “Osmanlıdan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Yüksel, İbrahim. “Kazım Nami Duru’nun Türk Eğitimine Katkıları ve ‘Muallimin Meslek Ahlakı’ Adlı Eserinin İncelenmesi”. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 2, S. 2 (2018): 130-141.
- “Ethem Nejat,”. [https:// ataturkansiklopedisi.gov.tr/ bilgi/ethem- nejat-1887-1921 /](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ethem-nejat-1887-1921/) [09.05.2023].
- “Kazım Nami Duru”. [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-nami- duru- 1877-1967/?pdf=3904](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-nami-duru-1877-1967/?pdf=3904) [25.04.2023].
- “Konya İptida-i mektepleri”. [http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr: 8080/xmlui/ bitstream/ handle/123456789/8758/234779.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/8758/234779.pdf?sequence=1&isAllowed=y) [30.03.2023].
- “Osmanlı İmparatorluğu”. https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanl%C4%B1_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu, [03.03.2023].

ÖZGEÇMİŞ

Nilüfer Oltu

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim, 2023, İstanbul

Lisans: Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümü, 2014, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

2012-2014 Özel Bir Dershanede Tarih Alanında Öğretmenlik.

2015-2019 Özel Bir Anaokulunda Yöneticilik.

2020-2023 Özel Bir Anaokulunda Yöneticilik

C. PROJELERİ

D. YAYINLARI